

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ,
ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**Η μετάβαση από την παραδοσιακή στην ευρωπαϊκή
ενδυμασία κατά τα έτη 1878-1914 στη Λάρνακα**

ΜΑΡΙΑ ΑΝΔΡΕΟΥ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2023

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ,
ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**Η μετάβαση από την παραδοσιακή στην ευρωπαϊκή
ενδυμασία κατά τα έτη 1878-1914 στη Λάρνακα**

**Διπλωματική Εργασία η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση
μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στη
Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία
στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου**

MARIA ΑΝΔΡΕΟΥ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2023

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Μαρία Ανδρέου, 2023

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της Διπλωματικής Εργασίας από το Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου δεν υποδηλώνει
απαραιτήτως και αποδοχή των απόψεων της συγγραφέως εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ

Ονοματεπώνυμο Φοιτήτριας: Μαρία Ανδρέου

Τίτλος Διπλωματικής Εργασίας: Η μετάβαση από την παραδοσιακή στην ευρωπαϊκή ενδυμασία κατά τα έτη 1878-1914 στη Λάρνακα

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου και εγκρίθηκε στις 31 Ιανουαρίου 2023 από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων: Κυριάκος Ιακωβίδης, Λέκτορας

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Γιώργος Γεωργής, Καθηγητής

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Βασίλης Καρδάσης, Καθηγητής

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο *Η μετάβαση από την παραδοσιακή στην ευρωπαϊκή ενδυμασία κατά τα έτη 1878-1914 στη Λάρνακα*, αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Η Δηλούσα

Μαρία Ανδρέου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ενδυμασία, ιδιαίτερα στο παρελθόν, αποτελούσε δείκτη των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτιστικών δεδομένων μιας κοινωνίας και απεικόνιζε την ταυτότητα του φέροντος μεταφέροντας ποικίλα μηνύματα. Στην παρούσα, λοιπόν, εργασία επιχειρείται η παρουσίαση των συνθηκών εκείνων που οδήγησαν στη μετάβαση από την παραδοσιακή στην ευρωπαϊκή ενδυμασία και συγκεκριμένα στη Λάρνακα, μετά το 1878 και την έλευση των Άγγλων στο νησί. Η επιλογή της Λάρνακας, δεν ήταν τυχαία, καθώς ήταν μια πόλη με πρωιμη αστικοποίηση, σε σχέση με τις υπόλοιπες. Αποτελούσε το κέντρο του διαμετακομιστικού εμπορίου, το οποίο υλοποιείτο ήδη από τον 19^ο αιώνα και τους προξένους που ήταν εγκατεστημένοι εκεί, άρα και το κυριότερο λιμάνι του νησιού. Εκεί ιδρύθηκαν, επίσης, και οι μεγαλύτεροι εμπορικοί οίκοι, αλλά και καταστήματα, τα οποία συνέβαλαν στην οικονομική ανάπτυξη της πόλης και στη δημιουργία μιας αστικής κοινωνίας, που ακολούθησε τα δυτικά πρότυπα. Η Λάρνακα, λοιπόν, αποτελούσε το κέντρο εισαγωγής νέων συνηθειών, δεδομένων, τρόπου ζωής και ένδυσης. Για να διαπιστωθεί το ποσοστό αφομοίωσης αυτών των δεδομένων σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρώπη, μελετήθηκε, αρχικά, η εξέλιξη της μόδας σε ευρωπαϊκό πλαίσιο και οι συνθήκες εξέλιξής της και στη συνέχεια αναζητήθηκαν οι λόγοι για τους οποίους επηρεάστηκε η ενδυμασία και στην Κύπρο. Προκειμένου να καταστεί εφικτή η σύγκριση, ερευνήθηκαν τα κείμενα Άγγλων περιηγητών, που επισκέφθηκαν την Κύπρο και οι σχετικές με την ενδυμασία περιγραφές τους. Παράλληλα, οι εφημερίδες της εποχής αλλά και φωτογραφικό υλικό αποτέλεσαν πηγή άντλησης πληροφοριών για το θέμα. Μέσα, λοιπόν, από τη μελέτη των αρχείων καταδείχθηκε ότι η έλευση των Άγγλων στο νησί, και ειδικότερα στη Λάρνακα, και οι κοινωνικοοικονομικές αλλαγές που συντελέστηκαν συνέβαλαν στην ανάπτυξη μιας αστικής τάξης, που ακολούθησε τα ευρωπαϊκά πρότυπα και στον τομέα της ένδυσης σχεδόν ταυτόχρονα με την υπόλοιπη Ευρώπη. Παράλληλα, η επέκταση του εμπορίου και των επικοινωνιών με το εξωτερικό, τα καταστήματα και τα έντυπα μόδας οδήγησαν στον εξευρωπαϊσμό των αστικών περιοχών. Οι κάτοικοι της Λάρνακας πρώτα, και των υπόλοιπων αστικών περιοχών ύστερα, ντύνονταν ευρωπαϊκά. Η παραδοσιακή, βέβαια, κυπριακή φορεσιά θα συνεχίσει να φοριέται στην ύπαιθρο, αλλά και από ανθρώπους χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων στις πόλεις, μέχρι να εκτοπισθεί εντελώς.

Λέξεις κλειδιά: ένδυμα, ενδυμασία, παραδοσιακή/ευρωπαϊκή ενδυμασία, μόδα, συρμός, στυλ

ABSTRACT

Clothing, especially in the past, was an indicator of the social, economic and cultural status in a society and depicted the identity of the wearer, conveying various messages. Therefore, this paper attempts to present the circumstances that led to the transition from traditional to European costume, specifically in Larnaca, after 1878 and the arrival of the British on the island. The choice of Larnaca was definitely not done spontaneously, as it was a town with early urbanization, compared to the others. Larnaca was the center of transit trade, which was already being implemented in the 19th century and the consuls who were established there, which made it the main port of the island. It was also the place where the largest trading houses and shops were established, which contributed to the economic development of the town and the creation of an urban society that followed western standards. Larnaca became a center for the introduction of new habits, customs, lifestyle and clothing. In order to determine the rate of assimilation of these data in relation to the rest of Europe, the evolution of fashion and the conditions of its development were studied, followed by the reasons why clothing was also influenced. In order to make the comparison possible, the texts of English travelers who visited Cyprus and their descriptions of clothing were investigated. At the same time, newspapers of that period and photographic material were also used as source of information on the subject. The study of the archives, showed that the arrival of the British on the island (in Larnaca), the social and economical changes that took place at that time, contributed to the development of an urban class that followed European standards and including the clothing almost simultaneously with the rest of Europe. At the same time, the expansion of trade and the communication with foreign countries, shops and fashion publications led to the Europeanization of urban areas. The inhabitants of Larnaca first, and the rest of the urban areas later, dressed in European clothes. The traditional Cypriot costume would continue to be worn in the countryside and also by people of lower classes in the society of that time in towns, until it completely disappears.

Key words: costumes, clothing, traditional/european clothing, fashion, dress, train, style

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Με την ολοκλήρωση της συγγραφής της παρούσας διπλωματικής εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές του προγράμματος Ιστορίας για τη συνεργασία και την καθοδήγησή τους.

Ευχαριστώ ιδιαίτερα τον επιβλέποντα καθηγητή μου, Δρ. Κυριάκο Ιακωβίδη, για τη συμπαράσταση, τη στήριξη και την επιστημονική του καθοδήγηση καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης του συγγραφικού μου έργου.

Παράλληλα, ευχαριστώ την κα Αντιγόνη Περεντού Βαβατσινιώτη, επιμελήτρια του Ιστορικού Αρχείου του Δήμου Λάρνακας, για την άμεση ανταπόκριση και εξυπηρέτησή της, καθώς και τον διευθυντή του Ιδρύματος Φοίβου Σταυρίδη, Δρ. Ιωσήφ Χατζηκυριάκο, για την παραχώρηση βιβλίων του Ιδρύματος.

Το μεγαλύτερο, όμως, ευχαριστώ ανήκει δικαιωματικά στην οικογένειά μου, τον σύζυγο και τα δύο παιδιά μου, που υπέμειναν την «απουσία» μου και με στήριξαν έμπρακτα όλο αυτό το διάστημα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	1
---------------	---

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1.1. Οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις στην Ευρώπη κατά τον 19 ^ο αιώνα	3
1.2. Η Μεγάλη Βρετανία ως βιομηχανικός και εμπορικός πρωταγωνιστής του 19 ^{ου} αιώνα	4
1.3. Η μόδα στην Ευρώπη κατά το δεύτερο μισό του 19 ^{ου} αιώνα μέχρι και την έκρηξη του Α' Παγκοσμίου πολέμου	6

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

2.1. Οι οικονομικές και εμπορικές συνθήκες στην Κύπρο πριν την έλευση των Άγγλων το 1878	14
2.2. Η βρετανική κυριαρχία στην Κύπρο και η αλλαγή της τοπικής κοινωνίας	17

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

3.1. Η παραδοσιακή ενδυμασία της Κύπρου	21
3.2. Εντυπώσεις των Άγγλων περιηγητών από την ενδυμασία των κατοίκων της Κύπρου	23
3.3. Η ενδυμασία της Λάρνακας μέσα από φωτογραφίες και τον Τύπο της εποχής	39

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η κυπριακή ενδυμασία μέσα από τα μάτια της Gladys Peto	56
--	----

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	66
--------------------	----

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ : Φωτογραφικό υλικό	68
-------------------------------------	----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	80
--------------------	----

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ

<u>Φωτογραφία 1:</u> Γυναίκα με περίτεχνα διακοσμημένες κάλτσες, αρχές 19 ^{ου} αιώνα.....	68
<u>Φωτογραφία 2:</u> Γυναικείο φόρεμα 1836-1841	68
<u>Φωτογραφία 3:</u> Αντρική ενδυμασία, δεκαετία 1830	68
<u>Φωτογραφία 4:</u> Τύποι κρινολίνου, δεκαετία 1840	69
<u>Φωτογραφία 5:</u> Κρινολίνο τύπου «κλουβί».....	69
<u>Φωτογραφία 6:</u> Κρινολίνο bustle style 1880	69
<u>Φωτογραφία 7:</u> Κρινολίνο bustle style 1860	69
<u>Φωτογραφία 8:</u> Κρινολίνο τύπου «τρένο», 1870-1880	69
<u>Φωτογραφία 9:</u> Γυναικείο φόρεμα 1880.....	70
<u>Φωτογραφία 10:</u> Φόρεμα τριών τεμαχίων 1887-1888.....	70
<u>Φωτογραφία 11:</u> Ένδυμα αθλητικών δραστηριοτήτων (τένις) 1890.....	70
<u>Φωτογραφία 12:</u> Άγνωστο ζευγάρι, δεκαετία 1880.....	71
<u>Φωτογραφία 13:</u> Άντρας με παραδοσιακή ενδυμασία, τέλη 19 ^{ου} αιώνα.....	71
<u>Φωτογραφία 14:</u> Νεαρός άντρας, δεκαετία 1890	72
<u>Φωτογραφία 15:</u> Ζεύγος νεονύμφων το 1913.....	72
<u>Φωτογραφία 16:</u> Νεαρός άντρας το 1897.....	72
<u>Φωτογραφία 17:</u> Το προσωπικό του λιμανιού.....	73
<u>Φωτογραφία 18:</u> Όμορφη νέα, τέλη 19 ^{ου} αιώνα	73
<u>Φωτογραφία 19:</u> Νεαρή κοπέλα, μέσα δεκαετίας 1890	73
<u>Φωτογραφία 20:</u> Άγνωστα ζευγάρια, τέλη 19 ^{ου} αιώνα.....	74
<u>Φωτογραφία 21:</u> Γυναίκα με παιδί, δεκαετία 1890	74
<u>Φωτογραφία 22:</u> Οικογενειακή φωτογραφία, δεκαετία 1880.....	75
<u>Φωτογραφία 23:</u> Γυναικείο φόρεμα 1895-96	75
<u>Φωτογραφία 24:</u> Γυναικείο φόρεμα 1884.....	75
<u>Φωτογραφία 25:</u> Νεαρή γυναίκα, τέλη 19 ^{ου} αιώνα.....	76
<u>Φωτογραφία 26:</u> Νεαρή κοπέλα, δεκαετία 1900	76
<u>Φωτογραφία 27:</u> Γυναικείο καλοκαιρινό φόρεμα 1904-1907	76
<u>Φωτογραφία 28:</u> Γυναίκα με επίσημο ένδυμα, δεκαετία 1900.....	76
<u>Φωτογραφία 29:</u> Νέα με ένδυμα περιπάτου το 1910.....	76
<u>Φωτογραφία 30:</u> Νεαρή γυναίκα το 1910.....	78
<u>Φωτογραφία 31:</u> Οικογένειες σε εξοχική κατοικία, δεκαετία 1910	78
<u>Φωτογραφία 32:</u> Γυναίκα με ένδυμα χορού, δεκαετία 1900	79

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία επιχειρεί να παρουσιάσει τις συνθήκες εκείνες, που επηρέασαν και καθόρισαν τον εξευρωπαϊσμό της ενδυμασίας της Κύπρου και ειδικότερα της Λάρνακας και να καταδείξει το ποσοστό αφομοίωσης των ενδυματολογικών εξελίξεων από τους κατοίκους της πόλης. Παράλληλα, διερευνάται το κατά πόσον οι αλλαγές αυτές ήταν σύγχρονες των αντίστοιχων στην Ευρώπη.

Αρχικά, μελετήθηκαν, μέσα από το βιβλίο της Lydia Edwards, *How to read a dress. A guide to changing fashion from the 16th to the 20th century*, New York 2017, οι εξελίξεις της γυναικείας μόδας σε ευρωπαϊκό επίπεδο, από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα μέχρι και την πρώτη δεκαετία του 20^{ου}, προκειμένου να καταστεί εφικτή η χρονολόγηση και οι στιλιστικές εξελίξεις του φορέματος, σε δομικό και διακοσμητικό πλαίσιο, σε σχέση με την εποχή. Μέσα από τις στιλιστικές αυτές μεταβολές, η συγγραφέας παρουσιάζει και την επίδραση των κοινωνικών συνθηκών, έτσι όπως αποτυπώνονται στη γυναικεία ενδυμασία αλλά και την ανάγκη των γυναικών να χρησιμοποιήσουν τη μόδα ως μέσο προβολής του εαυτού αλλά των επιλογών τους.

Η αντρική ενδυμασία, από την άλλη, δεν αποτελούσε πεδίο έρευνας του συγκεκριμένου συγγράμματος, γεγονός που οδήγησε στην ανάγκη περαιτέρω διερεύνησης της. Το κενό αυτό καλύφθηκε από το βιβλίο του Akiko Fukai, *Fashion, From the 18th to 20th century*, London 2004, στο οποίο ο συγγραφέας εξετάζει την εξέλιξη της μόδας τόσο στο αντρικό όσο και στο γυναικείο ένδυμα αλλά και την πρόοδο των υφασμάτων, σε σχέση με τις κοινωνικές συνθήκες που τα καθόρισαν, αφού ο ίδιος θεωρεί ότι η μόδα αποτελεί ουσιαστική εκδήλωση της ίδιας της ύπαρξης και βοηθά στην επαναξιολόγηση του παρελθόντος.

Και στα δύο προηγούμενα συγγράμματα προβάλλεται το θέμα των κοινωνικών δεδομένων και του τρόπου που αυτά επηρέασαν την εξέλιξη της μόδας, κάτι που θεωρήθηκε απαραίτητο να διαπιστωθεί.

Στο έργο των Giovanni Luigi Fontana και José Antonio Miranda, *The business of fashion in the nineteenth and twentieth centuries*, Ισπανία 2016, οι συγγραφείς μελετούν τον τρόπο που οι κοινωνικές αυτές δομές από τη μια, και η βιομηχανική και η οικονομική ανάπτυξη από την άλλη, επηρέασαν τα στυλ μόδας και τους μηχανισμούς διάδοσής της, μετατρέποντας σταδιακά τα ρούχα υψηλής ραπτικής σε προσιτές επιλογές, με λιγότερο ακριβά υλικά. Την εξέλιξη της μόδας σε σχέση με τη βιομηχανική επανάσταση αλλά και τις αλλαγές στη ζωή των ανθρώπων, όσον αφορά την εργασία και τις αθλητικές δραστηριότητες, εξετάζει και ο Philip Steele, στο βιβλίο του *A history of fashion and*

costume. The nineteenth century, Hong Kong 2005. Παράλληλα, στο συγκεκριμένο έργο, τονίζεται η πρωτοκαθεδρία της Αγγλίας και ειδικότερα του Μάντσεστερ, στην παραγωγή τεράστιων ποσοτήτων υφάσματος, τα οποία διοχετεύονταν σε όλο τον κόσμο, μετατρέποντάς την σε οικονομικό πρωταγωνιστή. Το σημείο αυτό θεωρήθηκε σημαντικό για τα δεδομένα της Κύπρου, λόγω της μετάβασης της διοίκησης του νησιού στη Μεγάλη Βρετανία το 1878, γεγονός που επηρέασε καθοριστικά την ιστορική του εξέλιξη και στον τομέα της ένδυσης με τις εισαγωγές υφασμάτων και έτοιμων ενδυματολογικών συνόλων, από την εν λόγω χώρα.

Παράλληλα, μελετήθηκε η μόδα, ως πολιτισμικό φαινόμενο, στο έργο του Yuniya Kawamura, *Fashion-ology: an introduction to fashion studies*, New York 2005, το οποίο εστιάζει στην κοινωνική φύση της μόδας, την παραγωγή και διάθεση των προϊόντων και την αποδοχή της από το καταναλωτικό κοινό. Η κοινωνική αυτή διάσταση και η υιοθέτηση συγκεκριμένου τύπου ενδυμάτων, από το κοινό, εξετάστηκε και στην Κύπρο, προκειμένου να διαπιστωθεί κατά πόσον οι ενδυματολογικές επιλογές καθόριζαν την κοινωνική και οικονομική ισχύ του φέροντος.

Στη συνέχεια, διερευνήθηκαν οι ευρωπαϊκές επιρροές στην Κύπρο, μέσα από τα κείμενα των Άγγλων περιηγητών. Οι περιγραφές τους, βέβαια, που αφορούσαν περισσότερο την παραδοσιακή ενδυμασία, κατέδειξαν τη διατήρησή της, κυρίως στην ύπαιθρο. Στις πόλεις φαίνεται να είχε υιοθετηθεί η ευρωπαϊκή ενδυμασία, κυρίως από την αστική τάξη, ως μέσου προβολής, η οποία, σύμφωνα πάντα με τους περιηγητές, παρουσίασε κάποια καθυστέρηση σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρώπη. Το ζήτημα αυτό έχρηζε περαιτέρω ανάλυσης, γι' αυτό και αξιοποιήθηκε στην αρχή το άρθρο των Noly Moyssi και Maria Patsalosavvi, «The Metamorphosis of Dress in Cyprus during the British Period», Leiden 2019. Στο συγκεκριμένο κείμενο εξετάζονται τα στάδια εξέλιξης της ενδυμασίας της Κύπρου, από την οθωμανική περίοδο μέχρι και το τέλος της Βρετανικής κυριαρχίας και η τάση εξευρωπαϊσμού του νησιού σε διάφορους τομείς. Παρά το γεγονός ότι οι συγγραφείς αναφέρονται στην υιοθέτηση της ευρωπαϊκής ενδυμασίας από την αστική τάξη και στην εμφάνιση νέων επαγγεμάτων, που σχετίζονται με τη μόδα, εντούτοις δε δηλώνεται με σαφήνεια η παράλληλη πορεία του νησιού στη μόδα, σε σχέση με την Ευρώπη.

Στην προσπάθεια διερεύνησης της συγκεκριμένης πτυχής μελετήθηκε, παράλληλα, και το βιβλίο της Ευφροσύνης Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, *Η αστική ενδυμασία της Κύπρου κατά τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα*, Λευκωσία 1996. Το συγκεκριμένο έργο, είχε ως σκοπό να ανασυνθέσει την κυπριακή αστική ενδυμασία, του 18ου και 19ου αιώνα, στις πόλεις, οι οποίες φαίνεται να διαφοροποιούνται σε σχέση με την ύπαιθρο. Αν και οι παρατηρήσεις επεκτείνονται μέχρι και τις αρχές του 20ου αιώνα, εντούτοις, αφορούσαν την παραδοσιακή

ενδυμασία του νησιού και τις παραλλαγές που αυτή παρουσίαζε, σε σχέση με την κοινωνική υπόσταση του φέροντος, παρά το γεγονός ότι γίνεται μνεία και για την ευρωπαϊκή ενδυμασία των κατοίκων των πόλεων, χωρίς όμως να αναλύεται. Το κενό αυτό χρειάστηκε να καλυφθεί μέσα από τον Τύπο της εποχής αλλά και φωτογραφικό υλικό. Οι φωτογραφίες, της εποχής, βρίσκονται συγκεντρωμένες στην ειδική έκδοση του Ιδρύματος Φοίβου Σταυρίδη, *Παλαιές φωτογραφίες, νέες προσεγγίσεις: Η αστική ενδυμασία της Λάρνακας (1870-1920)*, Λάρνακα 2016, με σχόλια από τους συγγραφείς, Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Πετρούλα Χατζηττοφή, Ιωσήφ Χατζηκυριάκο. Η έκδοση αυτή υπήρξε καθοριστικής σημασίας για τη συγκεκριμένη διπλωματική εργασία, αφού διευκόλυνε τη μελέτη της ευρωπαϊκής ενδυμασίας της Λάρνακας, μέσα από απτά τεκμήρια και έτσι κατέστη δυνατή η σύγκρισή της με την αντίστοιχη ευρωπαϊκή, προκειμένου να διαπιστωθεί η παράλληλη πορεία τους. Διαφάνηκε, λοιπόν, ότι οι κάτοικοι, της συγκεκριμένης πόλης, ακολούθησαν τα ευρωπαϊκά πρότυπα μόδας σε όλους τους τομείς, δημιουργώντας μια κοινωνία με κοσμοπολίτικο χαρακτήρα, ανοικτή στις ευρωπαϊκές επιρροές. Οι ενδυματολογικές τους επιλογές κατέδειξαν και τον ευρωπαϊκό αέρα της πόλης.

Παράλληλα, μέσα από τον Τύπο της εποχής διαπιστώθηκε και η εμφάνιση νέων επαγγελμάτων, όπως αυτό της μοδίστρας, του ράφτη και του πιλοποιού, αλλά και η λειτουργία, στην πόλη, πολλών καταστημάτων, που εισήγαγαν και εμπορεύονταν ό,τι αφορούσε την ενδυμασία.

Όλα αυτά τα δεδομένα αποδεικνύουν τον εξευρωπαϊσμό της αστικής κοινωνίας της Λάρνακας.

Η μετάβαση από την παραδοσιακή στην ευρωπαϊκή ενδυμασία κατά τα έτη 1878 - 1914 στη Λάρνακα

Εισαγωγή

Η ανάγκη ένδυσης του ανθρώπινου σώματος προέκυψε, στην αρχή τουλάχιστον, από τις κλιματολογικές συνθήκες, αλλά και το αίσθημα αιδούς και είχε χρηστικό χαρακτήρα, αφού προστάτευε το σώμα. Οτιδήποτε, λοιπόν, χρησιμοποιείται για την κάλυψη του σώματος υποδηλώνεται από τον όρο ένδυμα. Στην πορεία, όμως, της ανθρώπινης ιστορίας το ρούχο απέκτησε και άλλες ιδιότητες εκφράζοντας τόσο τις κοινωνικές τάσεις όσο και μια πιο προσωπική γλώσσα,¹ γι' αυτό και ο όρος ενδυμασία θεωρείται καταλληλότερος, αφού δηλώνει το σύνολο των εξωτερικών κυρίως ενδυμάτων, αλλά και τα συμπληρώματά της, όπως είναι τα παπούτσια, οι τσάντες, τα γάντια, τα καπέλα και τα κοσμήματα. Παράλληλα, το χτένισμα και το μακιγιάζ, ειδικά για τη γυναίκα, αποτελούν, επίσης, συμπληρώματα της εμφάνισής της.

«Είματα ανήρ», ο άνθρωπος είναι τα ρούχα του, έλεγε μια αρχαία ελληνική παροιμία. Από την αρχή του ανθρώπινου πολιτισμού το ένδυμα λειτούργησε ως κώδικας μεταφοράς ποικίλων μηνυμάτων και αποτέλεσε σημαντικό συστατικό στοιχείο του πολιτισμού, κυρίως στις δυτικές κοινωνίες.² Μπορούσε να δηλώσει με ευκολία τόσο την ατομική, όσο και την κοινωνική ταυτότητα του φέροντος. Αποτελούσε σημαίνον της τάξης, της ηλικίας, του φύλου, της οικονομικής κατάστασης, του πνευματικού επιπέδου, της επαγγελματικής ιδιότητας, αλλά και της εθνικότητας.³ Δήλωνε με σαφήνεια την κοινωνική προέλευση και δεν υπήρχε περίπτωση κάποιος να φορέσει ρούχα με τα οποία ντύνονταν άτομα από διαφορετικό κοινωνικό στρώμα.⁴

Το ρούχο αποτελούσε ουσιαστική εκδήλωση της ίδιας της ύπαρξης,⁵ γι' αυτό και οι αλλαγές στις πρακτικές της ενδυμασίας εξελίσσονταν, συμβαδίζοντας με τις τάσεις αλλαγών στην τεχνολογία, στη θρησκεία, στην ηθική και στην κοινωνικο-οικονομική οργάνωση.⁶ Το ένδυμα, λοιπόν, αντανakλούσε την κοινωνικοπολιτιστική ταυτότητα και

¹ Δημοσθένης Δαββέτας, *Μικρή ιστορία της μόδας*, Διόπτρα, Αθήνα 2021, σ. 16

² Lydia Edwards, *How to read a dress. A guide to changing fashion from the 16th to the 20th century*, Bloomsbury Academic, New York 2017 σ. 12

³ Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, *Η αστική ενδυμασία της Κύπρου κατά τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζίης Κύπρου, Λευκωσία 1996, σ. 24

⁴ Δαββέτας, *ό.π.*, σ. 16

⁵ Akiko Fukai, *Fashion from the 18th to 20th century*, Taschen, London 2004, σ.6

⁶ Ζωή Αρβανιτίδου, *Λαογραφικές προσεγγίσεις της μόδας: φύλο, θηλυκό σώμα, ένδυμα και πολιτισμός*, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, Ελλάδα 2016, σ. 15

αποτελούσε κώδικα μεταφοράς της ανθρώπινης ιδιότητας του φέροντος και καταδείκνυε τις αλλαγές σε όλους τους τομείς της ζωής.⁷

Το ντύσιμο, τα ρούχα, δηλαδή, αποτέλεσαν και την πρώτη ύλη από την οποία διαμορφώθηκε η μόδα, η οποία ήταν, στην ουσία, άυλη έννοια. Άρα, η μόδα αποτελούσε μια αισθητική έκφραση, που απέκτησε υλική υπόσταση μέσα από το ντύσιμο και τον στολισμό και χαρακτηριζε μια κοινωνική ομάδα σε μια καθορισμένη περίοδο.⁸ Αντανακλούσε το πνεύμα κάθε εποχής, διαφοροποιώντας τη μια από την άλλη, ένωνε ανθρώπους μιας συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης και ενίσχυε τη διάκρισή της με τα υπόλοιπα κοινωνικά στρώματα, επιβεβαιώνοντας παράλληλα τη θέση της στην κοινωνική δομή.⁹

Οι ανώτερες τάξεις, λοιπόν, ήταν αυτές που κατηύθυναν το κριτήριο για τη μόδα και τον «σωστό» τρόπο εμφάνισης, παρά το γεγονός ότι και τα κατώτερα στρώματα της κοινωνίας προσπάθησαν, όπου φυσικά μπορούσαν, να τις μιμηθούν.¹⁰ Τα ρούχα, επομένως, αρχίζουν να γίνονται μόδα και να εκσυγχρονίζονται από την ανάγκη της βασιλικής Αυλής, στην αρχή, αλλά και της τάξης των ευγενών, στη συνέχεια, για εξατομίκευση και λαμπρότητα και εξελίχθηκαν με βάση τη φαντασία και τις ανάγκες των αριστοκρατών. Η μόδα, δηλαδή, δημιουργήθηκε στην αρχή για τα σαλόνια,¹¹ αποτέλεσε σημαίνον της τάξης και προσδιόρισε το συλλογικό γούστο.

Παράλληλα, τα στυλ μόδας ήταν προϊόντα μιας συγκεκριμένης εποχής, που καθορίζονταν όχι μόνο από τις αισθητικές τάσεις αλλά και από τις τεχνικές παραγωγής, τις συνθήκες αγοράς και διανομής προϊόντων, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, την οικονομική ανάπτυξη, το εμπόριο, την κοινωνική δομή και την καταναλωτική δυνατότητα του πληθυσμού. Επομένως, η μόδα αποτελεί ιστορικό φαινόμενο, αφού μέσα από τη μελέτη της ενδυμασίας αποδομείται το παρελθόν και καταδεικνύεται ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι βίωναν τις ιστορικές εξελίξεις ως αισθητικά, κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά φαινόμενα. Οι εξελίξεις αυτές ήταν περισσότερο εμφανείς στην ενδυμασία της αστικής τάξης, που είχε τη δυνατότητα να τις ακολουθήσει.

⁷ Edwards, *ό.π.*, σ. 12

⁸ Yuniya Kawamura, *Fashion-ology: an introduction to fashion studies*, Berg, Oxford, New York 2005, σ. 22

⁹ Giovanni Luigi Fontana, José Antonio Miranda, «The business of fashion in the nineteenth and twentieth centuries», στο: *Investigaciones de Historia Económica - Economic History Research*, Elsevier España, Ισπανία 2016, σ. 2

¹⁰ Στο ίδιο, σ. 16

¹¹ Δαββέτας, *ό.π.*, σ. 26

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1.1. Οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις στην Ευρώπη κατά τον 19ο αιώνα

Η αστική τάξη κατά τον 19^ο αιώνα αποτελούσε πλέον την κυρίαρχη κοινωνική τάξη της Ευρώπης, ιδιαίτερα μετά τη βιομηχανική επανάσταση, η οποία επέφερε σημαντικές αλλαγές στην οικονομία, την κοινωνία αλλά και τον πολιτισμό.

Οι πρώτες βιομηχανίες δημιουργήθηκαν στη Μεγάλη Βρετανία και κατάφεραν, με τη χρήση των νέων τεχνολογικών μεθόδων, κυρίως της ατμομηχανής, να μειώσουν το κόστος παραγωγής των προϊόντων και παράλληλα να επιτύχουν υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης. Η εκβιομηχάνιση και η μετάβαση από την αγροτική – χειροτεχνική οικονομία στη βιομηχανική επεκτάθηκε, στην αρχή, στη δυτική Ευρώπη και στη συνέχεια σε ολόκληρο τον κόσμο και επέφερε τεράστια πρόοδο σε όλους τους τομείς της ζωής. Επηρέασε θετικά την ανάπτυξη της επιστημονικής έρευνας με αποκορύφωμα τη χρήση του ηλεκτρισμού και του ηλεκτρικού λαμπτήρα, αλλά και τις μεθόδους μετατροπής της ενέργειας των υδάτων σε ηλεκτρική ενέργεια, η οποία μπορούσε πλέον να μεταφερθεί σε μεγάλες αποστάσεις.¹²

Τεράστιο επίτευγμα, αποτελεί, επίσης, η πρόοδος που επιτεύχθηκε στις συγκοινωνίες με τη λειτουργία του πρώτου σιδηροδρόμου το 1825 από τον Άγγλο μηχανικό Stephenson, ο οποίος κατάφερε να κινήσει την πρώτη ατμάμαξα στη σιδηροδρομική γραμμή Λίβερπουλ – Μάντσεστερ.¹³ Το επίτευγμα ήταν τεράστιο, αν αναλογιστεί κανείς ότι η χρήση της ατμομηχανής χρησιμοποιήθηκε και στις θαλάσσιες συγκοινωνίες και έτσι τα ξύλινα ιστιοφόρα αντικαταστάθηκαν, βαθμιαία, από τα σιδερένια ατμόπλοια, τα οποία κινούνταν πια με μεγαλύτερη ταχύτητα και κάλυπταν μεγαλύτερες αποστάσεις. Ο χρόνος, λοιπόν, και το κόστος του ταξιδιού μειώθηκαν θεαματικά.

Παράλληλα, αναπτύσσονται και τα μέσα μετάδοσης ήχου σε μεγάλες αποστάσεις. Δημιουργήθηκαν έτσι ο ηλεκτρικός τηλεγράφος, το τηλέφωνο και ο ασύρματος τηλεγράφος, τα οποία διευκόλυναν την επικοινωνία, η οποία πραγματοποιείτο πλέον άμεσα.

Διαμορφώθηκε, έτσι, ένα δίκτυο μεταφορών και επικοινωνιών που ενέτασσε συνεχώς νέες περιοχές δημιουργώντας σταδιακά ένα παγκόσμιο σύστημα εμπορίου και ένα νέο οικονομικό σύστημα με το οποίο ασχολήθηκαν όσοι είχαν κεφάλαιο, η αστική, δηλαδή, τάξη και κυρίως οι μεγαλοαστοί, βιομήχανοι, μεγαλέμποροι, τραπεζίτες, αλλά και οι

¹² Ευαγγελία Λούβη, Δημήτριος Χρ. Ξιφαράς, *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία*, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα 2007, σ. 42

¹³ Στο ίδιο

μεσοαστοί, βιοτέχνες κυρίως και ελεύθεροι επαγγελματίες, οι οποίοι καθόρισαν και τις κοινωνικές, πολιτιστικές και πολιτικές εξελίξεις.

Όπως ήταν φυσικό, η οικονομία απέκτησε νέες βάσεις και έναν νέο τρόπο οργάνωσης με βάση τον οικονομικό φιλελευθερισμό, την οικονομία, δηλαδή, της ελεύθερης αγοράς ή αλλιώς καπιταλισμό. Ο τρόπος αυτός οργάνωσης της οικονομίας έδωσε το δικαίωμα στους επιχειρηματίες να πράττουν ό,τι αυτοί έκριναν ως αναγκαίο για να κερδίζουν,¹⁴ παραμερίζοντας έτσι το κοινωνικό συμφέρον. Παράλληλα, δημιουργούνται και οι πρώτες εταιρείες, εξαιτίας της ανάγκης συγκέντρωσης μεγάλων κεφαλαίων, προκειμένου να ιδρυθούν βιομηχανίες. Το μέγεθος του κεφαλαίου έκρινε και το ποσοστό της συμμετοχής του κεφαλαιούχου στην εταιρεία και μεταφραζόταν σε μετοχές. Την ίδια εποχή δημιουργούνται και μεγάλες τράπεζες, οι οποίες συγκέντρωναν κεφάλαια και στη συνέχεια τα δάνειζαν με τόκο στους επιχειρηματίες. Οι άνθρωποι του χρήματος, λοιπόν, καθόριζαν και την εξέλιξη των κοινωνιών του 19^{ου} αιώνα και δημιουργούσαν σταδιακά ένα καινούριο «status» συμπεριφορών και ταξικών διακρίσεων.

Τα κράτη που κατάφεραν να πετύχουν υψηλούς ρυθμούς καπιταλιστικής ανάπτυξης, άρχισαν να αναζητούν νέες αγορές για τα βιομηχανικά τους προϊόντα, πηγές πρώτων υλών και καυσίμων, αλλά και περιοχές στις οποίες μπορούσαν να επενδύσουν τα κεφάλαιά τους. Συγχρόνως, η εξασφάλιση εμπορικών σταθμών και βάσεων και ο έλεγχος των θαλασσών, για εμπορικούς κυρίως σκοπούς, οδήγησε κάποια από τα ευρωπαϊκά κράτη στη δημιουργία αποικιών, με τη Μεγάλη Βρετανία να αποτελεί την ισχυρότερη αποικιακή δύναμη.¹⁵ Κατάφερε να έχει υπό τον έλεγχό της αρκετές αποικίες και διάφορα στρατηγικά σημεία, όπως το Γιβραλτάρ, τη Μάλτα και την Κύπρο θέτοντας την οικονομία σε νέες βάσεις.

1.2. Η Μεγάλη Βρετανία ως βιομηχανικός και εμπορικός πρωταγωνιστής του 19ου αιώνα

Παράλληλα, με την ανάπτυξη της τεχνολογίας, του εμπορίου και τη μηχανοποίηση, που μείωνε το κόστος εργασίας και αύξανε την παραγωγή προϊόντων, η παραγωγή βαμβακιού αποτέλεσε, επίσης, καθοριστικό παράγοντα οικονομικής ανάπτυξης.

¹⁴ Στο ίδιο, σ. 43

¹⁵ Στο ίδιο, σ. 49

«Το βαμβάκι ήταν η εξέδρα από την οποία απογειώθηκε η γενικότερη Βιομηχανική Επανάσταση»¹⁶ και το Μάντσεστερ της Αγγλίας, αποτέλεσε το σύμβολο της κλωστοϋφαντουργίας. Δικαίως απέκτησε το προσωνύμιο Cottonopolis ή Cotton City,¹⁷ καθώς το βαμβάκι αποτελούσε την κύρια ύλη παραγωγής. Τα προϊόντα βαμβακιού κατείχαν τη σπουδαιότερη θέση στα αγγλικά εξαγόμενα είδη και υπήρξαν ο σημαντικότερος βιομηχανικός κλάδος στην Ευρώπη για πολλές δεκαετίες. Ήταν πηγή τεράστιων κερδών, η οποία κατάφερε να τροφοδοτήσει και άλλους οικονομικούς τομείς, προκαλώντας ραγδαία και συνεχή οικονομική μεγέθυνση.¹⁸ Το βαμβάκι έφτασε να κυριαρχεί στο παγκόσμιο εμπόριο¹⁹ και η Μεγάλη Βρετανία απέκτησε τη δυνατότητα να παραγάγει μεγάλες ποσότητες υφασμάτων,²⁰ και μετεξελίχθηκε στον πιο φθηνό παραγωγό βιομηχανικών προϊόντων, τα οποία μπορούσε πλέον να διαθέσει σε όλο τον κόσμο,²¹ εξαιτίας και της μεγάλης ανάπτυξης της ναυσιπλοΐας.

Ταυτόχρονα, η πεποίθηση της Βρετανίας για τη σημασία της θαλάσσιας μεταφοράς ως μεθόδου μείωσης του κόστους παραγωγής αλλά και διάθεσης των προϊόντων, μαζί με τη δημιουργία των σιδηροδρόμων και τη χρήση του ατμού και στις θαλάσσιες συγκοινωνίες, οδήγησε το βρετανικό υπερπόντιο εμπόριο στη μεγαλύτερή του ανάπτυξη και τις βρετανικές ναυτιλιακές υπηρεσίες σε προνομιακή θέση σε σχέση με τους ανταγωνιστές τους.²² Η Βρετανία μπορούσε, επίσης, με μια σειρά προστατευτικών νόμων και θεσμών,²³ να προστατεύσει τα προϊόντα και τους συνεργάτες της και έτσι πολλές εμπορικές επιχειρήσεις παράκτιων περιοχών, σε λιμάνια σταθμούς, κατάφεραν να ενταχθούν στο εμπόριο, που αποκτά πλέον έναν παγκόσμιο χαρακτήρα με πρωταγωνιστή την Αγγλία.²⁴ Με την αύξηση, λοιπόν, των τεχνολογιών μεταφοράς, το κόστος μειώνεται και ο όγκος του εμπορίου αυξάνεται.

Επιπλέον, η διάνοιξη του καναλιού στο Σουέζ το 1869 και η μείωση του χρόνου και του κόστους του ταξιδιού, έκανε την Ασία και τη Νότια Ευρώπη προσπελάσιμη και έδωσε

¹⁶ Sven Becket, *Η αυτοκρατορία του Βαμβακιού. Μια παγκόσμια ιστορία*, μετάφραση: Πελαγία Μαρκέτου, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Κρήτη 2022, σ. 15

¹⁷ *Manchester Times*, 29 Απριλίου 1854

¹⁸ Becket, *ό.π.*, σ. 19

¹⁹ Στο ίδιο

²⁰ Philip Steele, *A history of fashion and costume. The nineteenth century*, Bailey Publishing Associates Ltd, Hong Kong 2005, σ. 6

²¹ Στο ίδιο

²² Peter Davis, «Οι Βρετανοί εφοπλιστές τον 17^ο και 18^ο αιώνα», στο: Τζελίνα Χαρλαύτη (επιμ.), *Ιστορία και Ναυτιλία*, εκδ. Στάχυ, Αθήνα 2001, σ. 28

²³ «Νόμος της Ναυσιπλοΐας», «Νόμος των σιτηρών», «Νόμος περιορισμένης ευθύνης», βλέπε: Liu M. & Kronbak J. 2010, *The potential economic viability of using the Northern Sea Route (NSR) as an alternative route between Asia and Europe*, Journal of Transport Geography, τεύχος 18, σ. 434 - 444.

²⁴ Kevin H. O'Rourke, Ahmed S. Rahman, and Alan M. Taylor, *Trade, Knowledge, and the Industrial Revolution*, National Bureau of Economic Research, Cambridge 2007, σ. 18

ένα σημαντικό προβάδισμα στη Βρετανία, ως ναυτική δύναμη της εποχής. Συν τω χρόνω, η Αγγλία υποστηρίζει την ανάγκη ελέγχου της περιοχής, προκειμένου να διατηρήσει τη θαλάσσια εξουσία αλλά και τα αποικιακά της συμφέροντα. Αγόρασε, λοιπόν, το 1874 τις μετοχές της Suez Canal Company και παρά το γεγονός ότι μετατρέπεται στον μοναδικό ιδιοκτήτη της, με τη Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης το 1888 επιτρεπόταν και σε πλοία άλλων εθνών να χρησιμοποιούν το κανάλι.²⁵

Η προνομιά γεωγραφική θέση του καναλιού αποτελούσε, επίσης, σημαντικό στοιχείο για τις θαλάσσιες μεταφορές, αφού τα πλοία μπορούσαν να εξοικονομήσουν χρόνο και σίγουρα, καλύπτοντας μικρότερη απόσταση, λειτουργικό κόστος, επιτρέποντας τη γρήγορη και φθηνότερη μεταφορά προϊόντων.

Η διώρυγα του Σουέζ αποτελεί μια από τις σημαντικότερες θαλάσσιες οδούς στον κόσμο, συνδέοντας τη Μεσόγειο με την Ερυθρά Θάλασσα, μειώνοντας δραστικά την απόσταση Ευρώπης και ανατολικής Ασίας. Ειδικά η Μεγάλη Βρετανία επωφελήθηκε αισθητά από τη διώρυγα, η οποία της προσέφερε εύκολη πρόσβαση και αύξηση του εμπορίου αγαθών με τις αποικίες της στις ανατολικές Ινδίες.

Η Αγγλία, λοιπόν, εκμεταλλευόμενη όλες αυτές τις συνθήκες, είχε τη δυνατότητα να μεταφέρει τα παραγόμενα προϊόντα της σε ολόκληρο τον κόσμο, με το βαμβάκι, απαραίτητο συστατικό στοιχείο της ύφανσης ενδυμάτων, να κατέχει την πρωτοκαθεδρία. Παράλληλα, οι εισαγωγές από την Ασία και κυρίως από την Κίνα αυξάνονται και έτσι η Αγγλία έχοντας στη διάθεσή της τις βιομηχανίες κλωστοϋφαντουργίας, θα εισάγει ακατέργαστο κασμίρ, αλλά και μετάξι, τα οποία επεξεργαζόταν και στη συνέχεια εμπορευόταν, αποκτώντας πλεονέκτημα στην αγορά υφασμάτων και προσφέροντας στους κατασκευαστές ειδών ένδυσης πληθώρα επιλογών σε υφάσματα.

1.3. Η μόδα στην Ευρώπη κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα μέχρι και την έκρηξη του Α' παγκοσμίου πολέμου (1914)

Στη Μεγάλη Βρετανία, η βιομηχανική επανάσταση, όπως ήταν φυσικό, επηρέασε σημαντικά και την ενδυμασία αλλά και τις διαθέσιμες επιλογές υφασμάτων για τους ράφτες ή τις μοδίστρες. Οι καινοτομίες του 18^{ου} αιώνα, όπως το Spinning Jenny,²⁶ μηχανή

²⁵ Zhang Y., Meng Q., Ng. S., *Shipping efficiency comparison between Northern Sea Route and the conventional Asia-Europe shipping route via Suez Canal*, Journal of Transport Geography 2016, τεύχος 57, σ. 241-249

²⁶ Πρώιμη μηχανή πολλαπλών ατράκτων, για νηματοποίηση μαλλιού ή βαμβακιού. Το χειροκίνητο spinning jenny κατοχυρώθηκε με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας από τον James Hargreaves το 1770. Η ανάπτυξη του

νηματοποίησης μαλλιού ή βαμβακιού και το Spinning Mule,²⁷ μηχανή κλώσης νημάτων, μαζί με την τεχνογνωσία του 19^{ου} οδήγησαν στον ηλεκτρικό αργαλειό.²⁸ Παράλληλα, η ατμομηχανή τροφοδοτούσε τα κλωστοϋφαντουργικά εργοστάσια, γεγονός που αύξησε την παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων και επιτάχυνε τον ρυθμό με τον οποίο τα νέα προϊόντα διανεμόνταν στο κοινό. Επιπλέον, η βελτίωση των μεθόδων εκτύπωσης βοήθησε και στην έκδοση περιοδικών μόδας, τα οποία γίνονται πλέον προσβάσιμα στον κόσμο. Επιπρόσθετα, οι ραπτομηχανές έγιναν πιο πρακτικές από τον Isaac Merrit Singer το 1851 και μπήκαν στην κατασκευή ενδυμάτων, καταλαμβάνοντας τη βιομηχανία της μόδας.

Μια άλλη καινοτομία το 1856 υπήρξε και η εφεύρεση της ανιλίνης, της πρώτης συνθετικής βαφής, η οποία άλλαξε τον τρόπο με τον οποίο βάφονταν τα σχέδια στα ρούχα. Τα μπλε, τα ζωηρά μοβ και τα βαθιά κόκκινα, που παράγονταν πια με τη βοήθεια της ανιλίνης, ήταν τόσο «φρέσκα» που αγκαλιάστηκαν γρήγορα από την αστική τάξη.²⁹

Τα δεδομένα, λοιπόν, αυτά, όπως η ραπτομηχανή και οι βαφές ενδυμάτων θα βοηθήσουν, σε μεταγενέστερο στάδιο την παραγωγή απλών και λειτουργικών ενδυμάτων και στη συνέχεια του «έτοιμου» ρούχου, αφού θα διευκολύνουν τους κατασκευαστές ενδυμάτων.

Συγχρόνως, ξεκίνησε και η αγορά υψηλής ραπτικής από ένα Άγγλο, τον Charles Frederick Worth,³⁰ ο οποίος άνοιξε οίκο μόδας στο Παρίσι το 1857 και παρουσίαζε κάθε σεζόν συλλογή με δικά του σχέδια. Έντуне, μάλιστα, με τα ρούχα του ζωντανά μοντέλα, γεγονός που άλλαξε ριζικά τον τρόπο παρουσίασης των ρούχων, καθιερώνοντας έτσι ένα νέο σύστημα μόδας, στο οποίο η αστική τάξη μπορούσε πλέον να αγοράσει τη δουλειά ενός σχεδιαστή μόδας.³¹

Όλα αυτά τα δεδομένα, μαζί με την ανάγκη της άρχουσας, αστικής τάξης για προβολή οδήγησαν στη δημιουργία της μόδας και της συνήθειας των γυναικών των ανώτερων τάξεων να παρουσιάζονται με διαφορετικά ρούχα κατά τη διάρκεια της ημέρας. Οι γυναίκες, λοιπόν, είχαν ρούχα για το πρωί, για το απόγευμα, για το τσάι, για το δείπνο

περιστρεφόμενου τροχού σε spinning jenny ήταν ένας σημαντικός παράγοντας στην εκβιομηχάνιση της κλωστοϋφαντουργίας. Βλέπε: <https://www.britannica.com/technology/spinning-jenny>, (ημερομηνία πρόσβασης: 20 Ιουλίου 2022)

²⁷ Μηχάνημα κλώσης πολλαπλών ατράκτων, που εφευρέθηκε από τον Samuel Crompton (1779), το οποίο επέτρεψε τη μεγάλης κλίμακας κατασκευή νημάτων υψηλής ποιότητας, για την κλωστοϋφαντουργία. Το μηχανήμα του Crompton έδωσε τη δυνατότητα σε έναν χειριστή να δουλέψει περισσότερους από 1.000 άξονες ταυτόχρονα και ήταν σε θέση να στροβιλίζει λεπτό αλλά και χοντρό νήμα. Βλέπε: <https://www.britannica.com/technology/spinning-jenny>, (ημερομηνία πρόσβασης: 20 Ιουλίου 2022)

²⁸ Edwards, *ό.π.*, σ. 81

²⁹ Akiko, *ό.π.*, σ. 46

³⁰ Στο ίδιο

³¹ Στο ίδιο, σ. 47

και φυσικά διαφορετικά και ξεχωριστά για ιδιαίτερες περιστάσεις, όπως ένας χορός, μια δεξίωση ή ένα gala. Τα υφάσματα, βέβαια, που χρησιμοποιούνταν ήταν διαφορετικά για κάθε περίπτωση.³² Δόθηκε, έτσι, η δυνατότητα δημιουργίας επαγγελματιών, που ασχολήθηκαν αποκλειστικά με την ένδυση.

Ο 19^{ος} αιώνας βρίσκει τη μόδα επηρεασμένη από τον ρομαντισμό. Κατά την πρώτη δεκαετία, το μήκος της φούστας μικραίνει αφήνοντας ακάλυπτο το κάτω μέρος του ποδιού, το οποίο στολίζεται με περίτεχνα διακοσμημένες κάλτσες.³³ Στη συνέχεια, κατά τη δεύτερη και τρίτη δεκαετία, η φούστα μάκρυνε, απέκτησε όγκο και πήρε το σχήμα καμπάνας. Διακοσμήθηκε με κορδέλες, δαντέλες και άλλα υλικά, τα οποία κατασκευάζονταν συνήθως από το ίδιο ύφασμα με το υπόλοιπο φόρεμα.³⁴ Το διογκωμένο περίγραμμα φούστας, προκειμένου να παραμείνει στη θέση του, χρειαζόταν πολυάριθμα μεσοφόρια, τα οποία έγιναν σκληρότερα με τη χρήση διαφόρων υλικών, όπως τρίχες αλόγου, ζαχαροκάλαμο κ.ά., με αποτέλεσμα οι δραστηριότητες αλλά και η ελεύθερη κίνηση των γυναικών να περιορίζονται.³⁵ Η μικρότερη μέση αναγνωρίστηκε και πάλι ως χαρακτηριστικό στοιχείο της γυναικείας σιλουέτας και παράλληλα της μόδας, με αποτέλεσμα οι κορσέδες να γίνουν και πάλι απαραίτητοι, προκειμένου να τονιστεί το λεπτό V της μέσης.³⁶

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής αποτελούσαν και τα μανίκια *gigot*, τα φουσκωτά, δηλαδή, στον ώμο μανίκια, τα οποία στένευαν προς τα κάτω και έφταναν στον μεγαλύτερό τους όγκο γύρω στα 1835.³⁷ Παράλληλα, η λαιμόκοψη των φορεμάτων δημιουργούσε ένα βαθύ ντεκολτέ, το οποίο άφηνε ακάλυπτο αρκετά μεγάλο μέρος του μπούστου.³⁸ Προέκυψε, έτσι, η ανάγκη, προκειμένου να μειωθεί η έκθεσή του, να καλυφθεί με μπέρτα ή με σάλι.³⁹

Τα ογκώδη μανίκια, η ογκώδης φούστα και το χαμηλό ντεκολτέ έπρεπε με κάποιο τρόπο να εξισορροπηθούν. Έτσι, έγιναν ογκώδη και τα χτενίσματα αλλά και τα καπέλα, τα οποία διακοσμούνταν με φτερά, τεχνητά λουλούδια ή κοσμήματα.⁴⁰

Όσον αφορά τους άντρες και το ντύσιμό τους, τα πράγματα ήταν πιο απλά. Είχαν αρχίσει να φορούν μακριά παντελόνια, τα οποία συνδύαζαν με ένα πουκάμισο με ψηλό

³² Edwards, *ό.π.*, σ. 14

³³ Akiko, *ό.π.*, σ. 43-44. Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 1

³⁴ Edwards, *ό.π.*, σ. 80

³⁵ Στο ίδιο

³⁶ Στο ίδιο

³⁷ Akiko, *ό.π.*, σ. 44

³⁸ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 2

³⁹ Στο ίδιο

⁴⁰ Στο ίδιο

γιακά και ένα φουλάρι τυλιγμένο στον λαιμό, δεμένο, τις περισσότερες φορές, σε φιόγκο.⁴¹ Πάνω από το πουκάμισο τοποθετείτο το γιλέκο, συνήθως διαφορετικού χρώματος, που έκλεινε με κουμπιά, σχηματίζοντας ένα V στο στήθος, ώστε να φαίνεται το πουκάμισο και το φουλάρι. Τέλος, μπορούσε να φορεθεί ένα σακάκι τύπου φράκο, το οποίο έφτανε, στο πίσω μέρος, μέχρι τα γόνατα αλλά μπροστά ήταν κομμένο στο ύψος της μέσης και έμενε πάντα ανοιχτό, για να φαίνεται το γιλέκο.⁴²

Από το 1840 και μετά μέχρι το τέλος του αιώνα, κατά τη Βικτωριανή, δηλαδή, εποχή, τα ρούχα αποκτούν μια πιο «πένθιμη χροιά», η οποία προκύπτει από τους σκούρους χρωματισμούς των υφασμάτων, παρά το γεγονός ότι από το 1870 και μετά μέχρι και την έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, η εποχή αυτή συμπίπτει με την Belle époque και θα διαφοροποιηθεί σταδιακά.

Την περίοδο αυτή, οι φούστες επιμηκύνονται ακόμα περισσότερο, φτάνοντας μέχρι το πάτωμα. Τα πολλά μεσοφόρια, που χρειαζόνταν για να κρατήσουν το σχήμα κώνου της φούστας στη θέση του, αντικαταστάθηκαν από το «κρινολίνο».⁴³ Εύκαμπτα, δηλαδή, στεφάνια από χάλυβα, τα οποία σχημάτιζαν είτε ένα ξεχωριστό ένδυμα,⁴⁴ σαν μεσοφόρι με πλαίσιο κλουβιού, είτε ήταν κρεμασμένα από τη μέση με ταινίες.⁴⁵ Η χρήση του κρινολίνο απελευθέρωσε τις κινήσεις των γυναικών, γι' αυτό και διατηρήθηκε μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα με διάφορες παραλλαγές.

Όλη αυτή, βέβαια, η υπερβολή στο ντύσιμο, δεν πέρασε αδιαμαρτύρητα. Έτσι, το 1851 επισκέπτεται τη Βρετανία η Αμερικανίδα Amelia Jenks Bloomer,⁴⁶ σε μια προσπάθεια μεταρρύθμισης του φορέματος και ενός κινήματος που προωθούσε ένα λογικό φόρεμα για τις γυναίκες. Ζητούσε, λοιπόν, την εγκατάλειψη των μακριών και βαριών φορεμάτων και

⁴¹ Steele, *ό.π.*, σ. 8

⁴² Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 3

⁴³ Akiko, *ό.π.*, σ. 44

⁴⁴ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 4

⁴⁵ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 5

⁴⁶ Η Amelia Jenks Bloomer γεννήθηκε στις 27 Μαΐου 1818 στη Νέα Υόρκη και πέθανε στις 30 Δεκεμβρίου 1894. Ήταν Αμερικανίδα μεταρρυθμίστρια, που πάλεψε για τα δικαιώματα των γυναικών και για την εγκράτεια.

Το 1840 παντρεύτηκε τον Dexter C. Bloomer, εκδότη της εφημερίδας Quaker, της κομητείας Seneca, μέσω του οποίου άρχισε να ενδιαφέρεται για τις δημόσιες υποθέσεις αρθρογραφώντας σε εφημερίδες για διάφορα θέματα. Διετέλεσε, επίσης, μέλος της τοπικής γυναικείας εταιρείας Temperance Society. Τον Ιανουάριο του 1949 ξεκίνησε μια εφημερίδα για γυναίκες, πιθανώς την πρώτη που εκδόθηκε εξ ολοκλήρου από γυναίκα, τη *The Lily: A Ladies Journal Devoted to Temperance and Literature*. Μέσα από τις σελίδες της, υποστήριζε τα δικαιώματα των γυναικών και εξέφραζε την επιθυμία της για εγκράτεια.

Η Μπλούμερ μέχρι το 1853 είχε γίνει αρκετά δραστήρια, κάνοντας ομιλίες στη Νέα Υόρκη και αλλού. Συμμετείχε, επίσης, σε ένα κίνημα μεταρρύθμισης των φορεμάτων, όταν άρχισε να εμφανίζεται στο κοινό φορώντας ολόσωμα παντελόνια ή «τουρκικά παντελόνια», κάτω από μια κοντή φούστα προκαλώντας τη γελοιοποίησή της. Το 1855 πούλησε την εφημερίδα, αλλά το ενδιαφέρον της για τη μεταρρύθμιση, που εκφράστηκε γραπτώς και με διαλέξεις, συνεχίστηκε μέχρι το θάνατό της περίπου 40 χρόνια αργότερα. Βλέπε: <https://www-britannica-com.translate.goog/biography/Amelia-Bloomer>, (ημερομηνία πρόσβασης: 28 Ιουλίου 2022)

την υιοθέτηση των παντελονιών «τούρκικου στυλ», τα οποία θα φοριούνταν κάτω από μια φούστα που θα έφτανε μέχρι το γόνατο, γεγονός που θα απελευθέρωνε τις γυναίκες. Η κοινωνία, όμως, της εποχής δεν ήταν έτοιμη για μια τέτοια μεταρρύθμιση, εξαιτίας και της θέσης που κατείχε η γυναίκα. Τα παντελόνια, θεωρούνταν ακόμα προνόμιο και διακριτικό ρούχο των αντρών. Έτσι, η μακριά φούστα και το κρινολίνο παραμένουν, προς το παρόν, σήμα κατατεθέν της γυναικείας σιλουέτας.

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1860 το κρινολίνο γίνεται πιο ογκώδες στο πίσω μέρος⁴⁷ και εμφανώς πιο επίπεδο μπροστά. Η αλλαγή στο σχήμα του κρινολίνο και η τοποθέτηση πλεονάζοντος υφάσματος στο πίσω μέρος της φούστας, δίνοντάς της ένα υπερβολικό σχήμα, ονομάστηκε *bustle style*.⁴⁸ Ήταν μια κατασκευή που δενόταν στη μέση και επέτρεπε στο πίσω μέρος της φούστας να προεξέχει⁴⁹ δίνοντας, παράλληλα, τη δυνατότητα στο ύφασμα να πιαστεί με περίτεχνο τρόπο.⁵⁰ Αποκορύφωμα αποτέλεσε η δεκαετία του 1870, κατά την οποία το στήριγμα αυτό μετατράπηκε σε «τρένο»,⁵¹ γεγονός που βοήθησε να δημιουργηθεί ένα υψηλότερο σχήμα στο πίσω μέρος, κάνοντας τη φούστα ογκώδη και άκαμπτη, ενώ μπροστά μειώθηκε ο όγκος και η φούστα έγινε λεπτότερη και στενότερη από πριν. Η τάση αυτή εγκαταλείφθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1880 για να χρησιμοποιηθεί μόνο ένα μικρό μαξιλαράκι, προκειμένου να δώσει έναν μικρό όγκο στο πίσω μέρος. Εγκαταλείφθηκαν, επίσης, εντελώς τα φουσκωτά μανίκια, η λαιμόκοψη ανέβηκε στη βάση του λαιμού και τα φορέματα έκλειναν στο μπούστο με κουμπιά.

Στην ίδια αυτή δεκαετία, γύρω στο 1877, ο Worth δημιουργεί και το φόρεμα τριών τεμαχίων.⁵² Αποτελείτο από ξεχωριστό μπούστο, που εφάρμοζε στη μέση και πάνω στους γοφούς, ξεχωριστή φούστα και πανιέρα (κομμάτι, δηλαδή, υφάσματος, σαν δεύτερη φούστα, τραβηγμένο προς τα πίσω) στο πίσω μέρος.⁵³ Το φόρεμα αυτό δημιούργησε μια νέα οπτική στη μόδα και έδωσε το έναυσμα για πιο καινοτόμες και τολμηρές αλλαγές.⁵⁴

Η δεκαετία του 1890 βρίσκει τα γυναικεία ενδύματα σε απλούστερες μορφές. Η φούστα αποκτά το σχήμα Α, χωρίς περίπλοκη επικάλυψη, με ένα περιττό ύφασμα στο πίσω μέρος, κατάλοιπο της προηγούμενης περιόδου.⁵⁵ Τα φουσκωτά μανίκια επανέρχονται στη

⁴⁷ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 7

⁴⁸ Akiko, *ό.π.*, σ. 46

⁴⁹ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 6

⁵⁰ Edwards, *ό.π.*, σ. 94

⁵¹ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 8

⁵² Edwards, *ό.π.*, σ. 104

⁵³ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 10

⁵⁴ Δαββέτας, *ό.π.*, σ. 26

⁵⁵ Edwards, *ό.π.*, σ. 114

μόδα και σε συνδυασμό με τη φούστα κάνουν τη μέση να δείχνει μικρότερη.⁵⁶ Ο κορμός αποκτά το σχήμα κλεψύδρας και ένα νέο κορσέ τον σπρώχνει μπροστά σχηματίζοντας μεγάλο μπούστο. Οι γοφοί, από την άλλη, σπρώχνονται προς τα πίσω με αποτέλεσμα η γυναικεία φιγούρα να παίρνει το σχήμα S (σιλουέτα Stand). Παράλληλα, δημιουργείται και πάλι η τάση για μεγάλα, ψηλά καπέλα και φουσκωτά μαλλιά, πιασμένα σε κότσο στο πάνω μέρος του κεφαλιού. Η σιλουέτα S θα παραμείνει περίπου μέχρι το 1908,⁵⁷ περίοδος κατά την οποία το σώμα απελευθερώνεται ακολουθώντας το πρότυπο του Πολ Πουαρέ,⁵⁸ ο οποίος ανέβασε τη φούστα πέντε με έξι εκατοστά πάνω από το έδαφος και τοποθέτησε τη μέση του φορέματος κάτω από το στήθος, αφαιρώντας τον κορσέ.⁵⁹ Επιπλέον, εισήγαγε τις κάλτσες στο χρώμα του δέρματος, τα σουτιέν, τις ζαρτιέρες, τα φουρό⁶⁰ και τη ζιπ-κιλότ.⁶¹ Εξέδωσε, επίσης, και το πρώτο εβδομαδιαίο περιοδικό μόδας, με έτοιμα πατρόν, κάνοντας έτσι τη μόδα προσιτή.

Στη συνέχεια, έγιναν βήματα για την ανάπτυξη πιο απλής (casual) μορφής ενδυμάτων, που ενθάρρυναν τον αθλητισμό, αφού οι γυναίκες είχαν αρχίσει να κάνουν ποδήλατο, να συμμετέχουν σε διάφορα αθλήματα, να εργάζονται, αλλά και να διεκδικούν τα δικαιώματά τους. Παρά το γεγονός ότι υπήρχε η δυνατότητα να φορέσουν το Bloomers, εντούτοις οι περισσότερες γυναίκες επέλεξαν να φορούν σακάκια και ελαφρώς πιο κοντές φούστες, ενδύματα που δεν τους παρείχαν την απαραίτητη ασφάλεια.⁶²

Η έκρηξη, όμως, του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και η ανάγκη στρατολόγησης των γυναικών οδήγησε στη δημιουργία πιο χρηστικών⁶³ και λειτουργικών ενδυμάτων,⁶⁴ τα οποία επηρεάστηκαν από τα ανδρικά κοστούμια.⁶⁵ Απαρτιζόταν από ξεχωριστό σακάκι, φούστα

⁵⁶ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 9

⁵⁷ Edwards, *ό.π.*, σ. 114

⁵⁸ Paul Poiret, Γάλλος couturier ο οποίος γεννήθηκε, στις 20 Απριλίου 1879, στο Παρίσι και πέθανε στις 30 Απριλίου 1944. Υπήρξε ένας από τους πιο μοντέρνους σχεδιαστές φορεμάτων του Παρισιού, πριν από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο Poiret ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής για τα νεοκλασικά και οριενταλιστικά στυλ του. Υποστήριξε την αντικατάσταση του κορσέ με τον στηθόδεσμο, και εισήγαγε το φουρό κάτω από τη φούστα. Αφού υπηρέτησε ως σχεδιαστής, στο σπίτι του Άγγλου σχεδιαστή μόδας Charles Frederick Worth, ο Poiret άνοιξε ένα μικρό κατάστημα στο Παρίσι, το 1903. Μέχρι το 1907 είχε συμβάλει καθοριστικά στην αναβίωση του Αυτοκρατορικού στυλ, δημοφιλούς στη Γαλλία. Εμπνευσμένος, παράλληλα, από το μεγάλο ενδιαφέρον για την ανατολική τέχνη και το ρωσικό μπαλέτο, δημιούργησε επιδεικτικά θεατρικά σχέδια. Είχε εξαιρετική επιρροή στην, προ του Α' Παγκοσμίου Πολέμου περίοδο, αλλά η δημοτικότητά του μειώθηκε τη δεκαετία του 1920. Βλέπε: <https://www-britannica-com.translate.google/biography/Paul-Poiret>, (ημερομηνία πρόσβασης 28 Ιουλίου 2022)

⁵⁹ Δαββέτας, *ό.π.*, σ. 31

⁶⁰ μεσοφόρι που φοριέται από τη μέση και κάτω για να κάνει τη φούστα ή το φόρεμα να φουσκώνουν. Βλέπε: <https://www.lexigram.gr/lex/enni/%CF%86%CE%BF%CF%85%CF%81%CF%8C#Hist1>, (ημερομηνία πρόσβασης: 28 Ιουλίου 2022)

⁶¹ Δαββέτας, *ό.π.*, σ. 34

⁶² Edwards, *ό.π.*, σ. 116

⁶³ Στο ίδιο, σ. 118

⁶⁴ Akiko, *ό.π.*, σ. 332

⁶⁵ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 11

και μια μπλούζα ή πουκάμισο με σκληρό γιακά, αποτελώντας μια πρώιμη μορφή του σημερινού ταγιέρ. Μερικές φορές συνοδεύονταν και από γραβάτα.⁶⁶ Έτσι, παρά το γεγονός ότι τα «θηλυκά» φορέματα παραμένουν ως επιλογή κομψότητας και χάρης, οι γυναίκες πλέον αποκτούν ποικιλία στην γκαρνταρόμπα τους με ξεχωριστές φούστες και μπλούζες, ρούχα που τους επιτρέπουν ποικίλους συνδυασμούς.

Σε αντίθεση με τις μεγάλες αλλαγές στο γυναικείο ντύσιμο, η αντρική μόδα παρουσίασε μικρές αλλαγές. Μέχρι τη δεκαετία του 1840, το σακάκι τύπου φράκο άρχισε να μπαίνει ως επίσημο ένδυμα και αντικαταστάθηκε με πιο κοντά σακάκια που κούμπωναν είτε σταυρωτά, είτε ίσια και στην αρχή κάλυπταν τους γοφούς. Αργότερα θα κοντύνουν στο ύψος της μέσης. Τα γιλέκα γίνονται πιο διακριτικά και ράβονται είτε με το ίδιο ύφασμα του παντελονιού είτε σε χρώμα που να ταιριάζει. Στη συνέχεια, προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα, εμφανίστηκε το κοστούμι τριών τεμαχίων, όπου το σακάκι, το γιλέκο και το παντελόνι ράβονταν από το ίδιο ύφασμα. Κατέβηκε, παράλληλα, και το κολάρο του πουκαμίσου και οι λαιμοδέτες ήταν είτε λεπτές λωρίδες υφάσματος δεμένες σε φιόγκο είτε γραβάτες. Το σύνολο συνόδευε, κατά τους χειμερινούς μήνες, η ρεντιγκότα, ένα είδος παλτού, που έφτανε μέχρι τα γόνατα. Απαραίτητο, επίσης, αξεσουάρ αποτελούσε το καπέλο, που έγινε μικρότερο και πιο στρογγυλεμένο.⁶⁷ Επίσης, χρυσές ή ασημένιες αλυσίδες τοποθετημένες κοντά στο στήθος συγκρατούσαν ένα ρολόι, που φυλασσόταν στην τσέπη του γιλέκου.⁶⁸

Όσον αφορά τους χρωματισμούς, υπήρχαν αρκετές επιλογές, που καθορίζονταν από τη χρήση του κουστουμιού και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες θα φοριόταν. Στα τέλη, λοιπόν, του 19^{ου} αιώνα το καθημερινό κοστούμι των αντρών άρχισε να μοιάζει με την μοντέρνα του μορφή.⁶⁹

Όλες αυτές οι εξελίξεις της μόδας γίνονταν γνωστές στο ευρύ κοινό από τα περιοδικά μόδας, που εκδίδονταν κατά καιρούς. Το 1892 εκδίδεται στη Νέα Υόρκη το περιοδικό Vogue, το οποίο εξακολουθεί να εκδίδεται μέχρι σήμερα. Το 1908 ο Πολ Πουαρέ εξέδωσε το περιοδικό «Les Robes de Paul Poiret» by Paul Irite το οποίο περιείχε και έτοιμα πατρών φορεμάτων. Ο ίδιος εξέδωσε το 1911 και το περιοδικό «Les choses de Paul Poiret» με φωτογραφίες φορεμάτων του οίκου μόδας που διατηρούσε στο Παρίσι από τον George Lepape. Το 1912 στο Παρίσι εκδόθηκε το περιοδικό Gazette du Bon Ton, το οποίο εκδιδόταν μέχρι το 1925. Παράλληλα, η μεγάλη ανάπτυξη της μόδας οδήγησε και στη δημιουργία του πρώτου συνδικαλιστικού επιμελητηρίου μόδας το 1910, του «Chambre

⁶⁶ Edwards, *ό.π.*, σ. 116

⁶⁷ Akiko, *ό.π.*, σ. 333

⁶⁸ Steele, *ό.π.*, σ. 9

⁶⁹ Στο ίδιο

Syndicale de la Couture Parisienne», που είχε ως στόχο τον έλεγχο των καταστημάτων αλλά και των εμπορευμάτων προκειμένου να αποφεύγονται οι απομιμήσεις.⁷⁰

Η μόδα, λοιπόν, ακολούθησε, αλλά και εξέφρασε τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες της εποχής και χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει τον τρόπο που ο άνθρωπος αντιλαμβανόταν τον εαυτό του αλλά και τον κόσμο γύρω του. Τα ρούχα αποτελούν μια ουσιαστική εκδήλωση της ίδιας της ύπαρξης⁷¹ και των συνθηκών που επικρατούν σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο και καταδεικνύουν την ιστορική εξέλιξη.

⁷⁰ Akiko, *ό.π.*, σ. 333

⁷¹ Στο ίδιο, σ. 6

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

2.1. Οι οικονομικές /εμπορικές συνθήκες στην Κύπρο πριν την έλευση των Άγγλων το 1878

Η βιομηχανική επανάσταση βρήκε την Κύπρο κάτω ακόμα από Οθωμανική κυριαρχία και επηρεασμένη από τις συνθήκες που αυτή είχε επιβάλει. Η πρόοδος, όμως, που συντελέστηκε στην Ευρώπη, λόγω της επανάστασης αυτής, οδήγησε την Οθωμανική αυτοκρατορία στην επιλογή μιας μονοπωλιακής οικονομικής πολιτικής, η οποία επέβαλλε τη χρήση πρώτων υλών μόνο για εσωτερική χρήση, αποτρέποντας την εξαγωγή τους. Η μονοπωλιακή αυτή πολιτική αποδείχθηκε επιβλαβής, γεγονός που οδήγησε στην Αγγλοτουρκική Συμφωνία του 1838,⁷² σύμφωνα με την οποία άρθηκαν τα οθωμανικά μονοπώλια και επετράπη στους Βρετανούς εμπόρους να αγοράζουν προϊόντα από οποιοδήποτε μέρος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Παράλληλα, ο εξαγωγικός δασμός καθορίστηκε στο 12% και ο εισαγωγικός περιορίστηκε στο 5%.⁷³ Το άνοιγμα, βέβαια, αυτό στην Ευρώπη αποδείχθηκε προσοδοφόρο για τους Ευρωπαίους εμπόρους, οι οποίοι κατάφεραν να διεισδύσουν στην αγορά των Οθωμανικών πληθυσμών αλλά αρνητικό για τους ντόπιους.⁷⁴ Έτσι, η Οθωμανική αυτοκρατορία, στην προσπάθειά της να προστατεύσει τους ντόπιους παραγωγούς, επέβαλε, από το 1868 και μετά, αυξημένους εισαγωγικούς δασμούς, προκειμένου να περιοριστεί το ελεύθερο βρετανικό εμπόριο. Η κυριαρχία, όμως, του οικονομικού φιλελευθερισμού αλλά και η υπεροχή των ευρωπαϊκών προϊόντων έναντι των οθωμανικών, οδήγησε αναπόφευκτα στην επικράτησή τους και προκάλεσε τη σταδιακή κατάρρευση της οθωμανικής οικονομίας.⁷⁵

Η εμπορική αυτή διείσδυση οδήγησε κατ' επέκταση και στην ανάγκη κατασκευής δημόσιων έργων, κυρίως λιμενικών και οδικών, προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι εμπορικές διαδικασίες. Παρ' όλα αυτά, τα αναπτυξιακά έργα που υλοποιήθηκαν κατά τον 19^ο αιώνα ήταν ελάχιστα, και μάλιστα χρηματοδοτήθηκαν κυρίως από ξένες εταιρείες, με αποτέλεσμα η τεχνολογία των πλοίων να ξεπερνά αρκετά τις διαθέσιμες εμπορικές και λιμενικές υπηρεσίες.⁷⁶

⁷² Charles Issawi (ed), *The economic History of the Middle East 1800-1914. A book of readings*, Chicago 1966, σ. 38.

⁷³ Halil Inalcik and Donald Quataert (eds), *An economic and Social History of the Ottoman Empire*, vol. 2: 1600-1914, Cambridge 1994, σ. 763

⁷⁴ Στο ίδιο

⁷⁵ Στο ίδιο

⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 802

Στην Κύπρο τα μόνα έργα, που υλοποιήθηκαν από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και αφορούσαν το εμπόριο, ήταν το 1846 η μεγέθυνση του λοιμοκαθαρητηρίου της Λάρνακας, η οποία μετατράπηκε σε Σταθμό Καραντίνας για τα πλοία, τα προϊόντα και τους επιβάτες που κινούνταν στα γειτονικά παράλια, το κτίσιμο δύο φάρων (Κάβο Γάτα και Κάβο Κίτι), ενός λιμενικού φανού στη Λάρνακα το 1846 και η εγκατάσταση στην αποβάθρα της ίδιας πόλης της atracis, που χρησιμοποιείτο για τη συμπίεση μεταξιού, βαμβακιού και μαλλιού.⁷⁷ Επιπρόσθετα, από το νησί απουσίαζε και το οδικό δίκτυο, πλην ενός αμαξιτού δρόμου που συνέδεε τη Λάρνακα με τη Λευκωσία.⁷⁸ Κατά τα άλλα, υπήρχαν μόνο μονοπάτια, γεγονός που δυσχέραινε τόσο τις μετακινήσεις όσο και την εμπορική ανάπτυξη.

Αιτία όλων αυτών αποτελούσε η αδιαφορία των Οθωμανών για την Κύπρο, την οποία δε θεωρούσαν κερδοφόρα. Παράλληλα, η έλλειψη ασφάλειας, που προερχόταν από την οθωμανική διοίκηση, αλλά και οι ανύπαρκτες υποδομές απομάκρυναν τις όποιες πιθανές ευρωπαϊκές επενδύσεις στο νησί.⁷⁹

Βασικό, βέβαια, κριτήριο για την εμπορική ανάπτυξη του νησιού, αποτελούσαν οι λιμενικές υποδομές, οι οποίες ήταν υποτυπώδεις. Υπήρχαν μόνο αγκυροβόλια, πλην του λιμανιού της Αμμοχώστου, το οποίο ήταν ακατάλληλο λόγω της συσσώρευσης λάσπης στον πυθμένα.⁸⁰ Στη Λάρνακα, τα πλοία αγκυροβολούσαν σε απόσταση από την ακτή και τόσο τα εμπορεύματα όσο και οι επιβάτες προσέγγιζαν την ακτή με μαούνες, αν φυσικά ο καιρός το επέτρεπε. Στις περιπτώσεις, όμως, που οι καιρικές συνθήκες ήταν άσχημες, τα πλοία παρέμεναν για αρκετό καιρό στα ανοιχτά μέχρι να μπορέσουν να ξεφορτώσουν τα προϊόντα τους ή να αποβιβάσουν επιβάτες.⁸¹ Η εκφόρτωση και αποβίβαση γινόταν στις ξύλινες αποβάθρες της πόλης, οι οποίες κατά τους χειμερινούς μήνες καταστρέφονταν ολοσχερώς ή αλλοιώνονταν.⁸²

Η κατάσταση, λοιπόν, των λιμενικών εγκαταστάσεων δεν επέτρεπε την προσέγγιση του νησιού από ατμόπλοια, αλλά μόνο από ιστιοφόρα.⁸³ Έτσι, η Κύπρος δε συνδεόταν

⁷⁷ Gilles Grivaud, «Δίκαιον-Οικονομία», στο: Θεόδωρος Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τμ. στ', Λευκωσία 2011, σ. 359

⁷⁸ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου από της Αγγλικής Κατοχής μέχρι σήμερα*, τμ. Β', Λάρνακα 1911, σ. 70. Η κατασκευή του δρόμου ξεκινά το 1865 και παρόλο που ολοκληρώνεται έξι χρόνια αργότερα ο δρόμος δε χαρακτηρίζεται για την καλή του ποιότητα.

⁷⁹ Μαρία Παναγιώτου, *Λιμάνια, λιμενικά έργα και εξωτερικό εμπόριο στην Κύπρο, 1878-1927*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Κύπρου, 2016, σ.18

⁸⁰ Φίλιος Ζαννέτος, τμ. Β', ό.π., σ. 258

⁸¹ Malcolm Laing Meason, «Ένα δεκαπενθήμερο στην Κύπρο, 1878», στο: Κυριάκος Ν. Δημητρίου, *Επί Ανάσσης Βικτωρίας*, Αθήνα 2009, σ. 195

⁸² Φίλιος Ζαννέτος, τμ. Β', ό.π., σ. 250

⁸³ Reginald Stuart Poole, «Κύπρος: Το παρόν και το μέλλον της, 1878», στο: Κυριάκος Ν. Δημητρίου, *Επί Ανάσσης Βικτωρίας*, Αθήνα 2009, σ. 166

ατμοπλοϊκά απευθείας με τις μεγάλες αγορές της Ευρώπης και οι έμποροι αναγκάζονταν να χρησιμοποιούν τα διαμετακομιστικά κέντρα της περιοχής.⁸⁴ Αν και το εμπόριο του νησιού ήταν αρκετά υποτυπώδες, εντούτοις οι ναυτιλιακές και εμπορικές δραστηριότητες διεξάγονταν στα πλαίσια των στοιχειωδών λιμενικών υποδομών.

Στο πλαίσιο, όμως, της ανάγκης της Βρετανίας για αύξηση της παραγωγής βαμβακιού, το 1841 βρετανικοί οίκοι επαναδραστηριοποιήθηκαν στην Κύπρο, αναζητώντας πρώτες ύλες, όπως το βαμβάκι, ένα από τα βασικά εξαγωγικά προϊόντα του νησιού. Η ζήτηση μάλιστα ήταν τόσο μεγάλη, που το 1864 άνοιξε στη Λάρνακα παράρτημα της Οθωμανικής Τράπεζας, προκειμένου να εξυπηρετήσει τις ανάγκες βαμβακοεμπορίου.⁸⁵

Παρ' όλα αυτά, η εμπορική ανάπτυξη της Κύπρου μέχρι και το 1877 ήταν περιορισμένη. Εισάγονταν επεξεργασμένα προϊόντα και διάφορα είδη, τα οποία απλά ενίσχυαν τη ντόπια παραγωγή και εξαγονταν πρώτες ύλες και γεωργικά προϊόντα.

Η ενασχόληση με το εμπόριο τον 19^ο αιώνα υλοποιείτο από τους πρόξενους, που ήταν εγκατεστημένοι κυρίως στη Λάρνακα και κάποιους ντόπιους, οι οποίοι εκμεταλλευόμενοι κάποιες συγκυρίες, εμπορεύονταν με τις γύρω περιοχές (Συρία, Αίγυπτο). Η ομάδα, όμως, των ντόπιων εμπόρων, ακόμα και των πλουσιότερων δεν είχε ανώτερη μόρφωση και αυτό τη διαχώριζε από την αντίστοιχη ευρωπαϊκή αστική τάξη.⁸⁶

Συμπερασματικά, η Κύπρος πριν την έλευση των Άγγλων το 1878 είχε μια καθαρά αγροτική οικονομία, η οποία παρήγαγε όσα χρειαζόταν και εισήγαγε αυτά που η ντόπια παραγωγή ή διαθέσιμη τεχνολογία δεν μπορούσαν να της εξασφαλίσουν. Η εμπορική δραστηριότητα και η επαφή της με τον ευρωπαϊκό κόσμο ήταν περιορισμένη και πραγματοποιείτο κάτω από αντίξοες συνθήκες. Απουσίαζαν βασικά έργα υποδομής, όπως ήταν τα λιμάνια ή το οδικό δίκτυο. Επιπρόσθετα, το επίπεδο μόρφωσης των κατοίκων του νησιού ήταν χαμηλό. Επομένως, και η επιχειρηματική δραστηριότητα ήταν μειωμένη.

⁸⁴ Νεοκλής Γ. Κυριαζής, «Εμπόριον και Ναυτιλία Κύπρου», στο: *Κυπριακά Χρονικά*, έτος Θ', τχ. Γ', Λάρνακα 1933, σ.146

⁸⁵ Phylaktis Kate, *The banking System of Cyprus, Past, Present and Future*, London 1995, σ.5

⁸⁶ Rolandos Katsiaounis, *Labour, Society and Politics in Cyprus during the second half of the nineteenth century*, Nicosia 1996, σ. 16

2.2. Η Βρετανική κυριαρχία στην Κύπρο και η αλλαγή της τοπικής κοινωνίας

Τα δεδομένα, βέβαια, αυτά θα αλλάξουν όταν το 1878 η διοίκηση της Κύπρου μεταβιβάστηκε στους Βρετανούς.

Η άφιξη των Άγγλων στο νησί, το καλοκαίρι του 1878, και συγκεκριμένα στη Λάρνακα, η οποία αποτελούσε και το κύριο λιμάνι του νησιού, τους έφερε αντιμέτωπους με τις ανύπαρκτες υποδομές του. Προκειμένου να καταφέρουν να αποβιβάσουν με ασφάλεια το στράτευμα, υποχρεώθηκαν να κατασκευάσουν τρεις μικρές αποβάθρες, η μία εξ αυτών αποκλειστικά για τον σκοπό αυτό. Στη μία, μάλιστα, από αυτές τοποθέτησαν γερανό, σημαντικό εργαλείο για τη διευκόλυνση της φόρτωσης και εκφόρτωσης προϊόντων. Ενδεχομένως αυτός να ήταν και ο πρώτος γερανός που τοποθετήθηκε σε αποβάθρα του νησιού.⁸⁷

Εννέα, λοιπόν, μήνες μετά την έλευσή του στο νησί ο Αρμοστής Sir Robert Biddulf (1879 – 1886), εξηγώντας τους κινδύνους που αντιμετώπιζαν κατά τη φόρτωση και εκφόρτωση προϊόντων αλλά και επιβίβασης, αποβίβασης επιβατών, ζήτησε από τη Βρετανία έγκριση για την κατασκευή σιδερένιων αποβάθρων,⁸⁸ οι οποίες δε θα κινδύνευαν να καταστραφούν από τους ανέμους και τα κύματα, κάτι που συνέβαινε συχνά κατά την Οθωμανική περίοδο. Η κατασκευή ασφαλούς λιμανιού ήταν κάτι που επισήμανε και ο Malcolm Laing Meason, Άγγλος περιηγητής του νησιού, ο οποίος, μάλιστα, τόνισε πως έπρεπε να αποτελέσει πρώτιστο μέλημα της Βρετανικής κυβέρνησης.⁸⁹ Παράλληλα, υπογράμμισε την ανάγκη για φορτία με άμεσο προορισμό το Ηνωμένο Βασίλειο, τα οποία θεωρούσε ότι θα άφηναν μεγαλύτερο κέδρος.⁹⁰

Τελικά, οι δύο σιδερένιες αποβάθρες, της Λεμεσού και της Λάρνακας, ολοκληρώθηκαν κατά αντιστοιχία το 1881 και το 1882. Η τελετή εγκαινίων, ιδιαίτερα στη Λάρνακα, τελέστηκε με μεγαλοπρέπεια και οι εφημερίδες της εποχής εξήραν την προσφορά της Αγγλικής Κυβέρνησης στο νησί θεωρώντας ότι το συγκεκριμένο έργο θα φέρει την ποθητή ευημερία στους κατοίκους του.

«Τη 28/8 Νοεμβρίου ετελέσθησαν τα εγκαίνια της ήδη περατωθείσης σιδηράς αποβάθρας της Λάρνακος. [...] Η πόλις της Λάρνακος είδε το πρώτον ήδη μίαν των τελετών εκείνων, αίτινες υπομινύσκουσιν την εποχήν, καθ' ην υπό την

⁸⁷ Maria Panayiotou, «Harbours, harbour works and commerce in Cyprus, 1878-1910», στο: *Proceedings of the Biennial International Conference of Greek Studies*, Adelaide 2012, σ. 95-96

⁸⁸ Παναγιώτου, *Λιμάνια, λιμενικά έργα, ό.π.*, σ. 53

⁸⁹ Malcolm Laing Meason, *ό.π.*, σ. 195

⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 175

προσωποποίησιν αθανάτου θεότητος ετελείτο η λατρεία μιας τινός τέχνης δι' ης προήχθη η ευημερία και ο πολιτισμός της ανθρωπότητας.[...]»⁹¹

Παρά την υλοποίηση, όμως, του λιμενικού αυτού έργου, οι αποβάθρες και των δύο πόλεων κατασκευάστηκαν μόνο για να εξυπηρετούν μαούνες, βάρκες και μικρά ιστιοφόρα και όχι ατμόπλοια,⁹² γεγονός που αποτελούσε από την αρχή μειονέκτημα.

Παρ' όλα αυτά, 28 χρόνια μετά, το 1910, η Λάρνακα απέκτησε μια μεγαλύτερη αποβάθρα με καλύτερες, μάλιστα, υπηρεσίες φορτοεκφόρτωσης. Παράλληλα, εφοδιάστηκε με σκάλες, φώτα και κατάλληλα εργαλεία πρόσδεσης βαρκών,⁹³ γεγονός που διευκόλυνε τη διακίνηση εμπορευμάτων αλλά και επιβατών.

Με την άφιξη, λοιπόν, των Βρετανών στο νησί αυξήθηκαν και οι εμπορικές δραστηριότητες. Συγκεκριμένα, από το 1861 έως το 1877 ο όγκος των εμπορικών συναλλαγών αυξήθηκε κατά 59%. Στα αμέσως επόμενα αντίστοιχα έτη (1878-1894) της Αγγλοκρατίας η αύξηση ήταν ακόμη μεγαλύτερη και έφτασε το 75,7%.⁹⁴ Συγχρόνως, από το 1878 και μετά καταργήθηκαν τα οθωμανικά νομίσματα και υιοθετήθηκε η λίρα, γεγονός που έφερε σταθερότητα αλλά και αύξηση στις εμπορικές συναλλαγές.⁹⁵

Στα εισαγωγικά προϊόντα των ετών 1878-1914, εκτός από τα είδη διατροφής (αλεύρι, ρύζι και ζάχαρη), έφταναν στην Κύπρο βαμβακερά και μάλλινα υφάσματα, τα οποία μάλιστα κατείχαν το 18,30% της συνολικής αξίας των εισαγωγών. Παράλληλα, εισάγονταν και γεωργικά εργαλεία, χημικά λιπάσματα, σοκολάτες, κοσμήματα, είδη σπιτιού και πολλά άλλα προϊόντα, που μαρτυρούσαν τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των κατοίκων του νησιού αλλά και την αύξηση του αριθμού των εμπόρων, οι οποίοι σταδιακά διαμόρφωσαν μια νέα κοινωνική ομάδα,⁹⁶ που ασχολήθηκε ταυτόχρονα με το εισαγωγικό και το εξαγωγικό εμπόριο και καθιερώθηκε στην εμπορική – οικονομική ζωή του τόπου. Οι περισσότερες από αυτές τις εμπορικές επιχειρήσεις εντοπίζονταν στη Λάρνακα λόγω του λιμανιού της.

Η Λάρνακα, λοιπόν, τη συγκεκριμένη περίοδο (1878 – 1914) αποτελούσε το κέντρο του εμπορίου, με το λιμάνι της να βρίσκεται στο δρομολόγιο των μεγάλων ατμοπλοϊκών

⁹¹ Στασίνογ, Λάρνακα 1/13 Νοεμβρίου 1882

⁹² Παναγιώτου, *Λιμάνια, λιμενικά έργα, ό.π.*, σ. 55

⁹³ Στο ίδιο, σ. 70

⁹⁴ Στο ίδιο, σ. 112

⁹⁵ Χριστοφής Οικονομίδης, «Η ιστορία του χρήματος στην Κύπρο (1571-1960)», στο: Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, *Πρακτικά του δεύτερου διεθνούς κυπριολογικού συνεδρίου*, τμ. Γ', Λευκωσία 1987, σ. 609-610, 612-615.

⁹⁶ Παναγιώτου, *Λιμάνια, λιμενικά έργα, ό.π.*, σ. 141

εταιρειών όπως η Austrian Lloyd, η οποία επαναδραστηριοποιείται στο νησί αλλά και άλλων εμπορικών οίκων, που δραστηριοποιήθηκαν εκεί.⁹⁷ Επιπρόσθετα, λειτούργησαν στην πόλη τα πρώτα ναυτιλιακά γραφεία, το πρώτο τυπογραφείο, παγομηχανές, εργαστήρια φαιοχώματος. Ονοματοδοτήθηκαν και φωταγωγήθηκαν οι δρόμοι.⁹⁸ Ιδρύθηκαν ορισμένοι από τους μεγαλύτερους εμπορικούς οίκους, όπως αυτός του Γεώργιου Πέτρου Λοΐζου Μαυροΐδη⁹⁹ αλλά και τα περισσότερα και μεγαλύτερα καταστήματα και παραγγελιοδόχοι του νησιού, όπως και η πρώτη ατμοπλοϊκή εταιρεία με το όνομα Κυπριακή Ατμοπλοΐα ΛΤΔ.¹⁰⁰ Η Λάρνακα, λοιπόν, αποτελούσε το κέντρο εισαγωγής νέων συνηθειών, νέων δεδομένων και νέου τρόπου ζωής.

Συμπερασματικά, η μεταβίβαση της Κύπρου στη Μεγάλη Βρετανία το 1878 αποτέλεσε ορόσημο στην ιστορία του νησιού με επιπτώσεις σ' όλους τους τομείς της ζωής. Το νέο πολιτικό καθεστώς ευνόησε το άνοιγμα προς την Ευρώπη τόσο στον εμπορικό όσο και στον πολιτιστικό τομέα. Η εμπορική δραστηριότητα και οι επικοινωνίες με το εξωτερικό επεκτάθηκαν και στο εσωτερικό διευκολύνθηκαν με την επέκταση του οδικού δικτύου,¹⁰¹ γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της οικονομίας του ελληνισμού της Κύπρου. Παράλληλα, οι χορηγίες των μεγάλων ελληνικών κέντρων, όπως η Κωνσταντινούπολη, η Σμύρνη, η Αίγυπτος κ.ά., βελτίωσαν και τον τομέα της παιδείας. Όλα αυτά συνέβαλαν στην ανάπτυξη μιας αστικής κοινωνίας εμπόρων, ελεύθερων επαγγελματιών, κυβερνητικών υπαλλήλων και διανοούμενων, που ακολούθησαν τα αστικά, δυτικά πρότυπα.¹⁰² Η οικονομική αυτή ανάπτυξη των αστικών περιοχών καθόρισε τόσο το στήσιμο και τον χαρακτήρα της αστικής Κύπρου όσο και τον τρόπο ζωής των Κυπρίων,¹⁰³ οι οποίοι ακολούθησαν την ευρωπαϊκή τάση και τα ευρωπαϊκά πρότυπα¹⁰⁴ εγκαταλείποντας τον παραδοσιακό τρόπο ζωής αλλά και ένδυσης ακολουθώντας τις δυτικές συμπεριφορές. Η νέα κοινωνική τάξη επιβάλλει σταδιακά και το είδος της ενδυμασίας, το οποίο είναι συνυφασμένο με την κοινωνική θέση και την οικονομική κατάσταση του φέροντος.¹⁰⁵ Η δυτική κουλτούρα ήταν αποδεκτή ως η «κατάλληλη» στη συγκεκριμένη εποχή και η αστική

⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 145

⁹⁸ Ίκαρος Πετρίδης, *Κίτιον-Λάρνακα-Σκάλα: Πόλις η πρώτη*, Δήμος Λάρνακας, Λάρνακα 2013, σ. 57

⁹⁹ Γιώργος Γεωργής, *Η Λάρνακα των Μαυροΐδηδων και του Εμπορίου, 1878-1937, Σπουδές και προσεγγίσεις στη μικροϊστορία μιας πόλης*, Λάρνακα 2009, σ. 38

¹⁰⁰ Πετρίδης, *ό.π.*, σ. 61

¹⁰¹ Ριζοπούλου – Ηγουμενίδου, *ό.π.*, σ. 31-32

¹⁰² Στο ίδιο

¹⁰³ Noly Moyssi, Maria Patsalosavvi, «The Metamorphosis of Dress in Cyprus during the British Period», στο: Carlotta Feterica, McCreesh Natalie (επιμ.), *At the Interface/Probing the Boundaries*, Koninklijke Brill NV, Leiden, 2019, σ. 313

¹⁰⁴ Euphrosyne Roupa, *An Attempt to Reform Greek Bourgeois Dress in the Turn from the Nineteenth to the Twentieth Century*, Thessalonikeon Polis, vol. 9, December 2002, σ. 137

¹⁰⁵ Ριζοπούλου - Ηγουμενίδου, *ό.π.*, σ. 40

τάξη επεδίωκε να ανήκει σε αυτήν τη διεθνή κοινωνία.¹⁰⁶ Το ευρωπαϊκό, λοιπόν, ένδυμα διαδόθηκε στις πόλεις και η νέα ανώτερη τάξη δημιούργησε έναν διαφορετικό τρόπο ζωής, ενώ η Κύπρος προχωρούσε σταδιακά αλλά σταθερά προς τον εξευρωπαϊσμό της.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Roupa, *ό.π.*, σ. 140-141

¹⁰⁷ Noly Moyssi, Maria Patsalosavvi, *ό.π.*, σ. 313

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Από την παραδοσιακή στην ευρωπαϊκή ενδυμασία

3.1. Η παραδοσιακή ενδυμασία της Κύπρου

Η ενδυμασία, κυρίως η παραδοσιακή, αποτελεί στοιχείο εθνικής ταυτότητας και συνδέεται με την κοινωνικοοικονομική δομή, τις αντιλήψεις και τη γενική θεώρηση του κόσμου, τη στιγμή που δημιουργείται ή γίνεται αποδεκτή. Εξαρτάται, λοιπόν, άμεσα από την ιστορική περίοδο στην οποία ανήκει, τα πολιτικά και κοινωνικοοικονομικά δεδομένα του χώρου, και τις σχέσεις του με τον έξω κόσμο.¹⁰⁸

Η παραδοσιακή ενδυμασία εμφανίστηκε ως μέσο εθνοτικής ενοποίησης και βοήθησε στη συνένωση διαφορετικών πληθυσμών και στον καθορισμό των εθνικών συνόρων¹⁰⁹ καθώς εξέφραζε μια συλλογική ταυτότητα, αφού φοριούνταν σχεδόν απ' όλους και σχετιζόταν, συνήθως, με μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή και με κοινωνίες, που ήταν κατά βάση αγροτικές.¹¹⁰

Η τριακοσάχρονη οθωμανική κυριαρχία της Κύπρου ήταν φυσικό να επηρεάσει και το είδος της ενδυμασίας. Το ανατολίτικο ντύσιμο, λοιπόν, έγινε μόδα, κατά τους αιώνες της Τουρκοκρατίας, όχι μόνο στην Κύπρο αλλά σε ολόκληρη την Αυτοκρατορία. Τόσο οι άντρες όσο και οι γυναίκες ντύνονταν «alla Turca», όπως ακριβώς και οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης.¹¹¹

Όσον αφορά τη γυναικεία ενδυμασία, αυτή αποτελείτο, συνήθως, από πουκάμισο, ντόπιας παραγωγής, λινό, βαμβακερό, βαμβακομέταξο, μεταξωτό, λεπτό μέχρι και αραχνοϋφαντο και το κάτω μέρος του σώματος καλυπτόταν από φουσκωτά «βρακιά»,¹¹² τα «pantaloons». Πάνω από αυτά τοποθετείτο το «αντερί»¹¹³ ή το κλειστό «φουστάνι». Η μέση ζωνόταν με μαντήλι ή ζώνη με «πούκλες». Τα ανοιχτά μπροστά φορέματα συνδυάζονταν με μακριούς εξωτερικούς επενδύτες, όπως η γούνα,¹¹⁴ όταν αφορούσαν άτομα ανώτερων κοινωνικών τάξεων.

¹⁰⁸ Ριζοπούλου - Ηγουμενίδου, *ό.π.*, σ. 24

¹⁰⁹ Noly Moyssi, Maria Patsalosavvi, *ό.π.*, σ. 310

¹¹⁰ Ζωή Αρβαντιδου, *ό.π.*, σ. 32

¹¹¹ Noly Moyssi, Maria Patsalosavvi, *ό.π.*, σ. 311

¹¹² Είδος παντελονιού που σκέπαζε τα πόδια μέχρι τον αστράγαλο. Στην άκρια (περίπου στην κνήμη και μέχρι τον αστράγαλο) τα βρακιά ήταν κεντημένα. Στο κάτω μέρος των δύο «ποϊναρκών», στους αστραγάλους, είχε σούρες, τα λεγόμενα «φουκάρκα». Πηγή: <https://vasilitzia.org.cy> (ημερομηνία πρόσβασης: 7 Ιουνίου 2022)

¹¹³ Ένδυμα μακρύ, ανοιχτό μπροστά μέχρι κάτω. Βλέπε: Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, *ό.π.*, σ. 424

¹¹⁴ Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, *ό.π.*, σ. 270

Από την άλλη, η αντρική ενδυμασία αποτελείτο, στο πάνω μέρος, από πουκάμισο και συνδυαζόταν με ένα είδος γιλέκου, το «σοκάρδι».¹¹⁵ Το κάτω μέρος καλυπτόταν από ένα «εσώβρακο» και εξωτερικά με πλατιά πανταλόνια, τα «τζαξήρια», ή βράκες. Τα ενδύματα αυτά καλύπτονταν, στο μεγαλύτερο μέρος, από τη δεμένη στη μέση με «ζώστρα» «σαγιά».¹¹⁶ Υπήρχαν, επίσης και οι βαρύτεροι εξωτερικοί επενδύτες, όπως οι «τζουμπέδες»¹¹⁷ και οι «γούνες», τα οποία φοριούνταν εναλλακτικά. Εξωτερικοί μανδύες ήταν και τα «πηνίχια»¹¹⁸ καθώς και το «γιαμουρλούκι»,¹¹⁹ ως αδιάβροχο. Στο κεφάλι τοποθετείτο κεφαλόδεσμος, για τους χαμηλότερης κοινωνικής τάξης κατοίκους ή «φέσι».

Ωστόσο, ο οθωμανικός ενδυματολογικός κώδικας και κατ' επέκταση η παραδοσιακή ενδυμασία θα αρχίσει σιγά σιγά να αλλάζει και να δίνει τη θέση της σε ευρωπαϊκού τύπου ενδύματα. Το γεγονός αυτό επισπεύσθηκε από την έλευση των Βρετανών στο νησί αλλά και την εξέλιξη του τεχνικού, πολιτικού, οικονομικού και κοινωνικού γίνεσθαι τη συγκεκριμένη περίοδο¹²⁰ και τη δημιουργία, κυρίως στις πόλεις, της αστικής τάξης, η οποία άλλαξε τα δεδομένα και στο θέμα της ένδυσης. Η νέα κοινωνική τάξη επέβαλε σταδιακά και το είδος της ενδυμασίας.¹²¹

Η αλλαγή, λοιπόν, της ενδυμασίας της αστικής τάξης στην Ευρώπη επηρέασε αναπόφευκτα και την Κύπρο, ιδιαίτερα μετά το 1878 και την έλευση των Άγγλων στο νησί. Η πόλη που δέχτηκε πρώτη αυτές τις αλλαγές ήταν η Λάρνακα, γι' αυτό και αποτελεί αντικείμενο της παρούσας διπλωματικής εργασίας. Μια πόλη με πρώιμη αστικοποίηση σε σχέση με τις υπόλοιπες πόλεις του νησιού. Σε αυτό συνέβαλε το γεγονός ότι αποτελούσε το κέντρο του διαμετακομιστικού εμπορίου και της ανταλλαγής εμπορευμάτων. Απότοκο ήταν η δημιουργία και στη Λάρνακα μιας εύρωστης εμπορικής αστικής τάξης, η οποία ακολούθησε τις εξελίξεις και τον συρμό¹²² της εποχής εκμεταλλευόμενη τα εισαγόμενα πλέον υφάσματα, ενδύματα, κοσμήματα και όλα τα αξεσουάρ μόδας, που έρχονταν από τις ευρωπαϊκές αγορές.

Παράλληλα, στη Λάρνακα υπήρχαν και όλα τα προξενεία. Οι οικογένειες, λοιπόν, των προξένων και μεγαλεμπόρων είχαν καθιερώσει έναν ευρωπαϊκό τρόπο ζωής με

¹¹⁵ Είδος περιστηθίου, που φοριέται πάνω από το πουκάμισο. Βλέπε: Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, *ό.π.*, σ.83

¹¹⁶ μάλλινο, αδιάβροχο βενετσιάνικο ύφασμα, τσόχα. Βλέπε: Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, *ό.π.*, σ. 441

¹¹⁷ μακρυμάνικο πανωφόρι, ανοιχτό μπροστά μέχρι κάτω. Τα καλύτερα δείγματα ήταν επενδεδυμένα με γούνα. Βλέπε: Noly Moyssi, Maria Patsalosavni, *ό.π.*, σ. 311

¹¹⁸ εξωτερικός μανδύας, ριχτός και μακρύς έως το έδαφος. Βλέπε: Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, *ό.π.*, σ. 270

¹¹⁹ αδιάβροχος επενδύτης ανδρών. Βλέπε: Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, *ό.π.*, σ. 426

¹²⁰ Noly Moyssi, Maria Patsalosavni, *ό.π.*, σ. 313

¹²¹ Στο ίδιο, σ. 40

¹²² συρμός: (παρωχ.) μόδα, συνήθη. στην έκφραση είναι του συρμού, είναι μοντέρνο, συχνά και με αρνητική φόρτιση. Πηγή: <https://www.greek-language.gr> (ημερομηνία πρόσβασης: 10 Ιουλίου 2022)

κοσμικές συγκεντρώσεις, εθιμοτυπικές επισκέψεις και εορτασμούς. Η εμφάνισή τους αλλά και η διακόσμηση των σπιτιών τους δημιούργησε πρότυπο για την ανερχόμενη τάξη των ντόπιων εμπόρων της Λάρνακας και η παρουσία τους έδινε έναν ευρωπαϊκό τόνο στο νησί. «Το καπέλο στεκόταν ψηλότερα παραμερίζοντας το σαρίκι».¹²³

Τη σταδιακή αυτή μετάβαση προς την ευρωπαϊκή κουλτούρα περιέγραψαν στα κείμενά τους και οι Άγγλοι περιηγητές, οι οποίοι άρχισαν να καταφθάνουν στο νησί αμέσως μετά τη μεταβίβασή του στη Μεγάλη Βρετανία, καταγράφοντας τις εντυπώσεις τους από τη νέα αποικία.

3.2. Εντυπώσεις των Άγγλων περιηγητών από την ενδυμασία των κατοίκων της Κύπρου

Η επιλογή των συγκεκριμένων περιηγητών έγινε με βάση τις αναφορές τους στην ενδυμασία και την εμφάνιση των ανθρώπων του νησιού και το χρονικό πλαίσιο επίσκεψής τους στην Κύπρο. Θεωρήθηκε απαραίτητο να συμπεριληφθούν αναφορές από διάφορες περιόδους της εποχής που εξετάζεται, προκειμένου να διασαφηνιστούν οι πιθανές αλλαγές που προέκυψαν στην ένδυση, σε σχέση με την πάροδο του χρόνου.

Η ενδυμασία και γενικά η εμφάνιση των ανθρώπων αποτελούν ένα από τα πρώτα στοιχεία που παρατηρεί κανείς, όταν έρχεται σε επαφή με έναν ξένο πολιτισμό και καθορίζει, σε μεγάλο βαθμό, την πρώτη εντύπωση που δημιουργείται σε σχέση με το νέο αυτό άτομο, το οποίο αποτελεί παράλληλα και φορέα του πολιτισμού του. Επιπλέον, μέσα από το ένδυμα καταδεικνύεται η κοινωνική θέση, η οικονομική κατάσταση και οι θρησκευτικές πεποιθήσεις του φέροντος αλλά και το βιοτικό επίπεδο, η πολιτιστική ανάπτυξη και η σχέση του λαού με τον έξω κόσμο.

Το ρούχο, λοιπόν, αποτελεί κώδικα μέσα από τον οποίο μεταφέρονται μηνύματα άμεσα και κατανοητά στον παρατηρητή, παρά το γεγονός ότι οι εντυπώσεις κρύβουν έντονα το υποκειμενικό στοιχείο και έχουν να κάνουν με τη διάθεση του περιηγητή να κατανοήσει και να αντιληφθεί τη διαφορετική νοοτροπία και κουλτούρα του λαού, με τον οποίο έρχεται σε επαφή.

¹²³ Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, ό.π., σ. 24

Παρ' όλα αυτά, οι αναφορές των περιηγητών αποτελούν βασική πηγή πληροφόρησης για την ενδυμασία των κατοίκων της Κύπρου σε συγκεκριμένες περιόδους, καθότι τέτοιες περιγραφές είναι σχεδόν αδύνατο να εντοπιστούν στον Τύπο της εποχής αλλά και ένδειξη για το πώς έβλεπαν οι Άγγλοι αποικιοκράτες τους ανθρώπους του νησιού.

Από τις πρώτες που επισκέφθηκαν το νησί ήταν η Αγγλίδα ταξιδιωτική συγγραφέας Anna (Annie) Brassey, σύζυγος του βουλευτή Thomas Brassey. Έφθασε στην Κύπρο, μαζί με την οικογένειά της, το φθινόπωρο του 1878 με την ατμοκίνητη θαλαμηγό «Sunbeam».¹²⁴ Ανάμεσα στα άλλα ταξιδιωτικά έργα που συνέγραψε, ανήκει και το «Sunshine and Storm in the East», που εκδόθηκε στο Λονδίνο το 1880, στο οποίο αφιερώνει τρία κεφάλαια από τις εντυπώσεις της στο νησί.

Στις αναφορές της συμπεριλαμβάνονται και περιγραφές των γυναικών της επαρχίας για τις οποίες μιλά αρκετά υποτιμητικά. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι η Αφροδίτη δε φαίνεται να είχε αφήσει αρκετή ομορφιά ως κληροδότρη στις γυναίκες του νησιού, οι οποίες αν και είχαν ωραία μάτια και όμορφα χαρακτηριστικά, υστερούσαν στο χρώμα του προσώπου τους, τα δόντια και γενικά τον σωματότυπό τους. Ήταν ηλιοκαμένες σαν μούρα, αναφέρει η συγγραφέας, και όλες είχαν έναν αδέξιο βηματισμό σαν να επρόκειτο να πέσουν. Τα ρούχα τους, επίσης, ήταν σκούρου χρώματος και λερωμένα χάνοντας έτσι τη γραφικότητά τους.¹²⁵

Είναι εμφανές, λοιπόν, μέσα από τη συγκεκριμένη περιγραφή, το αίσθημα ανωτερότητας, που διακατέχει τη συγγραφέα απέναντι στις γυναίκες της νέας αποικίας, χαρακτηριστικό μιας πλούσιας Αγγλίδας, που επισκέπτεται ένα φτωχό νησί, που βρισκόταν κάτω από Οθωμανική κυριαρχία. Δεν πρέπει, βέβαια, να αγνοείται το γεγονός ότι η συγγραφέας προέρχεται από ένα εντελώς διαφορετικό περιβάλλον αλλά και ένα άλλο στύλ ντυσίματος. Αξιίζει, βέβαια, εδώ να σημειωθεί ότι, παρά το αίσθημα ανωτερότητας, παρουσιάζει μια σχετικά ακριβή εικόνα των γυναικών της υπαίθρου, οι οποίες, ως επί το πλείστον, ασχολούνταν με γεωργικές εργασίες, γεγονός που τις άφηνε εκτεθειμένες στον ήλιο για πολλές ώρες, εξ ου και το χρώμα του προσώπου τους. Λογικό, επίσης, ήταν να έχουν λερωμένα ρούχα.

Παρόμοια εικόνα για τις γυναίκες της υπαίθρου παρουσιάζει και η Esme Scott-Stevenson, Βρετανίδα συγγραφέας ταξιδιωτικών κυρίως βιβλίων, τα οποία περιέχουν τις

¹²⁴ Anna Brassey, *Sunshine and Storm in the East, or Gruises to Cyprus and Constantinople*, London 1880, σ. 297

¹²⁵ Στο ίδιο, σ. 286

περιηγήσεις της από την Ανατολική Μεσόγειο. Σύζυγος του Βρετανού στρατιώτη και αξιωματούχου της αποικίας Andrew Scott-Stevenson,¹²⁶ επισκέφτηκε την Κύπρο τον Σεπτέμβριο του 1878¹²⁷ και στο βιβλίο της «Our home in Cyprus» κατέγραψε τις εντυπώσεις της τόσο από τους κατοίκους όσο και από το περιβάλλον του νησιού. Ασχολήθηκε, παράλληλα, με την ανασκαφή και συλλογή αρχαιοτήτων. Μεταξύ των τελευταίων, ανήκουν 20 ελληνιστικά ειδώλια από έναν ταφικό θάλαμο στην Κερύνεια, όπου ο σύζυγός της ήταν Επαρχιακός Επίτροπος (δηλ. κυβερνήτης), τα οποία αργότερα μεταφέρθηκαν στο Βρετανικό Μουσείο το 1980,¹²⁸ γεγονός που καταδεικνύει την εκ μέρους τους σύλληψη αρχαιοτήτων του νησιού.

Κατά την άφιξή της στη Λάρνακα, παρατήρησε ότι το μεγαλύτερο μέρος του γυναικείου πληθυσμού αποτελείτο από συζύγους μικροεμπόρων, υπαλλήλων και επίσημων υπαλλήλων,¹²⁹ γεγονός που επιβεβαιώνει την ύπαρξη, στην πόλη αυτή, μιας αστικής τάξης, η οποία, όμως, διαφέρει από την αντίστοιχη στην Αγγλία, όπως σχολίασε η συγγραφέας, ιδιαίτερα όσον αφορά τη θέση της γυναίκας.¹³⁰

Στη συνέχεια, διαπιστώνει ότι η Λάρνακα είχε σχεδόν εξευρωπαϊστεί και είχε χάσει, κατά ένα μεγάλο μέρος, τη γραφικότητά της. Τα μαγαζιά, τα οποία είχαν πάρει τη θέση των παλιών παζαριών, ήταν γεμάτα με ευρωπαϊκά προϊόντα και οι άνθρωποι που κινούνταν στους δρόμους της πόλης ήταν ντυμένοι με αγγλική και όχι με ελληνική φορεσιά. Θεωρεί ότι όλα αυτά μπορεί να αποτελούν δείγμα πολιτισμού αλλά όχι ομορφιάς.¹³¹ Παρόμοια εικόνα έχουν, σύμφωνα με τις αναφορές της συγγραφέως, και τα μαγαζιά της Λευκωσίας. Είναι ανοικτά μπροστά και οι ιδιοκτήτες τους βρίσκονται στην είσοδο, είτε καπνίζοντας είτε κουτσομπολεύοντας.¹³² Από τέτοια καταστήματα φαίνεται να προμηθεύτηκε, μάλιστα, ασημένια κουμπώματα γούνινου μανδύα και μια στρογγυλή θήκη ρολογιού για να κρεμάσει στη ζώνη της. Επιθυμούσε, επίσης, να αγοράσει ένα χρυσό κολιέ, το οποίο προοριζόταν να εφαρμόζει στον λαιμό και ήταν διακοσμημένο με μαργαριτάρια.¹³³

¹²⁶ «Esme Scott-Stevenson», <https://www.britishmuseum.org/collection/term/AUTH233762>, (ημερομηνία πρόσβασης: 21 Δεκεμβρίου 2022)

¹²⁷ Esme Scott-Stevenson, *Our home in Cyprus. Cyprus the blest, the happy and the beautiful*, Chapman and Hall, London 1880, σ. 1

¹²⁸ «Stevenson», <https://www.britishmuseum.org/collection/term/AUTH233762>, (ημερομηνία πρόσβασης: 21 Δεκεμβρίου 2022)

¹²⁹ Stevenson, *Our home in Cyprus*, ό.π., σ. 5

¹³⁰ Στο ίδιο

¹³¹ Στο ίδιο, σ. 9

¹³² Στο ίδιο, σ. 19

¹³³ Στο ίδιο, σ. 21

Εκείνο, όμως, που είχε προξενήσει τη μεγαλύτερη εντύπωση στη συγγραφέα, ήταν το μαύρο χρώμα του δέρματος των ανθρώπων. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ήταν τόσο έντονο, που δεν μπορούσε να το συγκρίνει με οτιδήποτε άλλο. Οι άνθρωποι αυτοί ήταν ντυμένοι με πολύ φανταχτερές και φωτεινές αποχρώσεις, με συνδυασμούς μπλε και πράσινου, κίτρινου και βυσσινί. Σχολιάζει, μάλιστα, σαρκαστικά, ότι αυτή η εφεύρεση, εννοώντας τους συνδυασμούς των χρωμάτων, θα έπρεπε να φορολογείται αυστηρά.¹³⁴ Η εμφάνιση, βέβαια, αυτή παραπέμπει στα κατώτερα στρώματα της Τουρκικής κοινότητας του νησιού και όχι στους Έλληνες. Παράλληλα, η ανώτερη κοινωνικά τάξη των Τούρκων είχε άλλο κώδικα ντυσίματος. Φορούσε απαλότερα χρώματα και καλυπτόταν με γούνες προκειμένου να ξεχωρίζει.

Όσον αφορά τις Ελληνίδες, αναφέρει η Stevenson, ντύνονταν με ευρωπαϊκές φούστες της προηγούμενης εικοσαετίας με πολλά επίπεδα υφάσματος πάνω στους ήδη μεγάλους γοφούς. Οι φούστες αυτές δεν άγγιζαν το έδαφος και όταν επρόκειτο για φόρεμα, το μπούστο ήταν φτιαγμένο από βελούδο.¹³⁵ Όλη αυτή η άμορφη φιγούρα, όπως τη χαρακτηρίζει, μαζί με τον τρόπο που τακτοποιούσαν τα μαλλιά τους, αλλά και το φρικτό, για τη συγγραφέα, μαντήλι γάζας που είχαν τυλιγμένο στο κεφάλι τους, τις έφερνε σε μεγάλη αντίθεση με την εικόνα που παρουσίαζαν οι άντρες, την οποία θεωρούσε πιο γραφική.

Οι Έλληνες άντρες περιγράφονται ως ψηλοί και καλοφτιαγμένοι. Την εμφάνισή τους αναδεικνυε πολύ η φορεσιά τους, που της θύμιζε ληστές, εννοώντας προφανώς το σύνολο της παραδοσιακής ενδυμασίας με τη βράκα, τις μαύρες μπότες και το μαντήλι στο κεφάλι. Κάθε ένας από αυτούς κουβαλούσε ένα μαχαίρι ή στιλέτο στο κασκόλ που είχαν δεμένο γύρω από τη μέση τους.¹³⁶ Η αγριότητα της εμφάνισης, όμως, αναφέρει η Stevenson, ερχόταν σε αντίθεση με την ευγένεια που τους διέκρινε, την οποία δεν είχε συναντήσει σε κανένα έθνος.¹³⁷

Επιπρόσθετα, κατά τις περιηγήσεις της στην ύπαιθρο, εντυπωσιάζεται από τα φορέματα των γυναικών στα χωριά. Συγκεκριμένα, κατά την επίσκεψή της στη Λάπηθο περιγράφει με λεπτομέρεια την ενδυμασία των αγροτισσών, οι οποίες φορούσαν κίτρινα ή κόκκινα παπούτσια, κοντές λευκές κάλτσες, φαρδύ λευκό παντελόνι δεμένο στον αστράγαλο, φούστα από φωτεινό βαμβάκι και πλούσια κεντημένο μπούστο. Αυτό ήταν φτιαγμένο από βελούδο, κομμένο σε χαμηλό τετράγωνο στο στήθος, το οποίο καλυπτόταν με ένα διαφανές κομμάτι δουλεμένης μουσελίνας. Το άνοιγμα αυτό στο στήθος σχολίασε

¹³⁴ Στο ίδιο, σ. 19-20

¹³⁵ Στο ίδιο, σ. 22

¹³⁶ Στο ίδιο, σ. 59

¹³⁷ Στο ίδιο, σ. 21

επικριτικά η συγγραφέας αναφέροντας, μάλιστα, ότι οι γυναίκες του νησιού δεν έχουν καμιά σεμνότητα και ότι στην Αγγλία το ντύσιμο αυτό θεωρείτο απρεπές.¹³⁸ Το βαθύ, βέβαια, ντεκολτέ αποτελούσε χαρακτηριστικό όλων των παραδοσιακών ενδυμασιών, κυρίως αγροτικών περιοχών, αφού διευκόλυνε τον θηλασμό κατά τις ώρες που οι γυναίκες εργάζονταν στα κτήματα και ταυτόχρονα, η εν λόγω αναφορά, καταδεικνύει τον συντηρητισμό μιας βικτωριανής Αγγλίδας.

Συμπλήρωμα αυτής της ενδυμασίας αποτελούσαν τα αμέτρητα γυάλινα βραχιόλια και το μεταξωτό μαντήλι που είχαν δεμένο στο κεφάλι, αφήνοντας να κρέμονται στο πίσω μέρος δύο μακριές πλεξούδες. Κοσμούσαν, επίσης, το κεφάλι τους με φρέσκα άνθη γιασεμιού και γερανιού. Η αγάπη για τα λουλούδια χαρακτήριζε τους Κύπριους αγρότες, αφού τα προσέφεραν σε κάθε περίπτωση και καλύπτονταν με αυτά σε κάθε γιορτή.¹³⁹ Το κοστούμι αυτό ταίριαζε απόλυτα, σύμφωνα με τη συγγραφέα, με τα υπέροχα μαύρα μάτια των γυναικών της περιοχής. Προσθέτει, επίσης, ότι αρκετές από αυτές είχαν ζωγραφισμένες μαύρες γραμμές γύρω από τα μάτια, όπως επίσης και τα μωρά, γεγονός που διατηρούσε δροσερά τα μάτια και κρατούσε μακριά τις μύγες.¹⁴⁰

Η αναφορά αυτή παραπέμπει στη «χολλά», ένα είδος μαύρης βαφής, που δεν είναι τίποτε άλλο από μαύρα κατάλοιπα καπνού που προέρχονταν από αναμμένο κερί. Συνήθως, η «χολλά» μαζευόταν από το κερί των Θεοφανίων, που έπαιρναν οι γυναίκες στο σπίτι. Την κάπνα αυτή ή αλλιώς «μούζη» την έζυναν και την τοποθετούσαν στη «χολιάστρα» για κατοπινή χρήση.¹⁴¹ Η βαφή αυτή αποτελούσε βασικό στοιχείο καλλωπισμού. Με αυτήν οι γυναίκες έβαφαν τα βλέφαρά τους, προκειμένου να τονίσουν το περίγραμμα.

Παρόμοιου τύπου φόρεμα, είχε την ευκαιρία να παρατηρήσει η Stevenson, σε γάμο στο χωριό Ασώματος. Η νύφη ήταν ντυμένη με ένα πράσινο μεταξωτό μεσοφόρι, με μαύρο βελούδινο μπούστο, κομμένο μπροστά και προσεκτικά δουλεμένο. Τον λαιμό της νύφης κοσμούσαν αρκετές επιχρυσωμένες αλυσίδες. Τα μακριά τραχιά μαλλιά της, που έφταναν μέχρι τη μέση της, διακοσμούσαν με χρυσές σερπαντίνες και καλύπτονταν με ένα λευκό μαντήλι μουσελίνας κεντημένο στις γωνίες με χοντρό χρυσό κέντημα. Η όλη εμφάνισή της συμπληρωνόταν από ένα ζευγάρι ψηλές κίτρινες, δερμάτινες μπότες. Τα χέρια της, επίσης, μέχρι τους αγκώνες, τα νύχια και οι παλάμες ήταν καλυμμένα με

¹³⁸ Στο ίδιο, σ. 130

¹³⁹ Στο ίδιο, σ. 63

¹⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 57

¹⁴¹ <http://www.polignosi.com/cgi-bin/hweb?-A=11169&-V=limmata>, (ημερομηνία πρόσβασης: 27 Δεκεμβρίου 2022)

χέννα,¹⁴² ένα είδος φυσικού καλλυντικού, φτιαγμένο από τα αποξηραμένα φύλλα του ομώνυμου θάμνου, το οποίο ήταν αρκετά δημοφιλές στον Μουσουλμανικό πληθυσμό αλλά και στις γυναίκες της Μαρωνίτικης κοινότητας.¹⁴³ Το καλλυντικό αυτό χρησιμοποιήθηκε και από τις Ελληνίδες. Η νυφική αυτή ενδυμασία, βέβαια, διατηρήθηκε κυρίως στις αγροτικές περιοχές. Στις πόλεις, η αστική τάξη είχε υιοθετήσει προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα την ευρωπαϊκή γαμήλια ενδυμασία με το μακρύ λευκό πέπλο και το χειροποίητο μακρύ μεταξωτό φόρεμα.¹⁴⁴

Η λεπτομερής αυτή περιγραφή του φορέματος παραπέμπει στο φόρεμα τύπου «Αμαλία», ενός στυλ ντυσίματος που εισήγαγε στην Ελλάδα το 1830 η βασίλισσα Αμαλία και το οποίο συνδύαζε τη δυτική μόδα με στοιχεία από την ελληνική παραδοσιακή φορεσιά. Αποτελείτο από ένα μακρύ φόρεμα, με μπούστο εμπνευσμένο από το καβάδι (παραδοσιακό μακρυμάνικο φόρεμα) και πάνω από αυτό τοποθετείτο ένα κοντό βελούδινο γιλέκο κεντημένο με χρυσοκλωστή.¹⁴⁵ Το «φόρεμα Αμαλίας» υιοθετήθηκε στην αρχή από τα ανώτερα στρώματα της αστικής κοινωνίας¹⁴⁶ και στη συνέχεια επιβίωσε στις αγροτικές περιοχές ως γιορτινό φόρεμα. Βέβαια, ο συνδυασμός του με το φαρδύ παντελόνι είναι αξιοσημείωτος, αφού αυτό συνδεόταν συνήθως με τη σαγιά, ένα ολόσωμο, μακρύ ένδυμα που τοποθετείτο συνήθως πάνω από το πουκάμισο και το «βρατζίν», ένα είδος παντελονιού που έφτανε μέχρι τον αστράγαλο. Ήταν ανοικτή μπροστά σε όλο το ύψος και σφιγγόταν στη μέση με μια ζώνη ή μαντήλα.¹⁴⁷

Παράλληλα, σχολιάζει το γεγονός ότι οι ντόπιοι της χαίδευαν συνεχώς τα μάγουλα και την πλάτη, αφού δεν είχαν ξαναδεί Αγγλίδα κυρία με ευρωπαϊκή ενδυμασία, άρα αποτελούσε για τα φτωχά αυτά πλάσματα, όπως τα χαρακτηρίζει, σπουδαίο θέαμα.¹⁴⁸ Αξιοσημείωτο, επίσης, ήταν και το σχόλιο της για το πανηγύρι του χωριού. Συγκεκριμένα, αναφέρεται στους τσαγκάρηδες, οι οποίοι πουλούσαν κάθε είδους μπότες και παπούτσια σε διάφορα μεγέθη, σχέδια, χρώματα και στυλ (μυτερά ή τετράγωνα), με την παρατήρηση ότι η υποδηματοποιία αποτελούσε ένα από τα κυριότερα επαγγέλματα του νησιού και οι

¹⁴² Stevenson, *ό.π.*, σ. 192

¹⁴³ Euphrosyne Rizopoulou-Egoumenidou, «Cypriot costumes as seen by women travellers during the first decades of British rule: Impressions and reality», *Folk Life: Journal of Ethnological Studies*, τμ.44, τχ.1, Taylor and Francis online, 2005, σ. 48-62, σ. 52

¹⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 48-62, σ.51. Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 15

¹⁴⁵ Nadia Macha, «Amalia Dress: The Invention of a New Costume Tradition in the Service of Greek National Identity», στο: *Catwalk: The Journal of Fashion, Beauty and Style*, volume 1, no. 1, pp. 65-90 (2012) Inter-Disciplinary Press

¹⁴⁶ Noly Moyssi, Maria Patsalosavvi, *ό.π.*, σ. 310

¹⁴⁷ <http://www.polignosi.com/cgibin/hweb>, (ημερομηνία πρόσβασης: 27 Δεκεμβρίου 2022)

¹⁴⁸ Stevenson, *ό.π.*, σ. 58

μπότες εξάγονταν σε όλη την Ανατολή.¹⁴⁹ Η ενασχόληση με την υποδηματοποιία επιβεβαιώνεται και από τον Τύπο της εποχής.¹⁵⁰

Κατά την εγκατάστασή της στην Κερύνεια, η Stevenson φρόντισε να γνωρίσει τις κυρίες της περιοχής, όπου θα διέμενε, οι οποίες φαίνεται να ανήκαν στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Αρχικά, περιγράφει μια Τουρκάλα, η οποία ήταν, όπως αναφέρει, μια ωραία γυναίκα, γύρω στα τριάντα, με χοντρή λευκή επιδερμίδα και μαύρα μαλλιά τα οποία είχε, στο μπροστινό μέρος, κουρεμένα κοντά. Ήταν λίγο γεματούλα αλλά πραγματικά όμορφη με μια πολύ τολμηρή έκφραση, η οποία έκανε τη συγγραφέα να την αντιπαθήσει. Επίσης, ήταν πάρα πολύ βαμμένη και τα νύχια της ήταν προσεκτικά καλυμμένα με χέννα. Όταν πλησίαζαν άντρες, η γυναίκα αυτή κάλυπτε το πρόσωπό της με τη μαντήλα αποσυρόμενη στη γωνία.¹⁵¹

Σε αντιδιαστολή με τη συγκεκριμένη κυρία, η Stevenson, περιγράφει και ένα φτωχό κοριτσάκι του χωριού, το οποίο, μάλιστα, προσπάθησε να προσεγγίσει. Ήταν ένα αδύναμο πλασματάκι, τόσο φτωχό, που το μόνο του ρούχο ήταν μια φαρδιά κουρελιασμένη ρόμπα σε χρυσοκίτρινο χρώμα, κουμπωμένη γύρω από τη μέση με ένα κομμάτι κορδόνι. Εκείνο, όμως, που την εντυπωσίασε ήταν τα λεπτά και μακριά της δάκτυλα, τα οποία έμοιαζαν να ανήκουν στην πιο ευγενική Ευρωπαϊά κυρία. Είχε ένα απαλό τσιγγάνικο χρώμα επιδερμίδας, τα μαλλιά της μια κοκκινωπή απόχρωση και τα μάτια της ήταν βιολετί.¹⁵² Της θύμιζε πίνακα ζωγραφικής και την περιγράφει με ένα πολύ γλαφυρό τρόπο θεωρώντας την, μάλιστα, ως τη μικρή της φίλη. Το σχόλιο, βέβαια, για τα μακριά και λεπτά δάκτυλα που ταίριαζαν σε Ευρωπαίες και όχι στις γυναίκες της Κύπρου, επιβεβαιώνει την οπτική ανωτερότητας με την οποία έβλεπαν τους κατοίκους του νησιού.

Οι δύο αυτές περιγραφές επιβεβαιώνουν την ύπαρξη, στην Κύπρο, διαφορετικών κοινωνικών τάξεων, οι οποίες ενδύονταν με άλλου τύπου φορέματα, γεγονός που καταδεικνύει ότι το ένδυμα αποτελούσε δείκτη κοινωνικής και οικονομικής ισχύος του φέροντος.

Στη συνέχεια, η συγγραφέας περιγράφει την εορτή των Θεοφανίων παρουσιάζοντας παράλληλα και την ενδυμασία των ανθρώπων, που βρίσκονταν συγκεντρωμένοι στην αποβάθρα. Οι Έλληνες εμφανίστηκαν ντυμένοι με τα χρώματα του ουράνιου τόξου. Ανάμεσα, όμως, στο πλήθος ξεχώριζε μια γυναικεία φιγούρα με μια φούστα από γαλάζιο

¹⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 57

¹⁵⁰ Σάλπιγξ, Λεμεσός 21 Σεπτεμβρίου 1891

¹⁵¹ Stevenson, *ό.π.*, σ. 83

¹⁵² Στο ίδιο, σ. 87

μετάξι και κόκκινες ρίγες, ένα μωβ σακάκι και ένα κίτρινο μαντήλι στο κεφάλι δεμένο με ένα στεφάνι από ψεύτικα κοράλλια.¹⁵³

Στην προσεγμένη αυτή εμφάνιση της γυναίκας στο πανηγύρι, η συγγραφέας αντι-παραβάλλει την εικόνα των γυναικών της Κυπερούντας. Αναφέρει, μάλιστα χαρακτηριστικά, ότι το ντύσιμό τους είναι πανομοιότυπο με των αντρών. Και οι δύο φορούσαν ψηλές μπότες και παντελόνια με τη διαφορά ότι αυτές καλύπτονταν από πάνω με ένα είδος πανωφοριού. Ήταν άπλυτες και αχτένιστες και δεν είχαν δει ποτέ στη ζωή τους καθρέφτη, γεγονός που επηρέαζε τη φροντίδα της προσωπικής τους εμφάνισης. Όταν, μάλιστα, η Stevenson, έδωσε έναν σε μια γυναίκα του χωριού, αυτή έμεινε έκπληκτη από τη διαφορά στο χρώμα και τη χροιά του προσώπου της. Αυτό την έκανε να χαϊδέψει σαστισμένη το πρόσωπο της συγγραφέως.¹⁵⁴ Προφανώς, η γυναίκα αυτή ήταν ντυμένη κατάλληλα για τις αγροτικές εργασίες που επιτελούσε και το χρώμα του προσώπου της ήταν το αποτέλεσμα της πολύωρης έκθεσής της στον ήλιο. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι τόσο η εν λόγω περιηγήτρια όσο και Brassey σχολίασαν το χρώμα της επιδερμίδας των γυναικών της κυπριακής υπαίθρου, χωρίς να φαίνεται να λαμβάνουν υπόψη τη δύσκολη εργασία των γυναικών αυτών και την πολύωρη έκθεσή τους στον ήλιο. Πιθανόν να μην προσπάθησαν να κατανοήσουν και κατ' επέκταση να δικαιολογήσουν την εμφάνισή τους. Η έλλειψη, επίσης, καθρέφτη αλλά και η ατημέλητη εμφάνιση, τα οποία σχολιάζει η Stevenson υπονοούν, πιθανόν, την απουσία κοινωνικής ζωής, έτσι όπως μια πλούσια Αγγλίδα είχε στο μυαλό της.

Παράλληλα, η αναφορά σε αυτό το περιστατικό δείχνει και τον τρόπο με τον οποίο έβλεπαν οι Βρετανίδες τους κατοίκους του νησιού, για τους οποίους φαίνεται να ένιωθαν λύπη, από τη μια, αλλά και ανωτερότητα από την άλλη. Η κάπως αλαζονική αυτή στάση προέκυπτε από το γεγονός ότι πιθανόν να θεωρούσαν εαυτούς πολιτισμένους και ανώτερους συγκριτικά με τον λαό που διοικούσαν.

Αντίθετα, βέβαια, με τη στάση της απέναντι στις γυναίκες της Κυπερούντας, η συγγραφέας θαυμάζει την ομορφιά των κοριτσιών της Ακανθούς, που ήταν ντυμένες με την παραδοσιακή ενδυμασία, όπως παρατηρεί με ανακούφιση, την οποία δεν αλλοίωσαν με χυδαία, όπως τα χαρακτηρίζει, μοντέρνα φινιρίσματα. Περιγράφοντας με λεπτομέρεια την εμφάνισή τους, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι δεν είχε δει τίποτε πιο χαριτωμένο και γοητευτικό από την εικόνα αυτή.¹⁵⁵ Τόσο πολύ εντυπωσιάστηκε, μάλιστα, από την

¹⁵³ Στο ίδιο, σ. 99

¹⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 99

¹⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 259

εμφάνιση των κοριτσιών, που φρόντισε, πριν φύγει από την Ακανθού να προμηθευτεί δύο τέτοια φορέματα, ένα για την ίδια και ένα για την κόρη της. Επέλεξε ένα λευκό, από κυπριακό μετάξι, δουλεμένο με απαλή μπλε και ροζ κλωστή και μικρές χάντρες στις ίδιες αποχρώσεις, ραμμένες εναλλάξ με τις βελονιές. Το δεύτερο ήταν ένα ριγέ, κεντημένο με μαύρο και κόκκινο ύφασμα, ραμμένο με χρυσή και ασημένια κλωστή.¹⁵⁶

Η πράξη αυτή καταδεικνύει τη θετική εντύπωση που αποκόμισε η περιηγήτρια από την παραδοσιακή κυπριακή ενδυμασία, σε αντίθεση με την ευρωπαϊκή, η οποία όπως παρατηρεί ήταν παρωχημένη και προκαλούσε αρνητική εικόνα για τον φορέα της, αφού δεν ταίριαζε με την κουλτούρα του. Με την ευρωπαϊκή ενδυμασία φαίνεται να ντύνονταν οι γυναίκες των αστικών περιοχών και κυρίως της Λάρνακας, η οποία παρουσίαζε μια διαφορετική εικόνα σε σχέση με τις υπόλοιπες πόλεις, αφού διέθετε καταστήματα με ευρωπαϊκά προϊόντα και οι κάτοικοί της, όπως είχε παρατηρήσει και η ίδια, ντύνονταν όπως ακριβώς και οι Άγγλοι.

Παράλληλα, σε μερικές από τις περιγραφές της φαίνεται να διακατέχεται από κάποιο αίσθημα ανωτερότητας προς τους κατοίκους του νησιού, αλλά δεν κρύβει και τη θετική εντύπωση που αποκόμισε από κάποιες περιοχές σε σχέση με την ενδυμασία τους.

Από την άλλη, η Agnes Smith Lewis φαίνεται να εντυπωσιάζεται μόνο από την αντρική παραδοσιακή ενδυμασία του νησιού. Η Smith επισκέφθηκε την Κύπρο στο πλαίσιο μια σειράς ταξιδιών που πραγματοποίησε, μαζί με την αδελφή της, σε Τουρκία, Αίγυπτο, Αγίους Τόπους και Ελλάδα. Έτσι, το 1887 εξέδωσε το βιβλίο «Through Cyprus» στο οποίο περιγράφει τις εμπειρίες της από το νησί, τα τοπία, τις αρχαιότητες αλλά και τους ανθρώπους του.¹⁵⁷

Η Smith έφτασε στο λιμάνι της Λάρνακας τον Απρίλιο με το ατμόπλοιο Rio Grande και αφού περιέγραψε τις πρώτες εντυπώσεις της από την πόλη, στη συνέχεια αναφέρθηκε στους οδηγούς, που είχαν αναλάβει τη μεταφορά και την ξενάγησή τους. Εντύπωση της είχε κάνει ο Ιμπραήμ, ένας Άραβας οδηγός μουλαριών, τον οποίο οι Κύπριοι ονόμαζαν ξένο, γιατί δεν μπορούσε, σύμφωνα με την ίδια, να επικοινωνήσει μαζί τους. Τον περιγράφει ως καλόβολο και υπομονετικό, με μια φούστα από ριγέ βαμβακερό ύφασμα. Τα πόδια του ήταν ακάλυπτα και φαίνονταν, λέει χαριτολογώντας η συγγραφέας, σαν να μην γνώρισαν ποτέ σαπούνη.¹⁵⁸ Αξιοσημείωτο στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι η λέξη ξένος είναι γραμμένη

¹⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 262

¹⁵⁷ «Agnes Smith Lewis, «Through Cyprus, Hurst and Blackett», 10 Ιουνίου 2021, <https://cvar.severis.org/en/explore/our-blog/book-month/agnes-smith-lewis-through-cyprus-hurst-and-blackett-london-1887/>, (ημερομηνία πρόσβασης: 19 Δεκεμβρίου 2022)

¹⁵⁸ Agnes Smith, *Through Cyprus*, Hurst and Blackett, Publishers, London 1887, σ. 103

στα ελληνικά γεγονός που αποδεικνύει τη γνώση από μέρους της συγγραφέως της ελληνικής γλώσσας, την οποία φαίνεται να είχε μελετήσει. Η ίδια μάλιστα, είχε δηλώσει ότι καμία γλώσσα δε βοηθά τον κάτοχό της στην κατάκτηση άλλων γλωσσών όπως η ελληνική.¹⁵⁹

Στη συνέχεια, αναφέρεται στο Τρίκωμο και τον εορτασμό του Πάσχα περιγράφοντας την εορταστική ενδυμασία των κατοίκων του. Οι νέοι της πόλης, εξηγεί η συγγραφέας, φορούσαν ένα γεμάτο υφασμάτινο παντελόνι, όπως αυτό που φορούσαν καθημερινά αλλά πολύ καλύτερα δεμένο στο γόνατο, εννοώντας φυσικά τη βράκα. Τα πόδια τους δεν ήταν καλυμμένα με τις στιβαρές δερμάτινες μπότες, που τους προστάτευαν από τα φίδια και τα αγκάθια αλλά με ένα ζευγάρι χιονισμένες κάλτσες. Στη μέση τους είχαν δεμένο, όχι ένα κόκκινο μεταξωτό μαντήλι σαν αυτό των Αράβων αλλά ένα χοντρό, μάλινο σε μαύρο χρώμα. Όσο για τα πουκάμισα, είχαν μανίκια καρό από μπλε και άσπρο χρώμα. Όλη τους η εμφάνιση ήταν τέτοια που σκοπό είχε να τονίσει τη μεγαλοπρέπεια του γιλέκου, το οποίο στο πίσω μέρος ήταν κόκκινο και ανοιχτό στη μέση, διακοσμημένο με δύο κορδόνια, το ένα μπλε και το άλλο κόκκινο. Η μπροστινή πλευρά του ήταν φτιαγμένη από βελούδο και διακοσμημένη με μαύρα και κόκκινα φύλλα σε γαλάζια βάση, με τούφες από μαύρο μαλλί διάσπαρτες σε αυτό. Η εικόνα αυτή προξένησε τόσο μεγάλη εντύπωση στη συγγραφέα που, όπως δηλώνει η ίδια, ήταν ικανή να κάνει τα κεφάλια δώδεκα κοριτσιών να γυρίσουν.¹⁶⁰

Η λεπτομερής περιγραφή της εορταστικής αντρικής ενδυμασίας αλλά και το καταληκτικό της σχόλιο καταδεικνύουν την τεράστια εντύπωση και τον θαυμασμό που της προκάλεσαν.

Αξιοσημείωτο γεγονός αποτελεί και η επίσκεψή της στις φυλακές της Λευκωσίας και η αναφορά της στις εργασίες των κατάδικων. Συγκεκριμένα, παρατηρεί ότι ασχολούνταν με την υφαντική και χειρίζονταν, μάλιστα, πολύ επιδέξια τα χοντρά λινά. Άλλοι πάλι, έφτιαχναν λευκά καλοκαιρινά μπουφάν και κάποιοι άλλοι μπότες.¹⁶¹ Τα ενδύματα αυτά κατασκευάζονταν συνήθως για τους ζαπτιέδες.¹⁶²

¹⁵⁹ https://cvar.severis.org/en/explore/our-blog/book-month/agnes-smith-lewis-through-cyprus-hurst-and-blackett-london-1887_ (ημερομηνία πρόσβασης: 19 Δεκεμβρίου 2022)

¹⁶⁰ Smith, *ό.π.*, σ. 124-125

¹⁶¹ Στο ίδιο, σ. 152

¹⁶² Ζαπτιές < τούρκ. Zaptiye «χωροφύλακας», αστυνομικός ή χωροφύλακας του τουρκικού κράτους (παλαιότ.). Πηγή: <https://www.lexigram.gr/lex/en/ni/%CE%B6%CE%B1%CF%80%CF%84%CE%B9%CE%AD%CE%B4%CE%B5%CF%82#Hist0>, (ημερομηνία πρόσβασης: 19 Δεκεμβρίου 2022)

Συμπερασματικά, η Smith δεν κάνει καμιά αναφορά στην ευρωπαϊκή ενδυμασία των κατοίκων των αστικών περιοχών του νησιού αλλά ούτε και στη γυναικεία παραδοσιακή ενδυμασία, που σίγουρα παρατήρησε κατά τις περιηγήσεις της στο νησί. Για τις γυναίκες, μάλιστα, αναφέρει ότι είναι λιγότερο όμορφες από τις Ελληνίδες. Εκείνο που φαίνεται να την εντυπωσίασε ήταν η εορταστική παραδοσιακή αντρική ενδυμασία, που φορούσαν οι κάτοικοι του χωριού Τρίκωμο κατά τον εορτασμό του Πάσχα, την οποία φρόντισε να περιγράψει με αρκετές λεπτομέρειες.

Ο Basil Stewart, από την άλλη, φαίνεται να ενθουσιάστηκε το ίδιο από την παραδοσιακή αντρική ενδυμασία, ενώ ήταν επικριτικός απέναντι στις γυναίκες και τα ευρωπαϊκού τύπου ενδύματα.

Ο Basil Stewart, βρετανός μηχανικός, ήρθε στην Κύπρο το 1904, προκειμένου να εργαστεί ως τοπογράφος μηχανικός¹⁶³ στην κατασκευή του Κυπριακού σιδηροδρόμου, ο οποίος λειτούργησε το 1905 με τη γραμμή Αμμοχώστου – Λευκωσίας.¹⁶⁴ Κατά τη δίχρονη παραμονή του στο νησί προσπάθησε να προσεγγίσει τους κατοίκους και να κατανοήσει τα ήθη, τα έθιμα και τις συνήθειές τους, αποτυπώνοντας παράλληλα και τα χαρακτηριστικά τους. Μέσα από τις περιγραφές του, επίσης, απεικονίζεται μια Κύπρος που εισέρχεται σταδιακά σε ένα στάδιο ανάπτυξης και μια βαθιά αλλαγή σε όλους τους τομείς.

Το βιβλίο του για την Κύπρο εκδόθηκε στο Λονδίνο το 1906 και επανεκδόθηκε στη Νέα Υόρκη το 1908.¹⁶⁵

Ο Stewart έφτασε στη Λάρνακα και στη συνέχεια αναχώρησε για την Αμμόχωστο, όπου θα αναλάμβανε τα καθήκοντά του. Η άφιξή του συνέπεσε, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο ίδιος, με τη μουσουλμανική γιορτή Kourban Bairam, γιορτή της θυσίας (18 Φεβρουαρίου) κατά την οποία οι κάτοικοι τόσο της Αμμοχώστου όσο και των Βαρωσίων απολάμβαναν τον περίπατό τους. Είχε, έτσι, την ευκαιρία να τους παρατηρήσει και να καταγράψει το ντύσιμό τους. Ήταν ντυμένοι, όπως αναφέρει ο ίδιος, με τα κυριακάτικα τους ρούχα και μάλιστα, κάποιοι από αυτούς φορούσαν κεντημένα πουκάμισα. Πάνω από αυτά υπήρχε τοποθετημένο ένα γιλέκο σε ανοικτό χρώμα, το οποίο ταίριαζε με τις κάλτσες που είχαν την ίδια απόχρωση. Η εικόνα αυτή, της τοπικής φορεσιάς, φαίνεται να τον εντυπωσιάζει, αφού ο ίδιος σχολιάζει αρνητικά την τάση των κατοίκων των αστικών περιοχών και κυρίως των παραλιακών πόλεων να ακολουθούν την ευρωπαϊκή μόδα. Θεωρεί, μάλιστα, τις γυναίκες

¹⁶³<https://cvar.severis.org/el/explore/our-blog/book-month/my-experiences-of-the-island-of-cyprus-illustrated-from-photographs-by-the-author-skeffington-son-1906/>, (ημερομηνία πρόσβασης: 19 Δεκεμβρίου 2022)

¹⁶⁴ <http://www.polignosi.com/cgi-bin/hweb?-A=10184&-V=limmata>

¹⁶⁵ Στο ίδιο

που εγκαταλείπουν την παραδοσιακή φορεσιά και ενδύονται τα ρούχα του Whitechapel,¹⁶⁶ όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, ως σκιάχτρα με φρικτές ντόπιες απομιμήσεις της παριζιάνικης μόδας, που ίσχυε 10 με 15 χρόνια πριν. Σχολιάζει, μάλιστα, με ανακούφιση το γεγονός ότι αυτό συμβαίνει μόνο στις μεγάλες παραλιακές πόλεις, μεταξύ ορισμένων τάξεων πληθυσμού κυρίως μεσιτεμπόρων και καταστηματαρχών, και όχι στα χωριά της ενδοχώρας.¹⁶⁷

Η αναφορά του σε ενδύματα Whitechapel αλλά και ο χαρακτηρισμός σκιάχτρα καταδεικνύει την άσχημη εντύπωση που αποκόμισε από την προσπάθεια των ανώτερων τάξεων, στις αστικές περιοχές, να ακολουθήσουν την Ευρώπη. Παράλληλα, αντικατοπτρίζει και την υποτιμητική, περιφρονητική στάση κάποιων Αποικιοκρατών προς τον ντόπιο πληθυσμό. Τα ενδύματά τους στα μάτια του αποτελούν άθλια αντίγραφα μιας παρωχημένης μόδας και μάλιστα κακοφτιαγμένα και αταίριαστα με τον πολιτισμό, αφού οι ευρωπαϊκές συνήθειες και τρόποι συμπεριφοράς είναι ξένα και έξω από την κουλτούρα των Κυπρίων. Θεωρεί, επίσης, φρικτά τα ρούχα αυτά και το ντύσιμο των γυναικών κακόγουστο.¹⁶⁸ Αναφέρει, επίσης, ότι μοιάζουν να πνίγονται φορώντας σακάκια και φούστες, το ένα πάνω από το άλλο και κάτω από αυτά ένα πλατύ παντελόνι τύπου «bloomers». Τα σακάκια και οι φούστες, στα οποία αναφέρεται, παραπέμπουν στη «Στολή Αμαλίας». Πάνω από όλα αυτά, σύμφωνα πάντα με τον συγγραφέα, τοποθετούν ένα είδος ζακέτας, που είναι ραμμένη με τέτοιο τρόπο, που να ταιριάζει σε όλα τα μεγέθη και τα σχήματα.¹⁶⁹ Όσο για τα κουμπιά, όπως ο ίδιος σχολιάζει, απουσιάζουν και τη θέση τους παίρνουν κομμάτια σπάγκου ή κορδέλες. Όλα αυτά, θεωρεί ότι ασχημαίνουν τις γυναίκες σε σημείο, μάλιστα, που μοιάζουν να έχουν τη διπλάσια ηλικία από την πραγματική τους.¹⁷⁰

Ο συγγραφέας φαίνεται να συνδύασε σε μια εμφάνιση όλα εκείνα της στοιχεία της ενδυμασίας που του προκάλεσαν αρνητική εντύπωση. Θα ήταν αδύνατο μια γυναίκα να φορά και φούστες και παντελόνι και σακάκια. Το κάθε ένα από αυτά αποτελούσε διαφορετικού τύπου ένδυμα και συνδυαζόταν με συγκεκριμένο τρόπο.

Την ίδια αντίληψη έχει και για τα υποδήματα. Τα περιγράφει ως χοντροκομμένα και κακοφτιαγμένα, με αρκετές στρώσεις δέρματος καρφωμένες με μεγάλες πρόκες, το κεφάλι

¹⁶⁶ Το Whitechapel ήταν μια από τις φτωχότερες συνοικίες του Λονδίνου. Εκεί διέμεναν άστεγοι και μετανάστες και υπήρχε υψηλό ποσοστό εγκληματικότητας εξαιτίας των συμμοριών. Οι παραγκονόποιες ήταν υπερπλήρεις, γεμάτες βρωμιά, αρουραίους και ασθένειες. Οι περισσότεροι κάτοικοι της περιοχής εργάζονταν στο εργοστάσιο Bell Foundry φτιάχνοντας ρούχα και υποδήματα, κάτω από άθλιες συνθήκες και πολύ χαμηλούς μισθούς. Βλέπε: <https://www.cranbourne.hants.sch.uk/wp-content/uploads/2019/03/Whitechapel-Revision.pdf>

¹⁶⁷ Άντρος Παυλίδης, «Μπάζιλ Στιούρτ (1904-6)», *Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της. Από τον 1^ο αιώνα μέχρι τον 20^ο*, τμ. 3, εκδ. Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1995, σ. 1342

¹⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 1347

¹⁶⁹ Παυλίδης, *ό.π.*, σ. 1347

¹⁷⁰ Στο ίδιο

των οποίων είχε μέγεθος χρυσού νομίσματος μισής λίρας. Οι μπότες αυτές έφταναν μέχρι το γόνατο. Σχολιάζει, μάλιστα, ότι θα ήταν αδύνατο να κατασκευαστεί κάποιο πιο κακόγουστο παπούτσι, κατανοώντας, βέβαια, τη χρησιμότητά τους στην προστασία των ανθρώπων από τα φίδια και τα αγκάθια.¹⁷¹ Τις μπότες αυτές τις φορούσαν εξίσου οι άντρες και οι γυναίκες.

Όσον αφορά τους άντρες, η περιγραφή τους ήταν καλύτερη. Θεωρεί ότι ήταν πιο κόσμια ντυμένοι είτε φορούσαν τα παραδοσιακά είτε τα φανταχτερά τους κοστούμια και ότι, κατά κανόνα, ήταν ψηλοί και ωραίοι.¹⁷²

Παρατηρείται, λοιπόν, διάσταση στον τρόπο που ο συγγραφέας αντιμετωπίζει τις γυναίκες και την εμφάνισή τους σε σχέση με αυτή των αντρών. Ασκεί επικριτικά σχόλια τόσο για το ντύσιμό τους όσο και για την εμφάνισή τους. Η ιδιότητά του ως μηχανικού, άρα και μορφωμένου και το κύρος του ως αποικιοκράτη επηρέασαν πιθανόν και τον τρόπο που έβλεπε τους αμόρφωτους και ακαλλιέργητους, για εκείνον, ανθρώπους του νησιού καταδεικνύοντας και μια αλαζονική στάση απέναντί τους γεμάτη, σε αρκετές περιπτώσεις, με υπερβολές.

Η Etheldred M. Allen Βρετανίδα περιηγήτρια δε φαίνεται να υιοθετεί την επικριτική και αλαζονική αυτή στάση, αλλά παραμένει απλά περιγραφική, χωρίς να σχολιάζει ιδιαίτερα το ντύσιμο, παρά το γεγονός ότι φαίνεται να εντυπωσιάζεται και αυτή από την παραδοσιακή αντρική ενδυμασία.

Η Allen επισκέφτηκε την Κύπρο τον Φεβρουάριο του 1912. Στο βιβλίο της, «Letters written during foreign travel», που εξέδωσε το 1914,¹⁷³ περιγράφει τις εντυπώσεις, σε μορφή επιστολών, από τις περιηγήσεις της σε διάφορες χώρες συμπεριλαμβανομένης και της Κύπρου.

Η συγγραφέας, φτάνοντας στη Λεμεσό, αναφέρει ότι τους περίμενε ένας κοντός Έλληνας με ευρωπαϊκά ρούχα, ο οποίος τους οδήγησε στο ξενοδοχείο Όλυμπος, όπου και θα διέμεναν.¹⁷⁴ Από την πρώτη κιόλας αναφορά επιβεβαιώνεται ότι στις αστικές περιοχές ντύνονταν πλέον με ευρωπαϊκά ρούχα.

¹⁷¹ Στο ίδιο, σελ. 1348

¹⁷² Στο ίδιο, σελ. 1347

¹⁷³ «Etheldred M. Allen», <http://www.polignosi.com/cgi-bin/hweb?-A=1626&-V=limmata>, (ημερομηνία πρόσβασης: 17 Δεκεμβρίου 2022)

¹⁷⁴ Παυλίδης, «Μπάζιλ Στιούρτ (1912)», ό.π., σ. 1397

Τις επόμενες μέρες, περιδιαβαίνοντας στους δρόμους της πόλης, παρατήρησε τους άντρες που κάθονταν στα καφεενεία και εντυπωσιάστηκε από την ενδυμασία τους. Αναφέρει ότι στο κάτω μέρος φορούσαν ένα είδος μεταξύ φούστας και παντελονιού, το οποίο είχαν δεμένο κάτω από το γόνατο, που έπεφτε ανάμεσα στα πόδια τους σαν σακούλα, εννοώντας προφανώς τη βράκα. Τα πόδια τους κοσμούσαν κάλτσες εξαιρετικών αποχρώσεων. Στο πάνω μέρος φορούσαν μισάνοιχτα γιλέκα κεντημένα με φανταχτερά χρώματα και κάλυπταν το κεφάλι τους με φέσι, το οποίο είχε τυλιγμένο γύρω του ένα ζωηρόχρωμο μαντήλι. Θεωρεί, μάλιστα, αυτή την εμφάνιση μεγαλόπρεπη. Αντίθετα, η αίσθηση που αποκόμιζε από τη γυναικεία ενδυμασία δεν ήταν πολύ θετική. Τη θεωρεί τόσο ασήμαντη που, όπως αναφέρει και η ίδια, δεν μπορεί καν να τη θυμηθεί. Η γενική, όμως εικόνα που εισέπραξε για το ντύσιμο και των δύο φύλων ήταν ότι ακολουθούσαν τη μόδα των πουλιών.¹⁷⁵

Αν και το σχόλιό της είναι υποτιμητικό, η εικόνα αυτή με τα έντονα χρώματα των πουλιών παραπέμπει περισσότερο στα ρούχα που φορούσαν οι Τούρκοι της Κύπρου και όχι τόσο οι Έλληνες, οι οποίοι ντύνονταν σε πιο σκουρόχρωμους τόνους και όχι με φανταχτερά χρώματα.

Στη συνέχεια, κατά τις περιηγήσεις της στο νησί, φτάνοντας στη Λάρνακα συνάντησε δύο νεαρούς ντυμένους με ευρωπαϊκά ρούχα, οι οποίοι προθυμοποιήθηκαν να τη συνοδεύσουν στον περίπατό της στην πόλη μόνο και μόνο, όπως αναφέρει και η ίδια, για προσωπικό όφελος, αφού προσπαθούσαν να την εντυπωσιάσουν αναφερόμενοι στα πρόσωπα και την ανωτερότητά τους, γεγονός που την έκανε να αισθανθεί αποστροφή.¹⁷⁶

Στη Λευκωσία, η συγγραφέας, περιπλανήθηκε στα παζάρια της πόλης και παρατήρησε τους κατοίκους της. Ανάμεσα στο πλήθος, που ήταν συγκεντρωμένο στην αγορά, περιγράφει άντρες ντυμένους στο κάτω μέρος του σώματος με ενδύματα χιονώδους λευκότητας και στο πάνω μέρος με φανταχτερά πορφυρά, οι οποίοι περπατούσαν καμαρωτοί και είχαν λαμπερά πρόσωπα.¹⁷⁷ Πρόκειται, φυσικά, για περιγραφή της τούρκικης ενδυμασίας του νησιού.

Την εμφάνιση αυτή τη χαρακτηρίζει λαμπρή προκειμένου να καταδείξει τη διάσταση που υπήρχε με τη γυναικεία. Παρά το γεγονός ότι, σύμφωνα με την ίδια, οι Τούρκες ήταν χαρωπές, εντούτοις τα ενδύματά τους δεν παρουσίαζαν κανένα ενδιαφέρον, όντας σκουρόχρωμα, και οι ίδιες ήταν φριχτά κακοφτιαγμένες. Παρ' όλα αυτά τις θεωρεί

¹⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 1398

¹⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 1400

¹⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 1403

πολύ πιο καθαρές από πολλές Ευρωπαϊές χωριάτισσες, αφού παρατήρησε, μετά την επίσκεψή της σε τουρκικό λουτρό, ότι πολλές από αυτές πλένονταν εκεί.¹⁷⁸ Η περιηγήτρια εδώ φαίνεται να τρέφει κάποια συμπάθεια προς την Οθωμανική κοινότητα του νησιού. Οι Άγγλοι αποικιοκράτες γενικά θεωρούσαν την Κύπρο Ανατολή και αντιδρούσαν αρνητικά απέναντι στους Έλληνες της Κύπρου, που ήθελαν να ακολουθήσουν τα ευρωπαϊκά πρότυπα καθώς θεωρούσαν ότι δεν ταίριαζαν με την κουλτούρα του νησιού.

Στη συνέχεια, περιγράφει τον αμαξά στο Κτήμα, ο οποίος ανέλαβε τη μεταφορά τους στην επαρχία Πάφου. Αναφέρει ότι ήταν ένας νέος άντρας με μεγάλα μαύρα μάτια, ντυμένος στα μαύρα με πολύ φαρδιά ρούχα στο κάτω μέρος. Αυτός ο άντρας, όπως αναφέρει και η ίδια, ήταν αξιοθαύμαστα ευπαρουσίαστος, με πολύ πλατιούς ώμους και λεπτή μέση. Της θύμιζε, μάλιστα, φιγούρες των πρώιμων ελληνικών αγγείων, σε τέτοιο σημείο, που θεώρησε ότι ο άνθρωπος αυτός θα μπορούσε να αποτελέσει το μοντέλο για τους ζωγράφους αυτών των αγγείων.¹⁷⁹

Ο άντρας αυτός οδήγησε την περιηγήτρια και στην Πόλη (Χρυσοχούς), έναν αγροτικό Δήμο από το 1882, που δεν ήταν τίποτε άλλο, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, από ένα αρκετά μεγάλο χωριό. Εκεί, τη φιλοξενία τους ανέλαβε ο μουχτάρης, ο οποίος, σύμφωνα με την Etheldred, δεν ήταν πρόθυμος να πάρει τέτοια ευθύνη και γι' αυτό όρισε ως υπεύθυνο έναν γραμματικό. Ένα μικρόσωμο, ντροπαλό κατσουφιασμένο πλάσμα, ντυμένο ευρωπαϊκά, που έμοιαζε, στα μάτια της συγγραφέως, με κουνέλι. Αυτός με τη σειρά του αποτάθηκε για βοήθεια σε έναν ψηλό μελαχρινό άντρα ντυμένο με Norfolk σακάκι και κοντό παντελόνι.¹⁸⁰ Ο συγκεκριμένος κύριος ο οποίος ήταν Αρμένιος, εκδιωχθείς μάλλον από την Κωνσταντινούπολη, παντρεμένος με Αγγλίδα, ανέλαβε τελικά όλες τις διευθετήσεις για τη διαμονή τους εκεί.

Η περιγραφή της εμφάνισης του Αρμένιου με συγκεκριμένου τύπου σακάκι και κοντό παντελόνι προκαλεί εντύπωση για τα δεδομένα της εποχής. Το συγκεκριμένο σακάκι είχε δημιουργηθεί στην Αγγλία, γύρω στο 1910. Πρόκειται για ένα φαρδύ σακάκι με πιέτες και ζώνη στη μέση, το οποίο έδινε ελευθερία στις κινήσεις και χρησιμοποιείτο κυρίως σε αθλητικές δραστηριότητες. Όσο για το κοντό παντελόνι ήταν κάτι που υιοθετήθηκε από όσους ασχολούνταν με την ποδηλασία και το γκολφ.¹⁸¹ Το γεγονός, επίσης,

¹⁷⁸ Στο ίδιο

¹⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 1412

¹⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 1418

¹⁸¹ Sven Raphael Schneider, «Tweed Guide – The Curiously Compelling Story of Tweed», <https://www.gentlemansgazette.com/tweed-guide-harris-history-styles-patterns/> (ημερομηνία πρόσβασης: 17 Δεκεμβρίου 2022)

ότι ο συγκεκριμένος άνθρωπος ήταν παντρεμένος με Αγγλίδα, σίγουρα καθόρισε και το ντύσιμό του και δεν πρέπει να αγνοηθεί.

Συμπερασματικά, η Etheldred εντυπωσιάστηκε κυρίως από την παραδοσιακή αντρική ενδυμασία του νησιού, η οποία της προκάλεσε θετική εντύπωση εξαιτίας των χρωμάτων της και γι' αυτό την περιγράφει με λεπτομέρεια παρουσιάζοντας δύο διαφορετικές εκδοχές της. Παράλληλα, εξάγεται το συμπέρασμα ότι στις πόλεις οι άνθρωποι ακολουθούσαν την ευρωπαϊκή μόδα σε αντίθεση με την ύπαιθρο. Μέσα, επίσης, από την περιγραφή του Αρμένιου, ο οποίος ήταν ντυμένος με βρετανικού τύπου ρούχα, γίνεται αντιληπτό ότι οι κάτοικοι του νησιού είχαν πλέον πρόσβαση σε ευρωπαϊκά προϊόντα.

Οι περιγραφές των περιηγητών είναι αρκετά λεπτομερείς και όλοι τους είχαν εντυπωσιαστεί από την παραδοσιακή ενδυμασία, η οποία φαίνεται να διατηρήθηκε σε όλα τα χρόνια που εξετάζουμε, κυρίως στις αγροτικές περιοχές. Οι πόλεις, από την άλλη, υιοθέτησαν από νωρίς, την ευρωπαϊκή ενδυμασία, η οποία βέβαια, σύμφωνα με τους περιηγητές παρουσίαζε κάποια καθυστέρηση σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρώπη. Την ενδυμασία αυτή φορούσαν άνθρωποι, που ανήκαν στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις και άτομα, που εργάζονταν σε δημόσιες υπηρεσίες, ακολουθώντας το πρότυπο των Άγγλων αποικιοκρατών. Σε όλες, όμως, τις περιπτώσεις των περιηγητών, η ευρωπαϊκή ενδυμασία, φαίνεται να προκάλεσε αρνητική εντύπωση και όλοι κατέληγαν στο συμπέρασμα ότι δεν ταίριαζε στην κουλτούρα των κατοίκων του νησιού. Ορισμένες, επίσης, περιγραφές καταδεικνύουν τα αισθήματα ανωτερότητας, αυτοπεποίθησης, αλλά και κάποιας αλαζονείας απέναντι στον γηγενή πληθυσμό αλλά και την υποκειμενική διάσταση, με την οποία παρατηρούσαν τους κατοίκους της νέα αποικίας. Παρ' όλα αυτά, τα περιηγητικά κείμενα απεικονίζουν κάποια δεδομένα της κυπριακής κοινωνίας την εποχή που εξετάζουμε και συμβάλλουν στην πληρέστερη κατανόηση της κουλτούρας αλλά και της ενδυμασίας των κατοίκων του νησιού.

3.3. Η ενδυμασία της Λάρνακας μέσα από φωτογραφίες και τον Τύπο της εποχής

Η ευρωπαϊκή ενδυμασία, όπως φαίνεται και από τις περιγραφές των περιηγητών, υιοθετήθηκε από πολύ νωρίς στα αστικά κέντρα της Κύπρου και κυρίως στη Λάρνακα, μια πόλη με πρώιμη αστικοποίηση, που εξαιτίας των συνθηκών που επικρατούσαν, τόσο σε κοινωνικό, πολιτιστικό όσο και σε οικονομικό, πολιτικό επίπεδο, δέχτηκε πρώτη αυτές τις επιδράσεις και οι κάτοικοί της ακολούθησαν τον ευρωπαϊκό τρόπο ζωής αλλά και την ευρωπαϊκή ενδυμασία.

Μπορούσαν, μάλιστα, να προμηθευτούν όλα τα ευρωπαϊκά είδη από τα καταστήματα της πόλης, που φαίνεται να είχαν κατακλυστεί από εισηγμένα ευρωπαϊκά προϊόντα και είχαν πάρει τη θέση των παλιών παζαριών, όπως χαρακτηριστικά είχε παρατηρήσει και η Esme Scott-Stevenson το 1878. Ένα τέτοιο κατάστημα ήταν των αδελφών Βασιλόπουλοι,¹⁸² το οποίο προμήθευε τους κατοίκους της Λάρνακας με όλα τα απαραίτητα είδη ενδυμασίας.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα, επίσης, αποτελεί και το κατάστημα του Μαυροΐδη, το οποίο λειτουργούσε από το 1872, εμπορευόμενο στην αρχή φαρμακευτικά είδη και άλλα αναλώσιμα. Στη συνέχεια, μεταφέρθηκε το 1885 στον παραλιακό δρόμο της πόλης, μετονομάστηκε σε «La Foire» και προσέφερε στο κοινό κάθε είδους ευρωπαϊκά προϊόντα, μεταξύ των οποίων και είδη ένδυσης και υποδήσης.¹⁸³

Η μεγάλη ποικιλία ειδών και των δύο αυτών καταστημάτων, τα οποία διέθεταν στους πελάτες τους από εσώρουχα και κάλτσες, μέχρι παπούτσια, καπέλα και ομπρέλες, θυμίζουν τα σημερινά καταστήματα ρούχων, από τα οποία μπορεί κάποιος να προμηθευτεί όλα τα χρειώδη για την ενδυμασία του. Φαίνεται, λοιπόν, να πρόκειται για πρώιμα πολυκαταστήματα, γεγονός που καταδεικνύει την οικονομική ευρωστία της Λάρνακας, αλλά και τον ευρωπαϊκό αέρα της πόλης. Παράλληλα, επιβεβαιώνει την επέκταση των εμπορικών συναλλαγών του νησιού με την Ευρώπη και την ενασχόληση, μιας μερίδας πολιτών, με αυτό.

Το κατάστημα, επίσης, του Κραμβή προμηθευόταν κασμήρια από την Αγγλία, τα οποία διαφήμιζε ως τα ωραιότερα και φθηνότερα της εποχής.¹⁸⁴ Στη συνέχεια, ο ίδιος, εισήγαγε υφάσματα και από το εργοστάσιο Wolf Bauer and Co του Αμβούργου της Γερμανίας¹⁸⁵ όπως, επίσης, πανωφόρια και αρώματα.¹⁸⁶

Παράλληλα, ο Αντρέας Αλιμονάκης, στο κατάστημα που διατηρούσε στην οδό Wolsley,

*«εκόμισε διάφορα εκλεκτά υφάσματα και άλλα αντικείμενα του τελευταίου συρμού, οίον, πίλους γυναικείους και των ανδρών, άνθη, πετρά, ταινίας, ριπίδια, μύρα διάφορα, αλεξήλια, χειρόκτια, περικνημίδας, υποδήματα κ.τ.λ.»*¹⁸⁷

¹⁸² *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα 3/15 Νοεμβρίου 1879

¹⁸³ Γεωργής, ό.π., σ. 36-38

¹⁸⁴ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 12/24 Μαρτίου 1894

¹⁸⁵ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 24/8 Μαρτίου 1895

¹⁸⁶ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 12/24 Μαρτίου 1894

¹⁸⁷ *Ένωσις*, Λάρνακα 13/25 Απριλίου 1890

Ο Σταυράκης Μιχαηλίδης, επίσης, εμπορευόταν υφάσματα από ευρωπαϊκά εργοστάσια, σε διάφορους χρωματισμούς, προκειμένου να ικανοποιήσει όλες τις απαιτήσεις.¹⁸⁸ Από την άλλη, ο Λοΐζου, πωλούσε έτοιμα γαλλικά καπέλα αλλά και φιγουρίνια, για να μπορούν οι πελάτες του να παραγγείλουν κάτι ξεχωριστό.

Το κατάστημα, επίσης, Cent Mille Articles, του Joseph Bourgi, το οποίο βρισκόταν στον παραλιακό δρόμο, υποσχόταν στο αγοραστικό κοινό πέραν των εκατό χιλιάδων προϊόντων.¹⁸⁹

Φαίνεται, λοιπόν, ότι στη Λάρνακα, από πολύ νωρίς, λειτουργούσαν καταστήματα με ευρωπαϊκά προϊόντα. Οι καταστηματάρχες της εποχής προμηθεύονταν, τόσο τα υφάσματα όσο και τα υπόλοιπα είδη ένδυσης και συμπληρωμάτων της γυναικείας και αντρικής ενδυμασίας, κυρίως από τις ευρωπαϊκές αγορές, γεγονός που καταδεικνύει τη βελτίωση των εμπορικών σχέσεων της Κύπρου με την Ευρώπη αλλά και την επίδραση που ασκούσε ο ευρωπαϊκός πολιτισμός στη κοινωνία του νησιού. Παράλληλα, η ενασχόληση κάποιων πολιτών της Λάρνακας με το εμπόριο επέφερε βαθιές αλλαγές στην οικονομία της πόλης και δημιούργησε μια οικονομικά ισχυρή αστική τάξη, η οποία ακολούθησε τα ευρωπαϊκά πρότυπα και έφερε αέρα ανανέωσης σε όλους τους τομείς, κάνοντάς την μια οικονομικά ισχυρή πόλη.

Αντρική ενδυμασία

Κατά τις πρώτες δεκαετίες της Αγγλικής διακυβέρνησης στην Κύπρο, όπως διαφαίνεται και μέσα από τα περιηγητικά κείμενα, το παραδοσιακό αντρικό ένδυμα διατηρείται κυρίως στην ύπαιθρο αλλά σε κάποιες περιπτώσεις και στις πόλεις, μέχρις ότου εκτοπιστεί πλήρως από τα ευρωπαϊκού τύπου ενδύματα. Στις πόλεις, ενδύονταν την παραδοσιακή ενδυμασία κυρίως εργάτες και άτομα, που ανήκαν σε χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Ακόμα, όμως, και σε αυτές τις περιπτώσεις τα ρούχα απέπνεαν έναν ευρωπαϊκό χαρακτήρα συνδυασμένα με κάποια ευρωπαϊκά στοιχεία, όπως οι λαιμοδέτες¹⁹⁰ ή ο συνδυασμός, σε μεταγενέστερο στάδιο, ευρωπαϊκού τύπου παντελόνι και σακάκι με ζώστρα και φέσι.¹⁹¹

¹⁸⁸ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 16/29 Μαρτίου 1902

¹⁸⁹ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 19/01 Ιουνίου 1907

¹⁹⁰ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 13

¹⁹¹ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 12

Τα περισσότερα, βέβαια, άτομα της ανώτερης αστικής τάξης στις πόλεις ντύονταν πλέον με την ευρωπαϊκή ενδυμασία σε διάφορες παραλλαγές, με βασικό ένδυμα το τριμερές κοστούμι, το οποίο αποτελείτο από το παντελόνι, το πουκάμισο, το γιλέκο και το σακάκι.¹⁹² Τα κοστούμια αυτά υπήρχαν είτε έτοιμα στα καταστήματα της εποχής είτε ράβονταν από εξιδεικευμένους ράφτες.

Το κοστούμι, το οποίο προοριζόταν για επίσημες εκδηλώσεις, είχε σκούρο χρώμα και τόσο το παντελόνι όσο και το σακάκι με το γιλέκο ήταν κατασκευασμένα από το ίδιο ύφασμα,¹⁹³ ακολουθώντας τις επιταγές της μόδας στην Ευρώπη.

Το σακάκι έφτανε μέχρι τους γοφούς και έκλεινε είτε σταυρωτά είτε ίσια με ένα ή περισσότερα κουμπιά. Διαφοροποιείτο, επίσης, ελαφρώς και ως προς το πέτο. Κάποια από αυτά είχαν στενά και κάποια άλλα φαρδύτερα πέτα.¹⁹⁴ Όλα, όμως, διέθεταν εξωτερική μικρή τσέπη στα αριστερά, προκειμένου να τοποθετείται το λευκό μαντήλι, το οποίο εξέίχε ελαφρώς από αυτήν. Σε κάποιες πιο επίσημες, βέβαια, εκδηλώσεις, όπως ένας γάμος, το σακάκι ήταν μακρύτερο, τύπου ρεντιγκότας¹⁹⁵ και το πέτο διακοσμείτο με μπουτονιέρα, στερεωμένη σε κουμπότρυπα.¹⁹⁶

Κάτω από το σακάκι τοποθετείτο το γιλέκο, το οποίο, στις επίσημες περιστάσεις, ήταν κατασκευασμένο από το ίδιο ύφασμα και χρώμα με το σακάκι και έκλεινε με κουμπιά είτε σταυρωτά είτε ίσια σχηματίζοντας ένα V στο στήθος, προκειμένου να προβάλλεται το πουκάμισο, που διακοσμείτο με γραβάτα ή παπιγιόν.¹⁹⁷ Από μια κουμπότρυπα στο γιλέκο περνούσε και η αλυσίδα του ρολογιού τσέπης.¹⁹⁸

Τα πουκάμισα, συνήθως λευκά και λινά, αν και υπήρχαν και άλλα «*δευτέρας ποιότητος, άσπρα και χρωματιστά*»,¹⁹⁹ είχαν ψηλούς, σκληρούς και όρθιους γιακάδες με σπαστά και γυρισμένα προς τα έξω άκρα.²⁰⁰ Η περιποίησή τους αποτελούσε δύσκολη και

¹⁹² Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Πετρούλα Χατζηττοφή, Ιωσήφ Χατζηκυριάκος, *Παλαιές φωτογραφίες, νέες προσεγγίσεις: Η αστική ενδυμασία της Λάρνακας (1870-1920) μέσα από το Αρχείο του Ιδρύματος Φοίβου Σταυρίδη*, Λάρνακα 2016, σ. 27

¹⁹³ Στο ίδιο

¹⁹⁴ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 14

¹⁹⁵ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 15

¹⁹⁶ Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Χατζηττοφή, Χατζηκυριάκος, *ό.π.*, σ. 28

¹⁹⁷ Στο ίδιο

¹⁹⁸ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 16

¹⁹⁹ *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα 3/15 Νοεμβρίου 1879

²⁰⁰ Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Χατζηττοφή, Χατζηκυριάκος, *ό.π.*, σ. 29

επίπονη διαδικασία, γι' αυτό ιδρύθηκαν και τα πρώτα καθαριστήρια σιδερωτήρια ρούχων, το πρώτο το 1908 στη Λευκωσία, με ιδιοκτήτη τον Χ. Οσκιάν²⁰¹ και το δεύτερο το 1912 στη Λάρνακα, το οποίο ανήκε στον Ιωάννη Χριστοδούλου.²⁰²

Απαραίτητο συμπλήρωμα αποτελούσαν και οι λαιμοδέτες, είτε τύπου παπιγιόν είτε τύπου γραβάτας, οι οποίοι ήταν συνήθως σκούρου χρώματος. Εξαίρεση, αποτελούσαν τα επίσημα και τα γαμήλια παπιγιόν, που μπορούσαν να είναι λευκά.²⁰³ Όσο για τις γραβάτες, εκτός από σκουρόχρωμες, υπήρχαν ριγέ αλλά και άλλες που ήταν διακοσμημένες με μοτίβα. Σε κάποιες περιπτώσεις τοποθετείτο, στο σημείο που ήταν δεμένες, κάποιο είδος καρφίτσας.²⁰⁴ Τους λαιμοδέτες μπορούσαν οι ενδιαφερόμενοι να προμηθευτούν από καταστήματα που λειτουργούσαν στη Λάρνακα και εισήγαγαν όλα τα απαραίτητα είδη από την Ευρώπη.

«Λαιμοδέτας διαφόρων επίσης ειδών και διαφόρων ποιοτήτων διά άνδρας και γυναίκας»²⁰⁵ και «λαιμοδέται τελευταίου συρμού».²⁰⁶

Τα παντελόνια, αν επρόκειτο για επίσημες εμφανίσεις, ακολουθούσαν τον τύπο υφάσματος και τον χρωματισμό τόσο του σακακιού όσο και του γιλέκου και ήταν ίσιας γραμμής. Διαφοροποιούνταν ελαφρώς, όταν επρόκειτο για καθημερινή ενδυμασία, έχοντας διπλωμένα τα ρεβέρ²⁰⁷ και όταν αφορούσαν спор εμφανίσεις, ήταν πιο στενά, τελείωναν λίγο πιο κάτω από το γόνατο και συνδυάζονταν με ψηλές μπότες ιππασίας ή γκέτες.²⁰⁸

Για τις καθημερινές εμφανίσεις επιλεγόταν το ριγέ κοστούμι ή το ανοιχτόχρωμο, όταν επρόκειτο για καλοκαίρι, με σακάκι συχνά διαφορετικό από το παντελόνι και γιλέκα λευκά ή εμπριμέ τα οποία συνδυάζονταν με σκουρόχρωμα κοστούμια.²⁰⁹

²⁰¹ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 1/14 Νοεμβρίου 1908

²⁰² Αγνή Μιχαηλίδη, *Λάρνακα, η παλιά Σκάλα*, Λευκωσία 2^η 1983, σ. 143

²⁰³ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 15

²⁰⁴ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 14

²⁰⁵ *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα 3/15 Νοεμβρίου 1879

²⁰⁶ *Ένωσις*, Λάρνακα 23/4 Ιανουαρίου 1890

²⁰⁷ ρεβέρ το [renér] (άκλ.) : (ραπτ.) το εξωτερικό γύρισμα στο κάτω μέρος παντελονιού: Φαρδύ / στενό. Πηγή: https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/search.html?lq=, (ημερομηνία πρόσβασης: 2 Ιανουαρίου 2023)

²⁰⁸ γκέτα η [géta]: εξάρτημα στολής από χοντρό ύφασμα ή δέρμα, που καλύπτει το κάτω μέρος του ποδιού, εκεί που τελειώνει το παπούτσι, ή την κνήμη από τον αστράγαλο ως το γόνατο. [βεν. gheta (ιταλ. ghetta)], Πηγή: https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=, (ημερομηνία πρόσβασης: 2 Ιανουαρίου 2023)

²⁰⁹ Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Χατζηττοφή, Χατζηκυριάκος, *ό.π.*, σελ. 28

Τα υφάσματα για τα κοστούμια ήταν ανάλογα με την εποχή και χαρακτηρίζονταν ως ημιθερινά, θερινά και χειμερινά.²¹⁰ Το δημοφιλέστερο, βέβαια, ύφασμα ήταν το κασμίρι, το οποίο χρησιμοποιείτο σε όλες τις εποχές και το εισήγαγαν τα καταστήματα κυρίως από την Αγγλία²¹¹ αλλά και από το Αμβούργο, και το Βέλγιο.²¹²

«[...] ο περιοδεύων αντιπρόσωπος του εν Αμβούργω γνωστοτάτου εργοστασίου των κυρίων *Wolf Bauer and Co*, έσεται εν Κύπρω εντός του μηνός *Μαρτίου*, κομίζων νέας συλλογάς δειγμάτων κασμιρίων νεωτάτου συρμού και εξαιρετού ποιότητος [...]».²¹³

Οι ενδιαφερόμενοι μπορούσαν να προμηθευτούν, από τα εν λόγω καταστήματα, είτε έτοιμα σύνολα

«[...] έλαβον εξ *Ευρώπης* μεγάλην ποικιλίαν ενδυμασιών δι' άνδρας και παιδιά, οίον *Σάκκους, Πανταλόνια και Γυλέκα*, άτινα εκτεθείσονται εν τη αποθήκη μου [...]».²¹⁴

είτε υφάσματα, τα οποία χρησιμοποιούσαν εξειδικευμένοι ράπτες, προκειμένου να κατασκευάσουν κάποιο κοστούμι ανάλογα με τις επιθυμίες των πελατών τους.

«Ο υποφαινόμενος γνωστοποιώ ότι υπόσχομαι νά ράπτω τού λοιπού ενδύματα εντελή, κομψά και στερεά κατά τε τήν κοπτικήν και ραπτικήν τέχνην, σύμφωνα προς τάς νεωτέρου συρμού εικόνας, ας εκάστοτε εξ *Ευρώπης* λαμβάνω [...]».²¹⁵

Πολλές φορές, τα ίδια αυτά καταστήματα-εμποροραφεία εξυπηρετούσαν τους πελάτες τους ράβοντας κοστούμια²¹⁶ από υφάσματα που πωλούνταν εκεί.

Πάνω από το κοστούμι, κατά τους χειμερινούς μήνες, τοποθετείτο το πανωφόρι, το οποίο ήταν φτιαγμένο είτε από καστόρι είτε από τσόχα.²¹⁷ Παράλληλα, χρησιμοποιούνταν και αδιάβροχα.²¹⁸

Απαραίτητο συμπλήρωμα, της αντρικής ενδυμασίας, αποτελούσε το καπέλο, το οποίο καταδείκνυε και την κοινωνική θέση του φέροντος.²¹⁹ Προσφιλής τύπος ήταν το

²¹⁰ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 17/29 Μαρτίου 1884

²¹¹ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 26/7 Ιουνίου 1893

²¹² *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 14/27 Απριλίου 1907

²¹³ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 24/8 Μαρτίου 1895

²¹⁴ *Ένωσις*, Λάρνακα 11/23 Οκτωβρίου 1886

²¹⁵ *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 04/16 Δεκεμβρίου 1886

²¹⁶ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 14/27 Απριλίου 1907

²¹⁷ *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα 03/15 Νοεμβρίου 1879

²¹⁸ *Ένωσις*, Λάρνακα 23/04 Ιανουαρίου 1890

²¹⁹ Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Χατζηττοφή, Χατζηκυριάκος, *ό.π.*, σ. 29

«πομπέ»,²²⁰ το οποίο ταυτιζόταν με το αγγλικό bowler hat, ένα σκληρό, θολωτό καπέλο φτιαγμένο από τσόχα,²²¹ με γυριστό στενό γείσο. Κατασκευάστηκε, αρχικά, στην Αγγλία το 1849, από τους Thomas και William Bowler.²²² Αποτελούσε ασφαλή επιλογή των κυρίων, που ήθελαν να δείχνουν κομποί τόσο στην Ευρώπη όσο και την Κύπρο.

Δημοφιλής, επίσης, τύπος καπέλου, ως εναλλακτικό του «πομπέ», ήταν το fedora.²²³ Ένα μαλακό και εύκαμπτο καπέλο, φτιαγμένο και αυτό από τσόχα με κοίλωμα στον θόλο του καπέλου και «τσιμπημένες» άκρες.²²⁴ Το όνομά του οφειλόταν στο ομώνυμο θεατρικό έργο, που ανέβηκε επί σκηνής το 1882 και στο οποίο η πρωταγωνίστρια φορούσε τον συγκεκριμένο τύπο καπέλου. Σύντομα, υιοθετήθηκε από τις γυναίκες και αποτέλεσε σύμβολο του κινήματος για τα δικαιώματά τους.²²⁵ Στη συνέχεια, χρησιμοποιήθηκε εξίσου και από τον αντρικό πληθυσμό.

Κατά τους καλοκαιρινούς μήνες χρησιμοποιήθηκαν τα ψάθινα καπέλα (Panama Hats),²²⁶ τα οποία ήταν χαμηλά σε ύψος, με πλατιά κορδέλα στη βάση της κορώνας και επίπεδο γείσο. Τα καπέλα αυτά κατασκευάζονταν στο Ecuador και τα φορούσαν οι εργάτες, που έφτιαχναν το κανάλι του Παναμά, προκειμένου να προστατευτούν από τον ήλιο, εξ ου και το όνομά τους.²²⁷ Ο τύπος αυτός καθιερώθηκε ως μόδα από τον Ναπολέοντα Γ', κατά τη Διεθνή Έκθεση του 1855 στο Παρίσι.²²⁸

Παράλληλα, από τις χαμηλότερες κοινωνικά ομάδες, χρησιμοποιήθηκαν τα κασκέτα²²⁹ αλλά και τα παραδοσιακά καλύμματα κεφαλής, όπως το φέσι και το μαντήλι.²³⁰

²²⁰ Σάλπιγξ, Λεμεσός 21/02 Οκτωβρίου 1892

²²¹ Ένωσις, Λάρνακα 07/19 Μαρτίου 1891

²²² Laura Roberts, «History of the Bowler Hat», 6 Οκτωβρίου 2010, <https://www.telegraph.co.uk/news/uknews/8045026/History-of-the-Bowler-Hat.html>, (ημερομηνία πρόσβασης: 2 Ιανουαρίου 2023)

²²³ Ένωσις, Λάρνακα 29/10 Αυγούστου 1889

²²⁴ Rath, Robert, «The History And Abuse of The Fedora», 6 Μαρτίου 2014, <https://web.archive.org/web/20170514233105/http://www.escapistmagazine.com/articles/view/video-games/columns/criticalintel/11083-The-History-And-Abuse-of-The-Fedora>, (ημερομηνία πρόσβασης: 2 Ιανουαρίου 2023)

²²⁵ Στο ίδιο

²²⁶ Ένωσις, Λάρνακα 08/20 Μαρτίου 1886

²²⁷ «A short history of the Panama hat», <https://www.brentblack.com/pages/history.html>, (ημερομηνία πρόσβασης: 3 Ιανουαρίου 2023)

²²⁸ Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Χατζηττοφή, Χατζηκυριάκος, *ό.π.*, σ. 30

²²⁹ **κασκέτο** το [kaskéto]: είδος καπέλου με γείσο, από ύφασμα ή από άλλο μαλακό υλικό: *Ναυτικό / εκδρομικό / στρατιωτικό ~. Σχολικό ~, μαθητικό πηλίκιο.* [ιταλ. caschetto], Πηγή: https://www.greek-language.gr/greek-Lang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq, (ημερομηνία πρόσβασης: 2 Ιανουαρίου 2023)

²³⁰ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφίες 17 και 20

Όλους τους τύπους καπέλων μπορούσαν οι ενδιαφερόμενοι να τους προμηθευτούν από τα καταστήματα, που εισήγαγαν έτοιμα καπέλα από οίκους της Ευρώπης²³¹ αλλά και από εξειδικευμένους κατασκευαστές πύλων, οι οποίοι δημιουργούσαν, επί παραγγελία, καπέλα διαφόρων ειδών και χρωμάτων.²³²

Όσον αφορά τα ανδρικά υποδήματα, υπήρχαν διάφορες επιλογές, όπως διαφαίνεται και από τον Τύπο της εποχής και περιλάμβαναν ψηλές μπότες ιππασίας ή για καθημερινή χρήση,²³³ χαμηλά μποτίνια και διάφορα άλλα είδη παπουτσιών, είτε δετά με κορδόνια είτε λουστρίνια για επίσημες εμφανίσεις, σε διάφορους χρωματισμούς.²³⁴ Χρησιμοποιούνταν, επίσης, και υποδήματα Galoches,²³⁵ πλαστικές, δηλαδή, μπότες, οι οποίες φοριούνταν πάνω από τα παπούτσια, όταν ο καιρός ήταν βροχερός αλλά και γκέτες,²³⁶ που κάλυπταν το πόδι από τον αστράγαλο μέχρι το γόνατο και αποτελούσαν χωριστό εξάρτημα. Είχαν αφενός πρακτική σημασία, αφού προστάτευαν από το κρύο και αφετέρου έδιναν νέα όψη στο παπούτσι. Οι γκέτες έκλειναν με κουμπιά ή λουριά.²³⁷

Οι ενδιαφερόμενοι, μπορούσαν να προμηθευτούν τα υποδήματά τους από τα καταστήματα της εποχής²³⁸ ή να τα παραγγείλουν σε υποδηματοποιούς, οι οποίοι υπόσχονταν κομψότητα, στερεότητα και καλή τιμή.²³⁹ Εξήραν, επίσης, τα προσόντα τους στην κατασκευή άνετων παπουτσιών από τα καλύτερα δέρματα αλλά και την εμπειρία που είχαν αποκτήσει δουλεύοντας ως υποδηματοποιοί σε διάφορες πόλεις, όπως η Αθήνα, η Αλεξάνδρεια και το Κάιρο.²⁴⁰

Συμπληρώματα της ενδυμασίας αποτελούσαν, επιπλέον, τα «χειρόκτια»,²⁴¹ και οι «ράβδοι», τους οποίους κρατούσαν, σύμφωνα με τη μόδα της εποχής, οι νεαροί άντρες αλλά και οι ομπρέλες.²⁴² Το ρολόι τσέπης αποτελούσε, επίσης, βασικό αξεσουάρ. Ήταν χρυσό ή ασημένιο και εισαγόταν συνήθως από την Ελβετία.²⁴³

²³¹ *Ένωσις*, Λάρνακα 15/27 Μαρτίου 1886, *Ένωσις*, Λάρνακα 23/04 Ιανουαρίου 1890, *Ένωσις*, Λάρνακα 07/19 Μαρτίου 1891, *Ένωσις*, Λάρνακα 24/06 Ιουνίου 1919

²³² *Κύπρος*, Λευκωσία 07 Ιουλίου 1900

²³³ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 17

²³⁴ *Αλήθεια*, Λεμεσός 20/01 Νοεμβρίου 1895

²³⁵ *Ένωσις*, Λάρνακα 23/04 Ιανουαρίου 1890

²³⁶ *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 21 Σεπτεμβρίου 1891

²³⁷ Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Χατζηττοφή, Χατζηκυριάκος, *ό.π.*, σ. 31

²³⁸ *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα 03/15 Νοεμβρίου 1879

²³⁹ *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 28 Μαρτίου 1892

²⁴⁰ *Ελευθερία*, Λευκωσία 08/21 Αυγούστου 1909

²⁴¹ *Ένωσις*, Λάρνακα 06/18 Οκτωβρίου 1890

²⁴² *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα 03/15 Νοεμβρίου 1879

²⁴³ *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 21 Οκτωβρίου 1892

Στην προσεγμένη εμφάνιση ερχόταν να προστεθεί και η κόμμωση. Οι άντρες έπρεπε να έχουν κοντά περιποιημένα μαλλιά και ένα καλοσχηματισμένο μουστάκι, σύμβολο της αρρενωπότητάς τους. Τα κουρέια, λοιπόν, της Λάρνακας, αναλάμβαναν τον καλλωπισμό των αντρών της πόλης υποσχόμενα,

«ζύρισμα και κόψιμο μαλλιών κατά τας απαιτήσεις των τελευταίων συρμών και της κομψότητας»,²⁴⁴ αλλά και «περιποίηση με καλλιτεχνίαν και άκραν καθαριότητα».²⁴⁵

Συμπερασματικά, το αντρικό κοστούμι, καθ' όλη τη διάρκεια της υπό εξέτασιν περιόδου δεν παρουσίασε μεγάλες αλλαγές και εξελίξεις. Μικρές τροποποιήσεις παρατηρήθηκαν μόνο στο ρεβέρ του παντελονιού και στο κλείσιμο (σταυρωτό ή ίσιο) του σακακιού και του γιλέκου ανάλογα. Γενικότερα, όμως, ο αντρικός πληθυσμός της Λάρνακας ακολούθησε τον ευρωπαϊκό κώδικα ντυσίματος και προμηθευόταν τα απαραίτητα για την προσεγμένη εμφάνισή του από τα καταστήματα της πόλης, τα οποία είχαν κατακλυστεί από εισηγμένα ευρωπαϊκής προέλευσης προϊόντα, όπως είχε επισημάνει με ακρίβεια και η Esme Scott-Stevenson κατά την έλευση της στο νησί. Υπήρχαν, βέβαια, και περιπτώσεις ανθρώπων που διατήρησαν την παραδοσιακή ενδυμασία, αλλά αυτές αφορούσαν άτομα που ανήκαν σε χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Οι ανώτερες τάξεις των πολιτών υιοθέτησαν από νωρίς τη δυτική μόδα και ενδύθηκαν σύμφωνα με τον συρμό της εποχής.

Γυναικεία ενδυμασία

Σε αντίθεση με το αντρικό ένδυμα, το γυναικείο παρουσιάζει αρκετές αλλαγές στην υπό εξέταση περίοδο. Η παραδοσιακή ενδυμασία εγκαταλείπεται σταδιακά στις πόλεις και τη θέση της παίρνουν τα ευρωπαϊκού τύπου φορέματα. Διατηρείται, όμως, στα χωριά μαζί με την ενδυμασία «Αμαλίας», η οποία αποτελούσε το ένδυμα των αστών γυναικών κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε στην ύπαιθρο ως γιορτινή ενδυμασία. Η διατήρησή της φαίνεται ξεκάθαρα και από τις περιγραφές των Άγγλων περιηγητών, που επισκέφτηκαν κατά καιρούς την Κύπρο.

Αντίθετα, στη Λάρνακα, και στη συνέχεια στις άλλες πόλεις, οι γυναίκες των ανώτερων κοινωνικά τάξεων φαίνεται να υιοθέτησαν από νωρίς τις επιταγές της ευρωπαϊκής μόδας, παρά το γεγονός ότι η Stevenson το 1878, αλλά και ο Stewart, αργότερα, το 1905

²⁴⁴ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 30/13 Οκτωβρίου 1900

²⁴⁵ *Ένωσις*, Λάρνακα 30/12 Νοεμβρίου 1914

χαρακτήρισαν τα ευρωπαϊκά ενδύματα των γυναικών ως παλιομοδίτικα και με πολλά επίπεδα υφάσματος, γεγονός που μπορεί να τεκμηριωθεί μόνο από μια φωτογραφία,²⁴⁶ η οποία απεικονίζει ένα ζευγάρι γύρω στο 1880. Η νεαρή γυναίκα φορά φούστα, που υποστηρίζεται από κρινολίνο και ανοίγει σε σχήμα καμπάνας, κάτι που είχε εγκαταλειφθεί στην Ευρώπη λίγο πριν το 1870. Επίσης, το φόρεμα φτάνει λίγο πάνω από τον αστράγαλο, σε αντίθεση με το μήκος που προνοούσε η ευρωπαϊκή μόδα τη συγκεκριμένη περίοδο, γεγονός που σχολιάστηκε και από την Stevenson, ότι δηλαδή τα φορέματα δεν άγγιζαν το έδαφος. Παρ' όλα αυτά η συγκεκριμένη περίπτωση αποτελεί εξαίρεση στον κανόνα, που ήθελε τις γυναίκες της Λάρνακας μοδάτες.

Η ευπρέπεια στο ντύσιμο απαιτούσε, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ένα απλό φόρεμα με κλειστό μέχρι τον λαιμό εφαρμοστό κορσάζ,²⁴⁷ με μακριά και συχνά φουσκωτά μανίκια,²⁴⁸ στενή μέση και μακριά φούστα, η οποία φάρδαινε από τη μέση και κάτω. Κυριαρχούσαν τα σκούρα, αν και κάποιες φορές χρησιμοποιούνταν είτε ανοιχτά χρώματα, είτε πουά,²⁴⁹ είτε ριγέ.²⁵⁰ Τα φορέματα μπορούσαν να είναι μονοκόμματα, με ζώνη στη μέση²⁵¹ ή δύο μερών. Στη δεύτερη περίπτωση το πάνω μέρος ήταν είτε εφαρμοστό μπούστο είτε μια κομψή ζακέτα και από κάτω η φούστα σε γραμμή Α, που έφτανε μέχρι το πάτωμα. Κάποιες φορές η φούστα είχε ένα κομμάτι περιττού υφάσματος το πίσω μέρος, το οποίο σχημάτιζε μια ουρά,²⁵² ή εμπλουτιζόταν με διάφορες στρώσεις αναδιπλούμενου υφάσματος δημιουργώντας την αίσθηση της διπλής φούστας,²⁵³ όπως φαίνεται να ίσχυε και στην Ευρώπη τη συγκεκριμένη περίοδο.²⁵⁴ Προκειμένου να εφαρμόξει σωστά το μπούστο, να τονίζονται οι καμπύλες και να αναδεικνύεται το στήθος χρησιμοποιούνταν ειδικοί κορσέδες-στηθόδεσμοι, οι οποίοι πωλούνταν στα καταστήματα της πόλης.²⁵⁵

Οι αναδιπλώσεις στο ύφασμα και η αίσθησης της διπλής φούστας, που αυτό δημιουργούσε, έδωσαν ίσως την εντύπωση, τόσο στη Stevenson όσο στον Stewart, της χρήσης πολλών επιπέδων υφασμάτος τοποθετημένα το ένα πάνω από το άλλο. Και οι δύο περιηγητές, σε διαφορετικές περιόδους, σχολίασαν τη χρήση πολλών υφασμάτων, γεγονός

²⁴⁶ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 12

²⁴⁷ κορσάζ το [korsáz] (άκλ.) : το τμήμα του γυναικείου ρούχου που καλύπτει το επάνω μέρος του σώματος από τους ώμους ως τη μέση· το μπούστο. Πηγή: <https://www.greek-language.gr> (ημερομηνία πρόσβασης: 3 Ιανουαρίου 2023)

²⁴⁸ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 18

²⁴⁹ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 19

²⁵⁰ Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Χατζηττοφή, Χατζηκυριάκος, *ό.π.*, σ. 33

²⁵¹ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 20

²⁵² Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 21

²⁵³ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 22

²⁵⁴ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφίες 23 και 24

²⁵⁵ *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα 03/15 Νοεμβρίου 1879, *Ένωσις*, Λάρνακα 11/23 Αυγούστου 1888

που έδινε την εντύπωση ότι οι γυναίκες φορούσαν τη μια φούστα πάνω από την άλλη. Κάτι τέτοιο, βέβαια, δε φαίνεται να συμβαίνει, αφού η φούστα αποτελούσε ενιαίο σύνολο.

Την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα μερικές από τις γυναίκες της πόλης φαίνεται να υιοθέτησαν και τον τύπο του σακακιού ή μακριάς ζακέτας συνδυασμένου με μακριά φούστα, μια μορφή ένδυσης που αποτελούσε πρόδρομο του γυναικείου ταγιέρ.²⁵⁶ Το σακάκι έφτανε στο ύψος των γοφών, είχε στενό κορσάζ που άνοιγε από τη μέση και κάτω και η φούστα διατηρούσε τη γραμμή Α. Τόσο το σακάκι όσο και η φούστα διακοσμούσαν, σε κάποιες περιπτώσεις, με επίρραπτες λωρίδες υφάσματος.²⁵⁷

Η γυναικεία ενδυμασία από το 1870 μέχρι το 1900 δε φαίνεται να ξεφεύγει, πλην μεμονομένων περιπτώσεων, από τη μόδα της υπόλοιπης Ευρώπης. Οι γυναίκες της Λάρνακας φαίνεται να ήταν ενημερωμένες για τον ενδυματολογικό κώδικα της εποχής και προσπαθούσαν να τον ακολουθήσουν. Εξάλλου παρατηρούσαν και τον τρόπο με τον οποίο ντύνονταν οι Ευρωπαίοι που έρχονταν στο νησί, αλλά και τα περιοδικά μόδας που κυκλοφορούσαν στην Κύπρο, πριν την αυγή του 20ου αιώνα. Τα καταστήματα, επίσης, της πόλης μπορούσαν να προμηθεύσουν τις γυναίκες με όλα τα χρειώδη, εισηγμένα και αυτά από την Ευρώπη.

Η ανάγκη των κυριών των ανώτερων κοινωνικών τάξεων να παρακολουθήσουν με κάθε λεπτομέρεια τον συρμό της εποχής,²⁵⁸ έδωσε το έναυσμα της έκδοσης έντυπων μόδας, που περιλάμβαναν και περιγραφές φορεμάτων. Το 1892 κυκλοφόρησε στην Αθήνα, σχεδόν παράλληλα με το Vogue, το περιοδικό «Συρμοί Παρισινοί» το οποίο, μεταξύ άλλων, περιείχε και περιγραφές φορεμάτων, εμπνευσμένων από τους οίκους μόδας του Παρισιού.²⁵⁹ Το περιοδικό αυτό φαίνεται να κυκλοφορεί και στην Κύπρο. Το 1894 εκδίδεται και η «Εφημερίς των εργοχείρων».²⁶⁰ Πρόκειται, για μια μηνιαία εφημερίδα που εκδιδόταν στην Αθήνα, η οποία περιλάμβανε θέματα που αφορούσαν τον γυναικείο πληθυσμό, όπως εργόχειρα, συμβουλές μαγειρικής, κοπτική και ραπτική γυναικείων ενδυμάτων. Παράλληλα, περιείχε παράρτημα με γυναικεία ρούχα, καπέλα και έγχρωμους πίνακες για κέντημα. Οι κυρίες της πόλης μπορούσαν να προμηθευτούν το συγκεκριμένο έντυπο με προπληρωτά ετήσια συνδρομή αξίας 7 δραχμών.²⁶¹

²⁵⁶ Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Χατζηττοφή, Χατζηκυριάκος, *ό.π.*, σ. 34

²⁵⁷ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 25

²⁵⁸ Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, *ό.π.*, σ. 280

²⁵⁹ Σάλλιγξ, Λεμεσός 28 Μαρτίου 1892

²⁶⁰ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 17/29 Δεκεμβρίου 1894

²⁶¹ Στο ίδιο

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1899, εκδίδεται και πάλι στην Αθήνα η «Ηχώ του Συρμού», ένα γυναικείο περιοδικό με λεπτομερή ανάλυση φορεμάτων, αλλά και πατρών (μόλες) σε φυσικό μέγεθος. Η έκδοση εμπλουτιζόταν και με μυθιστορήματα, διηγήματα και αστεία. Ήταν έγχρωμο και εικονογραφημένο και οι γυναίκες της Λάρνακας μπορούσαν να το προμηθευτούν από τον Κωνσταντίνο Σεραφείμ, είτε με εξάμηνη συνδρομή, αξίας 6 δραχμών, είτε με ετήσια, αξίας 12 δραχμών.²⁶²

Η ανάγκη, λοιπόν, των γυναικών, να ακολουθήσουν τον «συρμό» της εποχής, οδήγησε και στη δημιουργία έντυπων μόδας, τα οποία κυκλοφορούσαν ήδη στην Ευρώπη από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, και προωθούσαν τα προϊόντα που σχετίζονταν με αυτήν. Φαίνεται, όμως, ότι απευθύνονταν μόνο σε γυναίκες ανώτερων κοινωνικών τάξεων, οι οποίες είχαν και την οικονομική δυνατότητα να τα προμηθευτούν, αφού το κόστος των συγκεκριμένων εντύπων ήταν υψηλό.

Ο 20ος αιώνας βρίσκει τις γυναίκες της Λάρνακας ενημερωμένες για τις τελευταίες τάσεις στη μόδα. Κατά την πρώτη δεκαετία, τα φορέματα απέπνεαν μια πιο ρομαντική διάθεση, παρά το γεγονός ότι διατηρούσαν ακόμα τον κλειστό τους χαρακτήρα με την ψηλή λαιμόκοψη, τα μακριά μανίκια και φούστα. Η γυναικεία φιγούρα απέκτησε το σχήμα S με τη βοήθεια κορσέ, αλλά τα ρούχα ήταν πιο ανάλαφρα και άνετα.²⁶³ Τα ενδύματα ήταν μονοκόμματα ή αποτελούνταν από ξεχωριστά κομμάτια. Τους ώμους περιέβαλλε ένα πρόσθετο κομμάτι υφάσματος, το ίδιο με αυτό του φορέματος, είτε σε V είτε σε κυκλικό σχήμα στη βάση του λαιμού, προκειμένου να τονιστεί το πάνω μέρος του σώματος.²⁶⁴ Οι νεαρές γυναίκες ενδύονταν με ανοιχτούς και απαλούς χρωματισμούς, όπως ακριβώς και στην Ευρώπη²⁶⁵ και τα φορέματά τους γαρνίρονταν με δαντέλα, ενώ οι μεγαλύτερες σε ηλικία γυναίκες διατηρούσαν τα σκουρόχρωμα ρούχα.²⁶⁶

Τις δαντέλες στα φορέματα, αλλά και στα εσώρουχα, τις αναλάμβαναν οι κεντήστρες, οι οποίες τα στόλιζαν με λεπτά κοπτά φεστόνια²⁶⁷ και άλλα κεντήματα. Οι πιο γνωστές κεντήστρες της Λάρνακας ήταν οι Πολιτούδες, οι Βαρλαμούδες, οι Γαϊτανούδες και η Ελένη Αντωνιάδη Σαλάτοβιτς, η οποία μάλιστα πήρε και το πρώτο βραβείο δαντέλας,

²⁶² *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 30/11 Νοεμβρίου 1899

²⁶³ Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Χατζητοφή, Χατζηκυριάκος, *ό.π.*, σ. 37

²⁶⁴ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 26

²⁶⁵ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 27

²⁶⁶ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 28

²⁶⁷ Η βελονιά που χρησιμοποιείται για κουμπότρυπες. Σ' αυτήν δημιουργούνται κάθετες ή οριζόντιες βελονιές που δένονται μεταξύ τους με τρόπο που η μια βελονιά να βγαίνει μέσα από την άλλη. Το πλέξιμο αυτό, που δημιουργείται με την τοποθέτηση της κλωστής κάτω από το βελόνι, κάνει τη βελονιά να είναι στερεή και ανθεκτική. Πηγή: <http://www.moa.gov.cy> (ημερομηνία πρόσβασης: 12 Μαρτίου 2022)

σε έκθεση κεντημάτων στο Λονδίνο, στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας.²⁶⁸ Το έκθεμα απεικόνιζε το αγγλικό στέμμα με τους βασιλικούς θυρεούς και θαυμάστηκε από τη Βασίλισσα.²⁶⁹

Παρά το γεγονός ότι, και κατά τη δεκαετία του 1910, τα ενδύματα συνέχιζαν, σε λιγότερο βαθμό, να γαρνίρονται με δαντέλα,²⁷⁰ εντούτοις ήταν πολύ πιο πρακτικά. Παραμένουν τα μονοκόμματα φορέματα ως επιλογή, αλλά τα περισσότερα σύνολα αποτελούνταν από ξεχωριστή φούστα-μπλούζα. Η φούστα έγινε λίγο πιο κοντή και στενή και η μέση τοποθετήθηκε κάτω από το στήθος,²⁷¹ κατά το πρότυπο του Πολ Πουαρέ. Αφαιρέθηκαν εντελώς οι κορσέδες και ο λαιμός έμεινε ακάλυπτος με λαιμόκοψη στρογγυλή ή V. Οι μπλούζες είχαν συχνά διαφορετικό χρώμα και διαφορετικό ύφασμα από τη φούστα.

Στα χειμερινά ενδύματα συμπεριλαμβάνονταν και «επανωφόρια διά κυρίας από καστόρι, τσόχαν και βελούδον τελευταίου συρμού»,²⁷² αλλά και «σακάκια και τρικά γυναικεία διαφόρων χρωμάτων».²⁷³

Οι καλοντυμένες κυρίες της εποχής έπρεπε να διαθέτουν ποικιλία φορεμάτων στην γκαρνταρόμπα τους ανάλογα των περιστάσεων, τα οποία προμηθεύονταν είτε από τα καταστήματα της πόλης, τα οποία εισήγαγαν έτοιμα ενδυματολογικά σύνολα από εργοστάσια του εξωτερικού είτε από τις μοδίστρες κατόπιν παραγγελίας. Αξίζει εδώ να σημειωθεί, ότι στη Λάρνακα εργαζόταν από το 1889 κάποιος Σωτηρόπουλος, ο οποίος ήταν ράφτης γυναικείων ενδυμάτων και κατασκευαστής «πίλων».²⁷⁴ Η έλευση, παράλληλα και της ραπτομηχανής Singer στην Κύπρο το 1900 συνέβαλε στη ευκολότερη και γρηγορότερη κατασκευή ρούχων.²⁷⁵

Λίγο αργότερα, το 1902, άνοιξε στη Λάρνακα το «Αθηναϊκόν εργοστάσιον γυναικείων φορεμάτων» της Ελένης Χατζηγιάννου, η οποία εργαζόταν ως μοδίστρα στην Αθήνα. Η διαφήμιση στην εφημερίδα αναφέρει χαρακτηριστικά:

«[...]ράπτουσα εις τα καλλιτέρας εν Αθήναις οικογένειας Βάσσου, Τσάτσου, Ράινεκ, Λεβίδου, Κωνσταντοπούλου κ.λ.π. Αναλαμβάνει την κατασκευή παντός είδους

²⁶⁸ Μιχαλίδη, ό.π., σ. 143

²⁶⁹ Στο ίδιο

²⁷⁰ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 29

²⁷¹ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 30

²⁷² Νέον Κίτιον, Λάρνακα 3/15 Νοεμβρίου 1879

²⁷³ Σάλπιγξ, Λεμεσός 8 Οκτωβρίου 1888

²⁷⁴ Μιχαλίδη, ό.π., σ. 142

²⁷⁵ Αλήθεια, Λεμεσός 25 Μαρτίου 1910

*φορεμάτων, νυφικών, χορού, επισκέψεως, περιπάτου, οικίας κ.λ.π. Αναδέχεται παραγγελίας και από τας λοιπάς πόλεις της Κύπρου».*²⁷⁶

Όπως φαίνεται από το παραπάνω δημοσίευμα, η αναφορά στην εργασία της στην Αθήνα, αλλά και στα ονόματα γνωστών οικογενειών, έδινε κύρος στην ίδια και τη δουλειά της και μπορούσε εύκολα να πείσει τις υποψήφιες πελάτισσες, για τις ικανότητές της στο ράψιμο. Παράλληλα, επιβεβαιώνεται και η παρουσία πολλών τύπων φορέματος στην γκαρνταρόμπα των γυναικών.

Όσον αφορά τα γυναικεία υποδήματα, αν και σπάνια διακρίνονταν εξαιτίας τους μήκους της φούστας, υπήρχαν διαφόρων ειδών.

*«Υποδήματα γυναικεία, ήτοι στιβαλλέττα και σκαρπίνια δερμάτινα»,²⁷⁷ «γυναικεία κοπτά»,²⁷⁸ «υποδήματα βαθέα με ελαστικά, ή ανευ τούτων (γκέτες)»²⁷⁹ και «σκαρπίνια χρυσοειδή δια χορούς».*²⁸⁰

Οι γυναίκες μπορούσαν να τα προμηθευτούν, είτε από τα καταστήματα είτε από υποδηματοποιούς, οι οποίοι κατασκεύαζαν διάφορους τύπους παπουτσιών από δέρμα. Το κόστος ήταν ανάλογο με τον τύπο του παπουτσιού.²⁸¹

Το κομψό ντύσιμο της εποχής απαιτούσε, επίσης, και ένα περιποιημένο κεφάλι. Τα μαλλιά τους, οι γυναίκες, τα περιποιούνταν μόνες τους με μόνο σύνεργο μια ζεστή σιδερένια τσιμπίδα. Για μια πιο προσεγμένη εμφάνιση, επέλεγαν να τα μαζεύουν ψηλά, χρησιμοποιώντας φουρκέτες και κοκαλένιες μπούκλες,²⁸² φουσκώνοντάς τα γύρω από το πρόσωπο. Ο κόττος πιανόταν στο πάνω μέρος του κεφαλιού, για να μπορεί να τοποθετείται με ευκολία το καπέλο, που αποτελούσε απαραίτητο συμπλήρωμα και οι περίτεχνες αυτές κομμώσεις γαρνίρονταν, σε κάποιες περιπτώσεις, με κορδέλες ή φιόγκους.

Στη Λάρνακα υπήρχαν καπελούδες, όπως η Σκοτεινού, οι οποίες κατασκεύαζαν διάφορα είδη καπέλων,²⁸³ με βάση τις επιθυμίες των κυριών της πόλης, ή διέθεταν αυτά που είχαν εισάγει από τα καπελάδικα της Ρώμης και του Παρισιού. Πωλούσαν, επίσης, φτερά

²⁷⁶ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 22/4 Ιανουαρίου 1902

²⁷⁷ *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα 03/15 Νοεμβρίου 1879

²⁷⁸ *Σάλλιγξ*, Λεμεσός 21 Σεπτεμβρίου 1891

²⁷⁹ *Σάλλιγξ*, Λεμεσός 28 Μαρτίου 1892

²⁸⁰ *Ένωσις*, Λάρνακα 23/4 Ιανουαρίου 1890

²⁸¹ *Σάλλιγξ*, Λεμεσός 28 Μαρτίου 1892

²⁸² Μιχαηλίδη, *ό.π.*, σ. 141

²⁸³ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφίες 28, 30, 31

και ψεύτικα λουλούδια, που ήταν απαραίτητα για τη διακόσμηση των καπέλων.²⁸⁴ Συν το χρόνω, υπήρχαν και έτοιμες επιλογές καπέλων στα καταστήματα της πόλης,

«αι επιθυμούσαι καπέλλα γαλλικά όλως νέου συρμού[...] και φιγουρίνια ειδικά με γούστα θαυμάσια»,²⁸⁵ σε διάφορα σχέδια, χρώματα και τύπους υφάσματος, *«γυναικεία καπέλλα του νέου συρμού, εν πλουσία ποικιλία, από βελούδον, καστόρι κ.λ.»*.²⁸⁶

Παράλληλα, η προσεγμένη εμφάνιση απαιτούσε και τα κατάλληλα συμπληρώματα της γυναικείας τουαλέτας. Τα κατάστημα της εποχής προμήθευαν τις γυναίκες της Λάρνακας με μεταξωτές τσάντες, κρόσσια, κάλτσες σε ανοικτούς χρωματισμούς, φτερά στρουθοκαμήλου και αιγκρέτες,²⁸⁷ για το στόλισμα της κεφαλής και των καπέλων. Ζωγραφισμένα φουσερά (ριπίδια),²⁸⁸ τα οποία οι γυναίκες κρεμούσαν στην άκρη μιας μακριάς αλυσίδας, δίπλα σε αυτήν από την οποία κρεμόταν το χρυσό ρολόι. Υπήρχαν, επίσης, και μαύρες ομπρέλες για τη βροχή και αλεξήλια σε διάφορους χρωματισμούς²⁸⁹ και τύπους υφάσματος,²⁹⁰ με χερούλι από κόκαλο ή μπαμπού, ώστε οι γυναίκες να προστατεύουν τη λευκή επιδερμίδα τους από τον ήλιο, κατά τους καλοκαιρινούς μήνες.²⁹¹ Στα αξεσουάρ περιλαμβάνονταν, επίσης χειρόκτια μακριά, για επίσημες εμφανίσεις, ή κανονικά

*«χειρόκτια παντός είδους δια Κυρίας και Άνδρας. Χρωματιστά και λευκά διά χορούς πρώτης ποιότητος»*²⁹² και ρινόμακτρα *«μεταξωτά διά κυρίας»*.²⁹³

Το βασικότερο, όμως, αξεσουάρ της γυναικείας κομψότητας παρέμενε το κόσμημα. Τα κοσμήματα των ανώτερων στρωμάτων ήταν χρυσά, με πολύτιμους λίθους, όπως διαμάντια και σμαράγδια, ρουμπίνια και μαργαριτάρια. Τυπικά κοσμήματα ευρωπαϊκού τύπου ήταν η καρφίτσα, που τοποθετείτο συνήθως στη βάση του λαιμού ή σε κάποιες περιπτώσεις στο ύψος του στήθους και στόλιζε το κλειστό φόρεμα, τα μενταγιόν, με κοντές ή πιο μακριές, ρυθμιζόμενες με κυλιόμενο εξάρτημα, αλυσίδες, τα ρολόγια σε χρυσές θήκες και φυσικά τα σκουλαρίκια.²⁹⁴ Παράλληλα, χρησιμοποιούνταν και διάφορων τύπων βραχιόλια,

²⁸⁴ Μιχαηλίδη, ό.π., σ. 142-143

²⁸⁵ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 9/22 Οκτωβρίου 1910

²⁸⁶ *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα 9/22 Ιανουαρίου 1916

²⁸⁷ Λοφίο από φτερά

²⁸⁸ Σάλπιγξ, Λεμεσός 9 Σεπτεμβρίου 1892

²⁸⁹ *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα 3/15 Νοεμβρίου 1879

²⁹⁰ *Ένωσις*, Λάρνακα 15/27 Μαρτίου 1886

²⁹¹ Μιχαηλίδη, ό.π., σ. 141-141

²⁹² *Ένωσις*, Λάρνακα 06/18 Οκτωβρίου 1890

²⁹³ Σάλπιγξ, Λεμεσός 9 Σεπτεμβρίου 1892

²⁹⁴ Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, ό.π., σ. 283

πλατύτερα ή λεπτά, φορεμένα πολλά μαζί στο ίδιο χέρι και φυσικά τα δακτυλίδια, τα οποία φοριούνταν και αυτά δύο ή τρία μαζί.²⁹⁵

Τα κοσμήματα αυτά μπορούσαν να παραγγελθούν στους ντόπιους χρυσοχόους, που ζούσαν στη Λάρνακα, όπως ο Χατζαμπτουλάχ, από τη Συρία, ο οποίος κατασκεύαζε βέρες αρραβώνων προς 13 γρόσια και σκουλαρίκια προς 22,50 γρόσια. Υπήρχε, επίσης, το χρυσοχοείο του Μιχαήλ Ζενέτου, ο οποίος κατασκεύαζε, εκτός από κοσμήματα και εκκλησιαστικά είδη, αλλά και ασημένια οικιακά σκεύη, όπως πιρούνια, ποτήρια, καλαθάκια κ.ά.²⁹⁶ Παράλληλα, με τους χρυσοχόους υπήρχαν και ωρολογοποιοί, όπως ο Ιακώβ Χουσεπιάν, ο οποίος προσέλαβε, μάλιστα, στο κατάστημά του και έναν χρυσοχόο, τον Χριστοφάκη, προκειμένου να εξυπηρετεί καλύτερα τους πελάτες του.²⁹⁷

Οι γυναίκες, επίσης, της εποχής, φρόντιζαν το σώμα και το πρόσωπό τους, αναδεικνύοντας έτσι τα χαρακτηριστικά τους. Καταρχήν, συνήθιζαν να βάφουν τα φρύδια και τα βλέφαρά τους, κοντά στις βλεφαρίδες, με «χολλά», προκειμένου να τα τονίσουν.²⁹⁸ Παράλληλα, χρησιμοποιούσαν «χέννα» για τη βαφή των μαλλιών και των νυχιών τους²⁹⁹ και φρόντιζαν την επιδερμίδα τους με κρέμες. Μια τέτοια κρέμα ήταν και η «Crème Simon», η οποία, όπως αναφέρει και η διαφήμιση στην τοπική εφημερίδα, δεν περιείχε λιπαρές ουσίες και φρόντιζε, με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, τη γυναικεία επιδερμίδα από το 1860 και μετά που είχε κυκλοφορήσει.³⁰⁰ Στα καταστήματα, επίσης, πωλούνταν

«μύρα παντός είδους Parfumerie οίον Ύδωρ Κωλωνίας, Σάπωνες αμυγδάλων, Κόνις διά τα πρόσωπα εξ ίων, αρίστης ποιότητος (Poudre de Violette) Κοσμετίκ και διάφορα άλλα μύρα δια ρινόμακτρα, όλως νέας κατασκευής»,³⁰¹ και «Μύρα των καλήτερων εργοστασίων Atkison, Gonseli».³⁰²

Καθίσταται, λοιπόν, σαφές ότι και οι γυναίκες της Λάρνακας είχαν και χρησιμοποιούσαν πληθώρα επιλογών, στον τομέα της ένδυσης, από ευρωπαϊκά είδη, που εισάγονταν σε ευρεία πια κλίμακα στην Κύπρο και έτειναν να ακολουθούν τον ευρωπαϊκό κώδικα ντυσίματος χωρίς παρεκκλίσεις, όπως διαφαίνεται από το φωτογραφικό υλικό, αλλά και τον Τύπο της εποχής. Η ευρωπαϊκή, όμως, ενδυμασία αφορούσε περισσότερο την αστική τάξη,

²⁹⁵ Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Χατζηττοφή, Χατζηκυριάκος, *ό.π.*, σ. 37

²⁹⁶ Μιχαηλίδη, *ό.π.*, σ. 144

²⁹⁷ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 24/8 Μαρτίου 1895

²⁹⁸ Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, *ό.π.*, σ. 263

²⁹⁹ *Στο ίδιο*

³⁰⁰ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 31/13 Αυγούστου 1910

³⁰¹ *Ένωσις*, Λάρνακα 29/10 Αυγούστου 1889

³⁰² *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 12/24 Μαρτίου 1894

που είχε την οικονομική δυνατότητα να την ακολουθήσει, γι' αυτό και το ένδυμα συνιστούσε δείκτη των ιστορικών, οικονομικών, κοινωνικών εξελίξεων και εξέφραζε με σαφήνεια την οικονομική, επαγγελματική και κοινωνική υπόσταση του φέροντος.³⁰³ Οι ενδυματολογικές, άρα, επιλογές απηχούσαν την «ταξική» διάκριση των πολιτών και ταυτόχρονα τις επιρροές που δέχτηκε η αστική τάξη της Λάρνακας από την Ευρώπη.

Στο πλαίσιο αυτό, οι κυρίες και δεσποινίδες της πόλης έπρεπε να συμμετάσχουν σε όλες τις δραστηριότητες, που διοργανώνονταν στην πόλη, όπως θεατρικές και μουσικές παραστάσεις, χοροεσπερίδες, πανηγύρια και χορούς.³⁰⁴ Οι χοροί, κυρίως, ήταν αυτοί που έδιναν την ευκαιρία στις γυναίκες της πόλης,

*«να επιδείξουν τις καινούριες τους τουαλέτες μερικές από τις οποίες εισάγονταν ειδικά από το Παρίσι γι' αυτές τις περιπτώσεις. Ποτέ μια κυρία ή δεσποινίδα δεν εμφανιζόταν σε δύο ή περισσότερους χορούς με το ίδιο φόρεμα. Έτσι οι χοροί ήταν ταυτόχρονα και επιδείξεις της τελευταίας μόδας».*³⁰⁵

Τα φορέματα, λοιπόν, με τα οποία ενδύονταν στους εν λόγω χορούς, ήταν άκρως εντυπωσιακά. Τα υφάσματα ήταν λαμπερά και άφθονα, διακοσμημένα με περίτεχνες δαντέλες στο στήθος και τους ώμους, που τις πλείστες φορές αφήνονταν ακάλυπτα δημιουργώντας ένα τολμηρό ντεκολτέ. Είχαν, συνήθως, φαρδιά και πλούσια φούστα με επίρραπτο διάκοσμο.³⁰⁶ Πωλούνταν, μάλιστα, και ξεχωριστά υφάσματα, για την κατασκευή τέτοιων ενδυμάτων,

*«παντός είδους υφάσματα διά τουαλέττες μεταξωτά, κρεπόν, εταμίν, λινά, [...] πωλούμενα εις τιμάς συγκαταβατικές».*³⁰⁷

Οι ενδυματολογικές, λοιπόν, επιλογές και συνήθειες των κατοίκων της Λάρνακας αντικατόπτριζαν και την αλληλεπίδραση του ευρωπαϊκού πολιτισμού με την τοπική κοινωνία. Το ένδυμα καταδείκνυε πλέον μια νέα, πιο κοσμοπολίτικη ταυτότητα και μια κοινωνία ανοικτή σε αλλαγές και ευρωπαϊκές επιρροές.

Η ανώτερη, λοιπόν, κοινωνική τάξη της Λάρνακας, η οποία πειραματίστηκε πρώτη με αυτές τις αλλαγές, καθόρισε όχι μόνο την οικονομική ζωή της πόλης αλλά και τη

³⁰³ Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Χατζηττοφή, Χατζηκυριάκος, *ό.π.*, σ. 19

³⁰⁴ Φοίβος Σταυρίδης, «Αγγλοκρατία και δεκαετία 1960, Λάρνακα», στο: Χριστίνα Χριστοδούλου (επιμ.), *Εν χορδαίς και οργάνοις. Διασκέδαση και ψυχαγωγία στην Κύπρο από την αρχαιότητα μέχρι την ανεξαρτησία*, Πολιτιστικό Κέντρο Τράπεζας Marfin Laiki, Λευκωσία 2008, σ. 395

³⁰⁵ Αντρέας Ο. Ευρυβιάδης, *Λάρνακα πολυαγαπημένη*, Λάρνακα 1995, σ. 28-29

³⁰⁶ Βλέπε παράρτημα, φωτογραφία 32

³⁰⁷ *Ένωσις*, Λάρνακα 13/26 Ιανουαρίου 1922

γενικότερη πορεία και εξέλιξή της, με έναν πιο ευρωπαϊκό προσανατολισμό, διαμορφώνοντας μια νέα πολυπολιτισμική ταυτότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η κυπριακή ενδυμασία μέσα από τα μάτια της Gladys Peto

Η Gladys Peto, Αγγλίδα καλλιτέχνης, σχεδιάστρια μόδας, εικονογράφος και συγγραφέας παιδικών βιβλίων, μετά τον γάμο της το 1922 με τον Dr Cuthbert Lindsay Emmerson, γιατρό του Ιατρικού Σώματος του Βασιλικού Στρατού, ταξίδεψε μαζί του στη Μεσόγειο.³⁰⁸ Στο πλαίσιο των ταξιδιών αυτών, η Peto, φεύγοντας από τη Μάλτα, επισκέφτηκε και την Κύπρο το 1927.³⁰⁹ Τα ταξίδια αυτά αποτέλεσαν για την καλλιτέχνηδα πηγή έμπνευσης και την ώθησαν να καταγράψει τις εντυπώσεις της. Στο βιβλίο της, λοιπόν, «Malta and Cyprus» περιγράφει, με συναρπαστικό και χιουμοριστικό, πολλές φορές, τρόπο, τις εμπειρίες της από το νησί. Το βιβλίο της, μάλιστα, είναι εικονογραφημένο από την ίδια, με κινέζικο μελάνι, στην προσπάθειά της να αποδώσει καλύτερα τις εικόνες που την εντυπωσίασαν. Μερικές από τις ζωγραφιές της παρουσιάζονται στο τέλος του συγκεκριμένου κεφαλαίου.

Παρά το γεγονός, λοιπόν, ότι η επίσκεψη της Gladys Peto στην Κύπρο δεν εμπίπτει χρονικά με την περίοδο που εξετάζουμε, εντούτοις θεωρήθηκε σημαντική η ένταξή της, λόγω και της ιδιότητάς της ως σχεδιάστρια μόδας.

Η Peto, λοιπόν, φτάνοντας στη Λάρνακα περιγράφει τους ναύτες, που επάνδρωναν τις βάρκες και θα τους μετέφεραν στην αποβάθρα. Αναφέρει πως ήταν όμορφοι Έλληνες, που είχαν τα κεφάλια τους δεμένα με κόκκινα πειρατικά μαντίλια και τη μέση δεμένη με ένα κόκκινο ύφασμα. Θεωρεί, μάλιστα, ότι είχαν πολύ ρομαντική εμφάνιση.³¹⁰ Τα κόκκινα πειρατικά μαντήλια ήταν, προφανώς, τα κεφαλομάντηλα και το κόκκινο ύφασμα στη μέση ήταν η ζώστρα ή ζωνάρι, που φορούσαν οι Κύπριοι και αποτελούσε μέρος της παραδοσιακής κυπριακής ενδυμασίας.

Μετά την απομάκρυνσή της από την προκυμαία η καλλιτέχνης παρατηρεί, με έκπληξη, ότι οι άνθρωποι που κινούνταν στους δρόμους της πόλης τής έφερναν στη μνήμη τους κατοίκους της Μάλτας, της Ιταλίας, της Αθήνας και άλλων περιοχών της Μεσογείου που είχε επισκεφτεί. Περιγράφει, μάλιστα, μια ομάδα νεαρών κοριτσιών, που διασταύρωναν τον δρόμο, χωρίς καπέλο, γεγονός που άφηνε ακάλυπτα τα μαύρα πυκνά μαλλιά

³⁰⁸ <https://cvar.severis.org/>, ημερομηνία πρόσβασης: 30 Νοεμβρίου 2022

³⁰⁹ Gladys Peto, *Malta and Cyprus*, London and Toronto 1927, σ. 114

³¹⁰ *Στο ίδιο*, σ. 111

τους, τα οποία της θύμιζαν θάμνο.³¹¹ Αναφέρει, επίσης, ότι στα πόδια τους, που ήταν μικρά και χοντρά, φορούσαν πολύ ψηλά τακούνια. Η φούστα τους ήταν γι' αυτήν πολύ κοντή, ακόμα και για το 1927, και στους ώμους τους είχαν τοποθετημένο ένα χρωματιστό μάλλινο κασκόλ.³¹²

Όσον αφορά τους άντρες, αυτοί ήταν καθισμένοι στα καφενεία, φορώντας ένα ψάθινο καπέλο και μυτερά παπούτσια. Οι εικόνες αυτές, όπως διευκρινίζει η καλλιτέχνης, ήταν ίδιες σε όλα τα λιμάνια της Μεσογείου και αφορούσαν μόνο τους κατοίκους των πόλεων.³¹³

Από τις πρώτες, κιόλας, περιγραφές της συγγραφέως καθίσταται σαφές ότι οι κάτοικοι των αστικών περιοχών εξακολουθούν να ενδύονται με βάση τον ευρωπαϊκό κώδικα ντυσίματος, ακολουθώντας την εξέλιξή του σε όλα τα επίπεδα. Φαίνεται, επίσης, ότι τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, όπως οι εργάτες, διατηρούν κάποια στοιχεία της παραδοσιακής κυπριακής ενδυμασίας. Τις ίδιες ακριβώς παρατηρήσεις είχαν επισημάνει και οι Άγγλοι περιηγητές των προηγούμενων χρόνων, οι οποίες επιβεβαιώνονται και μέσα από φωτογραφίες, αλλά και τον Τύπο της εποχής.

Επομένως, οι πρώτες εικόνες που αποκομίζει από το νησί δεν της προξενούν εντύπωση, αφού, όπως φαίνεται από τα λεγόμενά της, οι άνθρωποι των πόλεων ακολουθούσαν τον κώδικα ντυσίματος, που επικρατούσε εκείνη την περίοδο και στην υπόλοιπη Ευρώπη και ήταν γι' αυτήν κάτι συνηθισμένο.

Η ίδια, μάλιστα, θεωρεί ότι αν θέλει όμως κάποιος να δει πραγματικούς Κύπριους θα πρέπει να βγει έξω από τις πόλεις. Εκεί, όπως αναφέρει η ίδια, θα συναντήσει κανείς αξιόλογους ανθρώπους και των δύο κοινοτήτων της Κύπρου, Έλληνες και Τούρκους, οι οποίοι ήταν πολύ πιο όμορφοι, σύμφωνα πάντα με τη συγγραφέα. Οι Έλληνες είχαν ένα κλασικό προφίλ στα πρόσωπά τους και ροδαλά μάγουλα. Το δέρμα τους ήταν συνήθως σκούρο, αλλά πολύ καθαρό και λείο.³¹⁴ Το σκούρο δέρμα, αποτέλεσμα της πολύωρης έκθεσής τους στον ήλιο, λόγω των αγροτικών εργασιών, ήταν κάτι που σχολιάστηκε και από τους περιηγητές των προηγούμενων χρόνων.

Στη συνέχεια, η καλλιτέχνης περιγράφει την ενδυμασία τους, λέγοντας ότι όλοι ανεξαιρέτως, από μικρά παιδιά μέχρι ηλικιωμένους, φοράνε ψηλές μαύρες μπότες, για να

³¹¹ Στο ίδιο, σ. 114

³¹² Στο ίδιο, σ. 114

³¹³ Στο ίδιο, σ. 114

³¹⁴ Στο ίδιο, σ. 116

προστατεύονται από δάγκωμα φιδιών. Οι άντρες και των δύο κοινοτήτων, όπως παρατηρεί η Peto, φορούσαν βράκα, η οποία ήταν φτιαγμένη από πολλά μέτρα μαύρου υφάσματος και ως ζώνη, χρησιμοποιείτο, συνήθως, μια κόκκινη λωρίδα υφάσματος. Το πάνω μέρος του σώματος καλυπτόταν από ένα χρωματιστό πουκάμισο και ένα γιλέκο.³¹⁵ Οι Έλληνες ξεχώριζαν από τους Τούρκους από το κάλυμμα της κεφαλής. Οι Έλληνες έδεναν στο κεφάλι τους ένα κόκκινο μαντήλι, ενώ οι Τούρκοι φορούσαν φέσι, το οποίο συχνά ραβόταν στις άκρες με μικροσκοπικές χάντρες.³¹⁶ Η περιγραφή αυτή συνάδει με αυτήν των ναυτών που αντίκρισε η Peto φτάνοντας στην Κύπρο. Επίσης, επιβεβαιώνει τη διατήρηση της παραδοσιακής κυπριακής ενδυμασίας στην ύπαιθρο, όπως ακριβώς είχαν παρατηρήσει και οι προηγούμενοι περιηγητές, φτάνοντας στο νησί.

Όσον αφορά τις γυναίκες, η συγγραφέας διαπιστώνει ότι οι Ελληνίδες φορούσαν στο κεφάλι ένα μαντήλι, μέσα από το οποίο κρέμονται τα μαλλιά τους, πιασμένα σε δύο πλεξούδες, δεξιά και αριστερά του κεφαλιού. Τα φορέματά τους τα θεωρεί χαριτωμένα, αφού σχημάτιζαν ακόμη τη μέση σε μια εποχή που το φόρεμα μιας εκλεπτυσμένης κυρίας δεν το έκανε.³¹⁷ Εδώ, αξίζει να σημειωθεί, ότι η μέση του φορέματος είχε ανέβει, από το 1910, κάτω από το στήθος, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από τις φωτογραφίες της εποχής. Στην ύπαιθρο, βέβαια, οι γυναίκες διατηρούσαν την κυπριακή παραδοσιακή ενδυμασία.

Από την άλλη, οι Τουρκάλες, παρατηρεί ότι φορούσαν βαμβακερά ρούχα διαφόρων χρωμάτων και το κεφάλι τους κοσμούσε ένα μαντήλι, που τυλιγόταν γύρω από αυτό και κρεμόταν κάτω σαν ένα είδος κάπας. Όταν χρειαζόταν, μάλιστα, όπως αναφέρει η Peto, οι γυναίκες κάλυπταν με αυτό τα πρόσωπά τους, αφήνοντας να φαίνονται μόνο τα μάτια τους.³¹⁸ Την κάλυψη του προσώπου με μαντήλι, κατά την παρουσία κυρίως αντρών, ήταν κάτι που επεσήμανε και η Stevenson.

Οι υπόλοιπες περιγραφές της ενδυμασίας των κατοίκων του νησιού δίδονται σποραδικά μέσα από το κείμενο της συγγραφέως και εντάσσονται στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων της.

Στο ξενοδοχείο, όπου η καλλιτέχνης διαμένει, περιγράφει τη φροντίστρια. Μια γυναίκα με μαύρο μαντήλι στο κεφάλι και δύο γκρι πλεξούδες, που κρέμονταν πάνω στις

³¹⁵ Βλέπε εικόνα 1 στο τέλος του συγκεκριμένου κεφαλαίου

³¹⁶ Peto, *ό.π.*, σ. 116-117

³¹⁷ Στο *ίδιο*, σ. 117

³¹⁸ Στο *ίδιο*, σ. 117

φαρδιές της πλάτες. Τα χέρια της ήταν διπλωμένα πάνω στη μαύρη ποδιά, που προστάτευε τα ρούχα της. Χαρακτηρίζει, μάλιστα, αυτή την εικόνα ως πορτρέτο «μάνας καλλιτέχνη».³¹⁹ Τα παπούτσια της ήταν τόσο χοντροκομμένα που ακούγονταν έντονα την ώρα που περπατούσε. Συνεπώς, η Peto, καταγράφει όσα της δημιουργούν εικόνες και συνειρμούς.

Το ίδιο σκεπτικό ακολουθεί και κατά τις μετακινήσεις της στην Κύπρο. Επισκεπτόμενη διάφορα μέρη του νησιού εντάσσει, μέσα στις απεικονίσεις του τοπίου, και μορφές ανθρώπων που την εντυπωσίασαν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί και η περιγραφή μιας τουρκικής οικογένειας, την οποία συνάντησε η Peto στη Λεμεσό, ταξιδεύοντας προς τη Λευκωσία, όταν σταμάτησαν υποχρεωτικά με τον οδηγό της, για να βοηθήσουν. Το αυτοκίνητο, στο οποίο επέβαινε η οικογένεια αυτή, είχε ακινητοποιηθεί από σκασμένο λάστιχο. Έτσι, η καλλιτέχνης είχε την ευκαιρία να παρατηρήσει ότι η οικογένεια αποτελείτο από έναν ηλικιωμένο Τούρκο με φέσι, δύο γυναίκες, οι οποίες είχαν καλυμμένα τα πρόσωπά τους, αλλά ήταν όμορφες, όπως αναφέρει η ίδια, και δύο παιδιά, που φορούσαν και αυτά φέσι. Την οικογένεια συνόδευε ένας υπηρέτης, ο οποίος ήταν απεριποίητος και με σκισμένο πουκάμισο. Εκείνο όμως, που της έκανε μεγαλύτερη εντύπωση ήταν οι αποσκευές τους, τις οποίες χαρακτήρισε ως αντιαισθητικές.³²⁰

Στα μικρότερα χωριά του νησιού, όπως αναφέρει η ίδια, η εικόνα των ανθρώπων ήταν πιο γραφική. Όμορφες νεαρές γυναίκες, με μαύρα φορέματα, χρωματιστές ποδιές και κοτσίδες που αιωρούνταν, γέμιζαν τις κούζες με νερό,³²¹ γυρίζοντας έναν τροχό, για να το μεταφέρουν στο σπίτι. Η κούζα τοποθετείτο στον ώμο και το θέαμα της γυναικείας αυτής φιγούρας, με τα χέρια υψωμένα πάνω από το κεφάλι, ήταν για τη συγγραφέα ελκυστικό.³²²

Από την άλλη, στα χωριά αυτά, όταν πραγματοποιείτο ένας γάμος, η εικόνα ήταν πολύ διαφορετική. Οι γυναίκες εμφανίζονταν με υπέροχα ρούχα και κάθε είδους ασημένια στολίδια. Όσο για τους άντρες, αυτοί φορούσαν παλτό από βελούδο σε λαμπερό πράσινο χρώμα, με ένα είδος μοτίβου από ανάγλυφα λουλούδια. Παρατηρεί, επίσης, ότι ένα από τα αγαπημένα χρώματα ήταν και το λαμπερό τριανταφυλλί. Επίσης, οι άντρες αφαιρούσαν τις μαύρες ψηλές μπότες και τις αντικαθιστούσαν με χρωματιστές ριγέ κάλτσες

³¹⁹ Στο ίδιο, σ. 120

³²⁰ Στο ίδιο, σ. 136-137

³²¹ Βλέπε εικόνα 2 στο τέλος του συγκεκριμένου κεφαλαίου

³²² Peto, *ό.π.*, σ. 162

και χαμηλά παπούτσια.³²³ Στο σημείο αυτό, φαίνεται να υπάρχει μια μικρή διαφοροποίηση σε σχέση με τις κάλτσες. Οι προηγούμενοι Άγγλοι περιηγητές ανέφεραν ότι, στις επίσημες περιστάσεις, οι κάλτσες ήταν άσπρου χρώματος.

Όσο για τις γυναίκες των βουνών, κυρίως των χωριών του Τροόδους, η καλλιτέχνης δίνει μια άλλη διάσταση στα πράγματα. Τα μαλλιά τους ήταν μαζεμένα και καλυμμένα με ένα μαύρο μαντήλι. Τα ρούχα τους της θύμιζαν Αγγλίδες αγρότισσες του Μεσαίωνα. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι φορούσαν ένα μπλε φόρεμα, και ήταν, μάλιστα, εθισμένες σε αυτό, το οποίο προστατευόταν από μια ποδιά σε σομόν ροζ χρώμα, όλα κατασκευασμένα από τοπικό ύφασμα, την αλατζιά (alaja).³²⁴ Η περιγραφή αυτή συνοδεύεται και από μια ζωγραφιά της καλλιτέχνιδας, στην οποία παρουσιάζει μια γυναίκα φιγούρα με αυτά τα χαρακτηριστικά, φορώντας, μάλιστα, και τις ψηλές μαύρες μπότες. Η γυναίκα κρατά στο δεξί χέρι ένα καλάθι και στο αριστερό ένα βρέφος, καταδεικνύοντας, έτσι, τον διττό της ρόλο (γυναίκα-αγρότισσα και γυναίκα-μάννα). Την ακολουθεί ένα μικρό αγόρι, πιθανόν ο μεγαλύτερος γιος, ο οποίος φορά την παραδοσιακή κυπριακή στολή, έτσι όπως την έχει περιγράψει η συγγραφέας και φαίνεται να βοηθά τη μητέρα του, αφού κουβαλά στον ώμο ένα καλάθι. Στο βάθος διακρίνονται και άλλες φιγούρες.³²⁵

Οι γυναίκες αυτές, η Peto, θεωρεί ότι ήταν φιλικές υπέρ του δέοντος, αφού εάν τους μιλούσε κάποιος, όπως λέει η ίδια, είχαν την περίεργη συνήθεια να τον χαϊδεύουν στο μάγουλο, κάτι που έβρισκε ανησυχητικό.³²⁶ Μια τέτοια επισήμανση είχε κάνει και η Stevenson, όταν επισκέφτηκε την Κύπρο το 1878. Τη συγκεκριμένη σκηνή, μάλιστα, έκρινε απαραίτητο να την απεικονίσει και σε μια από τις ζωγραφιές, που κοσμούν το βιβλίο της.³²⁷ Η ζωγραφιά αυτή δείχνει μια γυναίκα των βουνών, να αγγίζει το μάγουλο της καλοντυμένης και έκπληκτης Αγγλίδας, η οποία φαίνεται να τρομοκρατείται από τη χειρονομία αυτή. Η στάση της Ευρωπαίας (προφανώς η συγγραφέας), η οποία ξεχωρίζει και από το προσεγμένο ντύσιμο, ίσως να υποδηλώνει και τον τρόπο που έβλεπε και έκρινε τους κατοίκους του νησιού, ως φορέας μιας διαφορετικής και ίσως ανώτερης κουλτούρας, αλλά και ως μέλος της αποικιοκρατικής δύναμης του νησιού.

Παράλληλα, η συγγραφέας αναφέρεται και σε διάφορες ψυχαγωγικές δραστηριότητες που διοργανώνονται, κατά τους χειμερινούς μήνες, από την Αγγλική κυβέρνηση

³²³ Στο ίδιο, σ. 162-163

³²⁴ Στο ίδιο, σ. 241

³²⁵ Βλέπε εικόνα 3 στο τέλος του συγκεκριμένου κεφαλαίου

³²⁶ Peto, *ό.π.*, σ. 242

³²⁷ Βλέπε εικόνα 4 στο τέλος του συγκεκριμένου κεφαλαίου

του νησιού, στην περιοχή της Αθαλάσσας στη Λευκωσία και αφορούσαν τόσο τους άντρες όσο και τις γυναίκες. Ιδιαίτερη μνεία, βέβαια, γίνεται στο άθλημα του hockey στο οποίο συμμετείχαν εξίσου και τα δύο φύλα, αλλά θεωρεί ότι οι Ελληνίδες ήταν πιο αποτελεσματικές. Της προξενεί, όμως, εντύπωση το γεγονός ότι αυτές παρουσιάζονταν στο γήπεδο με μεταξωτές κάλτσες και ψηλοτάκουνα παπούτσια, κάτι που θεωρούσε αταίριαστο με το συγκεκριμένο άθλημα.³²⁸

Όσον αφορά την καλοκαιρινή περίοδο, οι Άγγλοι την περνούσαν στα θέρετρα του Τρόοδους, αφού δεν μπορούσαν να αντέξουν τη ζέστη και την υγρασία της πεδιάδας. Οι περιγραφές της Peto για το Τρόοδος, αλλά και τα γύρω χωριά, όπως οι Πλάτρες, στις οποίες κατέφευγε αρκετά μεγάλος αριθμός Άγγλων, αλλά και άλλων παραθεριστών,³²⁹ είναι αρκετά εκτενείς. Περιγράφει, μάλιστα, τους δρόμους της περιοχής των Πλατρών, οι οποίοι ήταν γεμάτοι με κόσμο που έκανε τη βόλτα του, σαν ένα φανταχτερό φεστιβάλ ρουχισμού. Οι γυναίκες φορούσαν φανταχτερά λουλουδάτα φορέματα και κρατούσαν υπέροχες ομπρέλες και οι άντρες όμορφα γυρτά καπέλα.³³⁰

Αναφέρεται, επίσης, λεπτομερώς τόσο στα καταλύματα και τα καταστήματα που διέθετε η περιοχή όσο και στα ξενοδοχεία και τους χώρους διασκέδασης, στους οποίους πραγματοποιούνταν εντυπωσιακά όμορφοι χοροί, ιδιαίτερα τα Σαββατόβραδα.³³¹ Εκεί, μαζεύονταν πλήθος κόσμου που χόρευε, υπό τους ήχους της μουσικής μπάντας, διάφορα είδη χορού, φορώντας τα καλύτερα ρούχα. Οι Έλληνες θαμώνες αρέσκονταν στο tango, έναν χορό στον οποίο, σύμφωνα με τη συγγραφέα, υστερούσαν οι Άγγλοι, οι οποίοι έβρισκαν άλλους τρόπους να διασκεδάσουν, είτε φλερτάροντας, είτε παρακολουθώντας. Όσο για τους αγρότες κατοίκους της περιοχής, στέκονταν και παρατηρούσαν από τα παράθυρα μέσα στην αίθουσα χορού, δείχνοντας ενδιαφέρον για ό,τι συμβαίνει εκεί, έχοντας μαζί τους και κανένα γάιδαρο ή καμήλα, που κοίταζαν κι αυτά περίεργα στο εσωτερικό της αίθουσας, σχολιάζει χιουμοριστικά η Peto.³³²

Άλλη σημαντική εκδήλωση ήταν και τα γενέθλια του βασιλιά στις 3 Ιουνίου, ημέρα κατά την οποία πραγματοποιήθηκαν πολλές εκδηλώσεις προς τιμήν του. Καταρχήν, όπως αναφέρει η καλλιτέχνης, στις Θείες Λειτουργίες, που έλαβαν χώρα σε όλο το νησί, παρέστη πολύς κόσμος, με τους ανώτερους αξιωματούχους να κλέβουν την παράσταση φορώντας εντυπωσιακά καπέλα και τα ανάλογα ρούχα. Το απόγευμα της ίδιας μέρας,

³²⁸ Peto, *ό.π.*, σ. 208

³²⁹ Στο ίδιο, σ. 236

³³⁰ Στο ίδιο

³³¹ Στο ίδιο, σ. 237

³³² Στο ίδιο, σ. 238-239

σύμφωνα πάντα με τα λεγόμενά της, ο Επαρχιακός Επίτροπος με τη σύζυγό του παρέθεσαν ένα μεγαλειώδες πάρτι τσαγιού, στο οποίο συμμετείχαν άνθρωποι των εύπορων οικογενειών ντυμένοι με τα καλύτερα ρούχα και οι γυναίκες τους με όμορφα φορέματα εισαγμένα από το Παρίσι.³³³

Η συγγραφέας δεν παραλείπει, επίσης, να ενημερώσει και για όλους εκείνους τους επαγγελματίες, που προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στη μόδα. Αρχικά, οι τσαγκάρηδες του νησιού μπορούσαν να αντιγράψουν εύκολα κάποιο παπούτσι που χάλασε, να το επισκευάσουν ή να φτιάξουν, από κάποιο περιοδικό μόδας, βραδινά παπούτσια ακόμα και σε χρυσό χρώμα. Όλα ήταν δερμάτινα, φτιαγμένα στο χέρι και πολύ όμορφα.³³⁴ Δεν ήταν εύκολο, βέβαια, σύμφωνα πάντα με την Ρετο, να βρεθούν μεταξωτές κάλτσες, που να ταιριάζουν με τα συγκεκριμένα παπούτσια, αφού κατασκευάζονταν μόνο από μια γυναίκα στην Αμμόχωστο, η οποία είχε την κατάλληλη μηχανή πλεξίματος.³³⁵

Η τέχνη του υποδηματοποιού φαίνεται να υφίσταται από νωρίς στο νησί, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από τους προηγούμενους περιηγητές, αλλά και τον Τύπο της εποχής. Όσον αφορά, όμως, τις κάλτσες και το σχόλιο της συγγραφέως για τη δυσκολία εξεύρεσής τους, κάτι τέτοιο δε φαίνεται να ισχύει, αφού τα καταστήματα της εποχής, ακόμα και σε προγενέστερο στάδιο, παρείχαν πληθώρα επιλογών.

Όσον αφορά τα γυναικεία φορέματα, υπήρχαν στην Κύπρο, σύμφωνα με τη συγγραφέα, αρκετά καλές και έξυπνες μοδίστρες, όμως, τα επίσημα φορέματα έπρεπε να παραγγελθούν από την Αγγλία. Αναφέρει, μάλιστα, ότι οι καλοντυμένες Ελληνίδες έφεραν τα φορέματά τους από το Παρίσι. Τα καπέλα, επίσης, απαραίτητο αξεσουάρ ένδυσης, ήταν δυσεύρετα στο νησί, τονίζει η Ρετο, εκτός από κάποια ψάθινα.³³⁶ Η παρατήρηση, βέβαια, αυτή χρήζει περαιτέρω διερεύνησης, αφού στη Λάρνακα υπήρχαν καταστήματα που πωλούσαν έτοιμα εισαγόμενα καπέλα, όπως το «La Foire» του Μαυροΐδη από το 1890.³³⁷ Επίσης, υπήρχαν και καπελούδες, οι οποίες κατασκεύαζαν κάτι από την αρχή ή διέθεταν προς πώληση καπέλα που έφερναν από τα καπελάδικα της Ρώμης και του Παρισιού,³³⁸ κάτι που επιβεβαιώνεται και από τον Τύπο της εποχής.

³³³ Στο ίδιο, σ. 180

³³⁴ Στο ίδιο, σ. 184

³³⁵ Στο ίδιο

³³⁶ Στο ίδιο, σ. 185

³³⁷ Αναστασία Σιακαλλή, «Μοδίστρες και μοδάτες της Λάρνακας. Μικρές ενδυματολογικές ιστορίες», στο: Ίκαρος Πετρίδης (επιμ.), *Λάρνακα: Αναβιώνοντας τις Αναμνήσεις. Η Ιστορία της πόλης μου*, Δήμος Λάρνακας, Λάρνακα 2009

³³⁸ Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Χατζητοφή, Χατζηκυριάκος, *ό.π.*, σ. 10

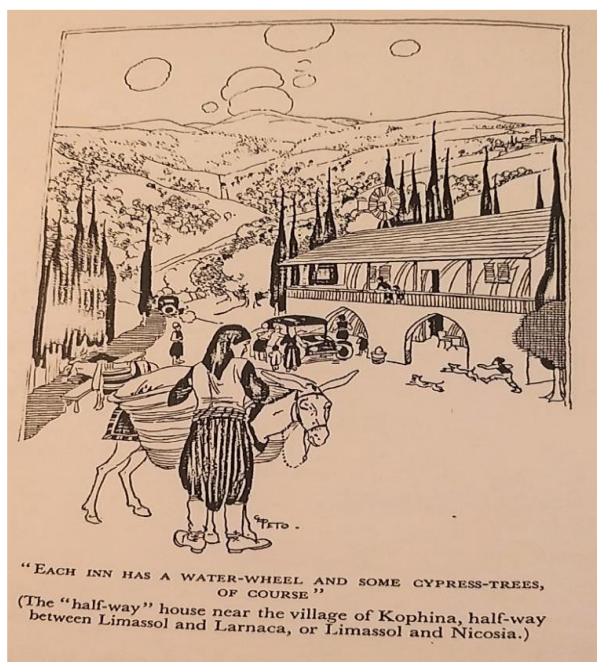
Η Gladys Peto, λοιπόν, επισκέφθηκε την Κύπρο, ένα νησί που γνώριζε μόνο μέσα από περιγραφές περιηγητών που την είχαν επισκεφθεί πριν από αυτήν, το 1927 στο πλαίσιο μιας σειρά ταξιδιών, που έπρεπε να πραγματοποιήσει ο σύζυγός της ως μέλος της αποικιοκρατικής δύναμης του νησιού. Έχοντας μια εντελώς διαφορετική κουλτούρα προσπάθησε να παρατηρήσει ανθρώπους, τοπία, τρόπο ζωής και συνήθειες ξένες στα δικά της δεδομένα. Αποτύπωσε και περιέγραψε το όσα παρατηρούσε με έναν δικό της τρόπο, χιουμοριστικό πολλές φορές. Εντυπωσιάστηκε περισσότερο από τους ανθρώπους της υπαίθρου, τόσο ως προς την ενδυμασία τους όσο και ως προς τις συνήθειές τους και τους απεικόνισε με λεπτομέρεια στο έργο της. Ήταν για εκείνην άνθρωποι μιας άλλης εποχής. Ίσως η ιδιότητά της αλλά και το γεγονός ότι αποτελούσε κομμάτι της αποικιοκρατικής αυτής δύναμης δεν την άφησαν ανεπηρέαστη.

Μέσα από τις περιγραφές της επιβεβαιώνεται η διατήρηση της παραδοσιακής κυπριακής ενδυμασίας στις αγροτικές περιοχές του νησιού, κάτι που είχαν παρατηρήσει και οι περιηγητές που επισκέφθηκαν την Κύπρο πριν από τη Peto, αλλά και οι φωτογραφίες της εποχής.

Παράλληλα, καθίσταται σαφές ότι οι αστικές περιοχές συνεχίζουν να ακολουθούν τις επιταγές της ευρωπαϊκής μόδας, υιοθετώντας τον συρμό της εποχής. Αποδεικνύεται, επίσης, η δυνατότητα της αστικής τάξης να εισάγει επίσημα φορέματα, από οίκους της Ευρώπης, προκειμένου να συμμετάσχει σε εκδηλώσεις, κάτι που συνέβαινε και στο παρελθόν.

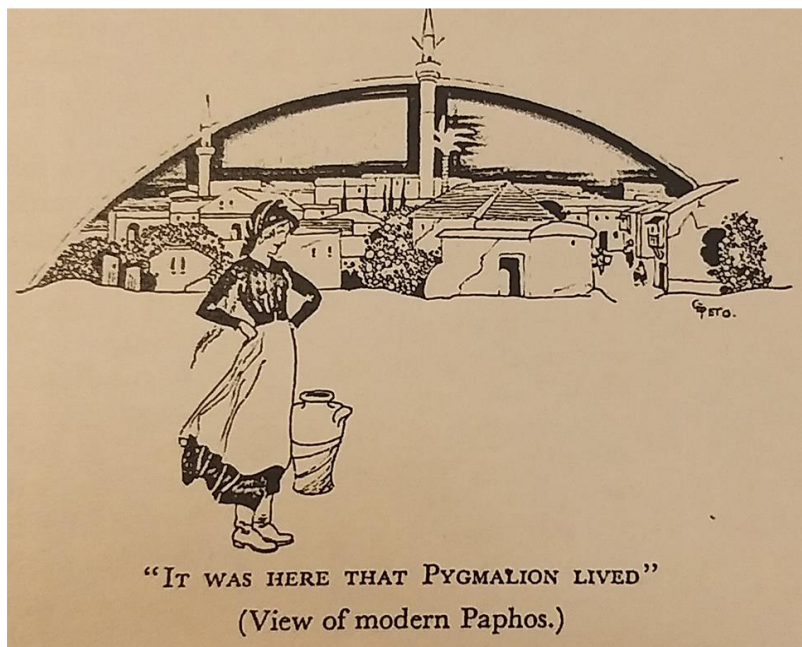
Εκείνο, όμως, που φαίνεται να διαφοροποιείται ήταν η δυνατότητα αγοράς καλτσών και καπέλων, τα οποία σύμφωνα με την Peto, ήταν δυσεύρετα. Κάτι τέτοιο δε φαίνεται να ευσταθεί, αφού τα καταστήματα που λειτουργούσαν, κυρίως στα αστικά κέντρα, παρείχαν πληθώρα επιλογών, σε πάρα πολλά τέτοια είδη, όπως διαφαίνεται ξεκάθαρα και από τον Τύπο της εποχής.

Ζωγραφιές της Peto (επιλογή)

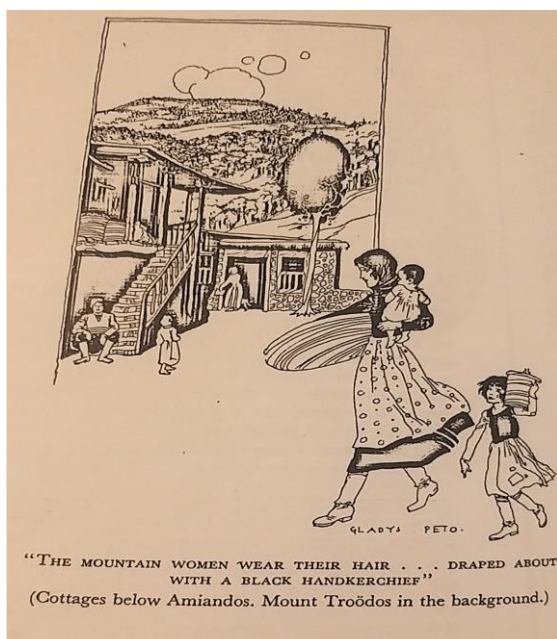
Εικόνα 1

Gladys Peto, Malta and Cyprus, σ. 118

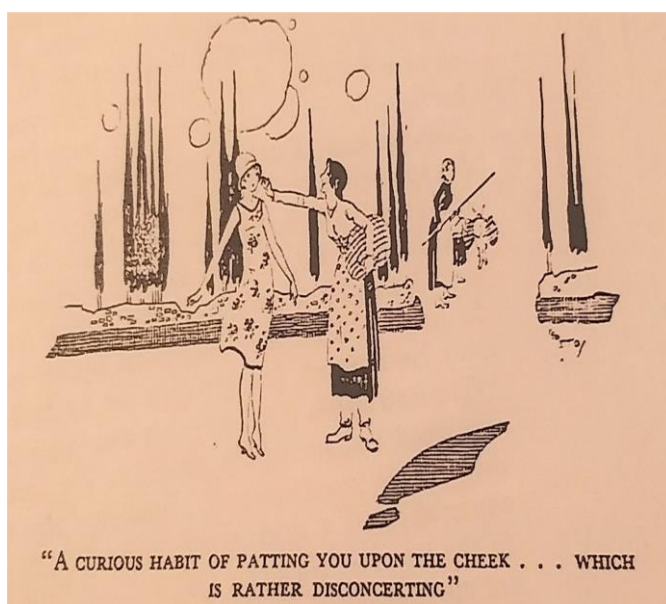
Εικόνα 2

Gladys Peto, Malta and Cyprus, σ. 218

Εικόνα 3

Gladys Peto, Malta and Cyprus, σ. 242

Εικόνα 4

Gladys Peto, Malta and Cyprus, σ. 243

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η βιομηχανική επανάσταση και η εκμηχάνιση σε όλους τους τομείς, η ανάπτυξη του εμπορίου και της τεχνολογίας καθώς και η πρόοδος που συντελέστηκε στον τομέα της οικονομίας, επέφερε βαθιές αλλαγές τόσο στις κοινωνικές δομές όσο και στα είδη των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων. Η αστική τάξη ήταν πλέον αυτή που καθόρισε τις εξελίξεις και δημιούργησε ένα νέο πρότυπο συμπεριφοράς, στάση ζωής, αλλά και ένδυσης και οδήγησε στη δημιουργία της μόδας, η οποία εξελίχθηκε με βάση τις ανάγκες της εκάστοτε κοινωνίας.

Η Μεγάλη Βρετανία, ως βασικός πρωταγωνιστής, προσδιόρισε και τις αλλαγές που συντελέστηκαν στην Κύπρο, ιδιαίτερα μετά το 1878 και την έλευση των Άγγλων στο νησί. Το νέο πολιτικό καθεστώς ευνόησε το άνοιγμα προς την Ευρώπη, τόσο στον εμπορικό όσο και στον πολιτιστικό τομέα και ενθάρρυνε την υιοθέτηση της ευρωπαϊκής κουλτούρας και των ευρωπαϊκών προτύπων από τους κατοίκους του νησιού και ιδιαίτερα της Λάρνακας, που αφομοίωσε πρώτη αυτές τις επιρροές. Η αστική, λοιπόν, τάξη της πόλης ντύθηκε ευρωπαϊκά ακολουθώντας τον τρόπο ένδυσης των αποικιοκρατών, δεδομένο που εντοπίζεται και στα κείμενα των Άγγλων περιηγητών, οι οποίοι, όμως, σχολίασαν αρνητικά τα ευρωπαϊκά ενδύματα των Ελλήνων της Κύπρου, χαρακτηρίζοντάς τα ως παλιομοδίτικα. Εντούτοις, μέσα από φωτογραφίες, τον Τύπο της εποχής, αλλά και τη μελέτη της σύγχρονης με την εποχή περιόδου που εξετάζεται, ευρωπαϊκής μόδας, διαφάνηκε ότι οι κάτοικοι της Λάρνακας, πλην ελαχίστων περιπτώσεων, ακολούθησαν τον συρμό της υπόλοιπης Ευρώπης. Τόσο οι άντρες, όσο και οι γυναίκες φορούσαν σχεδόν πανομοιότυπου τύπου ενδύματα με τα ευρωπαϊκά και ακολούθησαν τη μόδα σε όλες της τις εκφάνσεις. Σε αυτό συνέβαλαν και τα καταστήματα της εποχής, τα οποία είχαν τη δυνατότητα, μετά και την επέκταση των εμπορικών διασυνδέσεων της Κύπρου με τον έξω κόσμο, να εισάγουν υφάσματα, έτοιμα ενδυματολογικά σύνολα, αλλά και όλα τα απαραίτητα αξεσουάρ μόδας, από τις ευρωπαϊκές αγορές. Παράλληλα, εμφανίστηκαν και νέα επαγγέλματα, όπως μοδίστρες, ράφτες και πιλοποιί, ως αποτέλεσμα της αλλαγής αυτής στην ενδυμασία, αλλά και της ανάγκης της άρχουσας τάξης να ακολουθήσει τον νέο ενδυματολογικό κώδικα που προβαλλόταν στα έντυπα μόδας της εποχής.

Όλα αυτά τα νέα δεδομένα αντικατοπτρίζουν μια κοινωνία ανοιχτή στις ευρωπαϊκές επιρροές και ένα κοσμοπολίτικο χαρακτήρα έτοιμο να αλληλοεπιδράσει με διαφορετικούς πολιτισμούς. Μέσα, λοιπόν, στο πλαίσιο της νέας πολυπολιτισμικής κοινωνίας, που είχε διαμορφωθεί, οι κάτοικοι της Λάρνακας ξεκίνησαν να αποκτούν μια νέα, πιο ευρωπαϊκή ταυτότητα.

Παρ' όλα αυτά η παραδοσιακή ενδυμασία θα εξακολουθήσει να διατηρείται, όπως διαφαίνεται και στα περιηγητικά κείμενα των Άγγλων αλλά και σε φωτογραφίες της εποχής, για αρκετά ακόμα χρόνια, κυρίως στην ύπαιθρο αλλά και στις πόλεις για τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Η πορεία, όμως, της Κύπρου προς τον εξευρωπαϊσμό της ήταν πια γεγονός.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Φωτογραφία 1

Γυναίκα με περίτεχνα διακοσμημένες κάλτσες, αρχές 19^{ου} αιώνα

Akiko Fukai, *Fashion, From the 18th to 20th century*, Taschen, London 2004, σ. 63

Φωτογραφία 2

Γυναικείο φόρεμα 1836-1841

Το μακρύ φόρεμα έχει φουσκωτά μανίκια και χαμηλό ντεκολτέ.

Lydia Edwards, *How to read a dress. A guide to changing fashion from the 16th to the 20th century*, Bloomsbury Academic, New York, 2017, σ. 84

Φωτογραφία 3

Αντρική ενδυμασία, δεκαετία 1830

Το γιλέκο, με λαιμόκοψη V είναι διαφορετικού χρώματος από το παντελόνι. Το σακάκι είναι τύπου φράκο.

Akiko Fukai, *Fashion, From the 18th to 20th century*, Taschen, London 2004, σ. 62 - 63

Φωτογραφία 4

Τύποι κρινολίνου, δεκαετία 1840

Στεφάνια από χάλυβα που σχημάτιζαν ξεχωριστή φούστα

Akiko Fukai, *Fashion. From the 18th to 20th century*, Taschen, London 2004, σ. 78

Φωτογραφία 5

Κρινολίνο τύπου «κλουβί»

Akiko Fukai, *Fashion. From the 18th to 20th century*, Taschen, London 2004, σ. 289

Φωτογραφία 7

Κρινολίνο bustle style, δεκαετία 1860

Κρινολίνο που έδινε όγκο στο πίσω μέρος της φούστας.

Akiko Fukai, *Fashion. From the 18th to 20th century*, Taschen, London 2004, σ.280

Φωτογραφία 6

Κρινολίνο bustle style 1880

Akiko Fukai, *Fashion. From the 18th to 20th century*, Taschen, London 2004, σελ. 284

Φωτογραφία 8

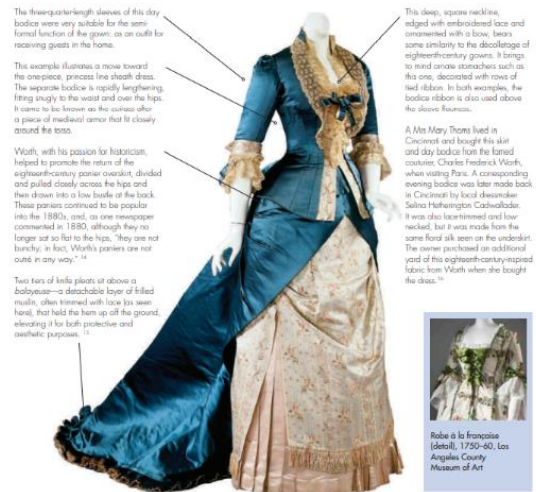
Κρινολίνο τύπου «τρένο» 1870-1880

Akiko Fukai, *Fashion. From the 18th to 20th century*, Taschen, London 2004, σ. 287

Silk and satin reception dress,
c. 1877–78, Britain, Cincinnati Art Museum

This three-piece dress was created in Paris by the celebrated couturier Charles Frederick Worth and is a good example of his fashion house's flair and opulence. It also has local connections to Cincinnati, the home of its wearer, where a separate evening bodice was made to be worn with the skirt shown here. The dress, therefore, has a rich history and interesting story to tell and is a good example of some of the most popular trends in women's fashion at this time.

Φωτογραφία 9

Γυναικείο φόρεμα 1880

Το φόρεμα έχει στενό μπούστο, που διακοσμείται με μανίκια *gigot* τα οποία επανέρχονται στη μόδα.

Akiko Fukai, *Fashion, From the 18th to 20th century*, Taschen, London 2004, σ. 298

Φωτογραφία 10

Γυναικείο φόρεμα τριών τεμαχίων 1887-1888

Αποτελείται από ξεχωριστό μπούστο, φούστα και πανιέρα.

Lydia Edwards, *How to read a dress. A guide to changing fashion from the 16th to the 20th century*, Bloomsbury Academic, New York, 2017, σ. 84

Φωτογραφία 11

Ένδυμα αθλημάτων (τένις) 1890

Το φόρεμα είναι τριών τεμαχίων και αποτελείται από φούστα σε γραμμή Α, πουκάμισο και σακάκι.

Akiko Fukai, *Fashion, From the 18th to 20th century*, Taschen, London 2004, σ. 98

Φωτογραφία 12

Άγνωστο ζευγάρι, δεκαετία 1880

Η φούστα του γυναικείου φορέματος υποστηρίζεται από κρινολίνο.

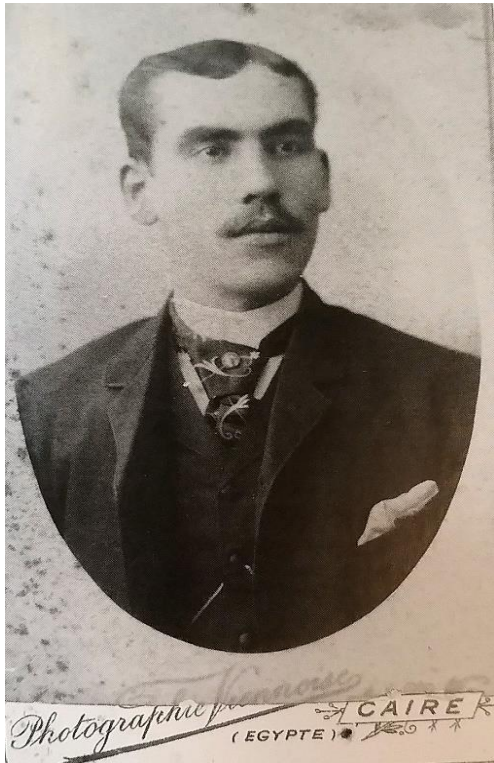
Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Πετρούλα Χατζηττοφή, Ιωσήφ Χατζηκυριάκος, *Παλιές φωτογραφίες, νέες προσεγγίσεις: Η αστική ενδυμασία της Λάρνακας (1870-1920)* μέσα από το Αρχείο του Ιδρύματος Φοίβου Σταυρίδη, Λάρνακα 2016, σ.74

Φωτογραφία 13

Άντρας με παραδοσιακή ενδυμασία, τέλη 19^{ου} αιώνα

Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Πετρούλα Χατζηττοφή, Ιωσήφ Χατζηκυριάκος, *Παλιές φωτογραφίες, νέες προσεγγίσεις: Η αστική ενδυμασία της Λάρνακας (1870-1920)* μέσα από το Αρχείο του Ιδρύματος Φοίβου Σταυρίδη, Λάρνακα 2016, σ.55

Φωτογραφία 14

**Νεαρός άντρας (Τσέπης), δεκαετία
1890**

Συμπληρώματα αντρικού κουστουμιού.

Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Πετρούλα Χατζηττοφή, Ιωσήφ Χατζηκυριάκος, *Παλιές φωτογραφίες, νέες προσεγγίσεις: Η αστική ενδυμασία της Λάρνακας (1870-1920) μέσα από το Αρχείο του Ιδρύματος Φοίβου Σταυρίδη*, Λάρνακα 2016, σ.59

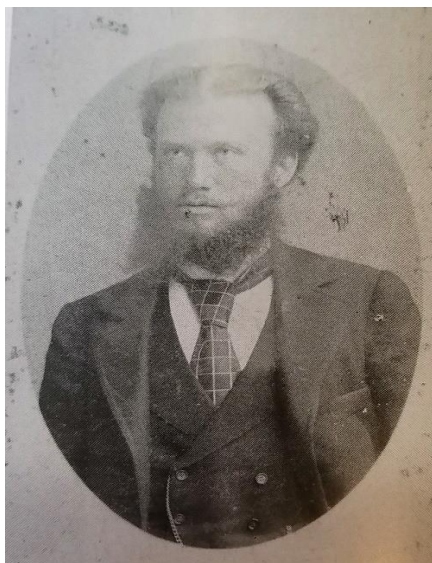

Φωτογραφία 15

Ζεύγος νεονύμφων το 1913

Το γαμπριάτικο σακάκι είναι μακρύ, τύπου ρεντιγκότα και το παπιγιόν λευκό. Το νυφικό, επίσης, είναι από λευκό μετάξι.

Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Πετρούλα Χατζηττοφή, Ιωσήφ Χατζηκυριάκος, *Παλιές φωτογραφίες, νέες προσεγγίσεις: Η αστική ενδυμασία της Λάρνακας (1870-1920) μέσα από το Αρχείο του Ιδρύματος Φοίβου Σταυρίδη*, Λάρνακα 2016, σ. 141

Φωτογραφία 16

Νεαρός άντρας (Pascotini) το 1897

Το γιλέκο, κάτω από το σακάκι κουμπώνει σταυρωτά.

Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Πετρούλα Χατζηττοφή, Ιωσήφ Χατζηκυριάκος, *Παλιές φωτογραφίες, νέες προσεγγίσεις: Η αστική ενδυμασία της Λάρνακας (1870-1920) μέσα από το Αρχείο του Ιδρύματος Φοίβου Σταυρίδη*, Λάρνακα 2016, σ.60

Φωτογραφία 17

Το προσωπικό του λιμανιού

Καθημερινά κοστούμια, ψάθινα καπέλα, ψηλές μπότες και γκέτες.

Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Πετρούλα Χατζηττοφή, Ιωσήφ Χατζηκυριάκος, Παλιές φωτογραφίες, νέες προσεγγίσεις: Η αστική ενδυμασία της Λάρνακας (1870-1920) μέσα από το Αρχείο του Ιδρύματος Φοίβου Σταυρίδη, Λάρνακα 2016, σ.63

Φωτογραφία 18

Όμορφη νέα, τέλη 19^{ου} αιώνα

Κλειστό στον λαιμό φόρεμα, φουσκωτά μανίκια, καρφίτσα στη βάση του λαιμού.

Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Πετρούλα Χατζηττοφή, Ιωσήφ Χατζηκυριάκος, Παλιές φωτογραφίες, νέες προσεγγίσεις: Η αστική ενδυμασία της Λάρνακας (1870-1920) μέσα από το Αρχείο του Ιδρύματος Φοίβου Σταυρίδη, Λάρνακα 2016, σ.90

Φωτογραφία 19

Νεαρή κοπέλα (Pascotini), μέσα δεκαετίας 1890

Το κλειστό στον λαιμό φόρεμα είναι πουά.

Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Πετρούλα Χατζηττοφή, Ιωσήφ Χατζηκυριάκος, Παλιές φωτογραφίες, νέες προσεγγίσεις: Η αστική ενδυμασία της Λάρνακας (1870-1920) μέσα από το Αρχείο του Ιδρύματος Φοίβου Σταυρίδη, Λάρνακα 2016, σ.89

Φωτογραφία 20

Άγνωστα ζευγάρια, τέλη 19^{ου} αιώνα

Γυναικεία φορέματα μονοκόμματα με εφαρμοστό μπούστο και φούστα σε γραμμή Α. Στο δεύτερο (δεξιά) υπάρχει ζώνη στη μέση.

Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Πετρούλα Χατζηττοφή, Ιωσήφ Χατζηκυριάκος, *Παλιές φωτογραφίες, νέες προσεγγίσεις: Η αστική ενδυμασία της Λάρνακας (1870-1920)* μέσα από το Αρχείο του Ιδρύματος Φοίβου Σταυρίδη, Λάρνακα 2016, σ.138

Φωτογραφία 21

Γυναίκα με παιδί, δεκαετία 1890

Η γυναικεία φούστα καταλήγει σε βολάν, σχηματίζοντας ουρά.

Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Πετρούλα Χατζηττοφή, Ιωσήφ Χατζηκυριάκος, *Παλιές φωτογραφίες, νέες προσεγγίσεις: Η αστική ενδυμασία της Λάρνακας (1870-1920)* μέσα από το Αρχείο του Ιδρύματος Φοίβου Σταυρίδη, Λάρνακα 2016, σ.151

Φωτογραφία 22

Οικογενειακή φωτογραφία, δεκαετία 1880

Η νεαρή γυναίκα φορεί στενό μπούστο και η φούστα εμπλουτίζεται με στρώσεις αναδιπλούμενου υφάσματος.

Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Πετρούλα Χατζητοφή, Ιωσήφ Χατζηκυριάκος, Παλιές φωτογραφίες, νέες προσεγγίσεις: Η αστική ενδυμασία της Λάρνακας (1870-1920) μέσα από το Αρχείο του Ιδρύματος Φοίβου Σταυρίδη, Λάρνακα 2016, σ.157

Dress with exchange sleeves,
c.1895-96, Powerhouse Museum, Sydney

This red tussat day dress was purchased at department store David Jones. This establishment remains one of the oldest continuing such stores in the world and is also historically a good indicator of the position of Australia's cities as forward-moving centers of fashion despite their distance from the sartorial capitals of London and Paris. Its showrooms and catalogue were described by the Sydney Morning Herald in 1896 as "guarantee[ing] the satisfaction of the most fastidious taste."⁴

Silk brocade revers flow over the sleeves, extending out from the opening of the broadened bodice. These pleated details were also known as bowties.

By the middle of the decade, we see pronounced, extended lap-of-mutton sleeves, now wider and stiffer than those of the preceding years. To maintain this shape, wire structure in the form of stiff lining (and, briefly, wire sleeve support) was required in much the same manner as it had been for the balloon sleeve of the 1830s.

Fashion papers during the middle of the decade spoke of the popularity of bodices "top and short" and "padded bodices," often described alongside a new passion for overskirts. But can be seen in this example.⁵

Fashionable styles such as this one were no longer attractive only to the leisured classes. This was the era when "ready-made" in clothing became more widely available than ever and started to break down the association of fashionable, well-made clothes with only the elite and renowned. This shift came alongside the continuing development of the department store in Europe, America, and Australia, propagated by the needs and desires of a rising urban middle class. Although dressmakers' shops, in contrast to department stores, also designed clothing were still in high demand, the ease and availability of ready-made clothing highlighted a faster pace of life and a response to growing consumer demands.

Widespread use of the sewing machine made it easier and quicker to assemble complex dresses. This meant that more time could be given to handmade surface decoration like the silk ruffles and brocade beading seen here.

This graceful, flat-fronted skirt, gathered at the waist into a small bow, is very characteristic of the period. It would have been worn over a girdled petticoat with full and flow at the hem.

By this time, as sleeve widths reached to open, the hems of skirts widened too, often incorporating well over five meters of fabric.

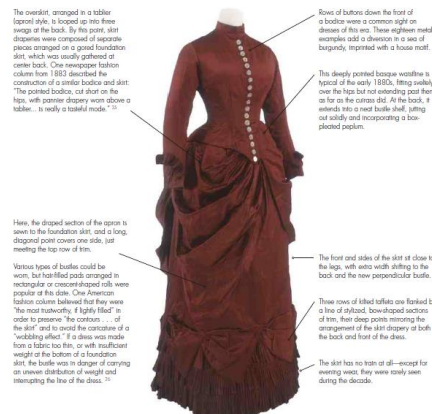
Φωτογραφία 23

Γυναικείο φόρεμα του 1895-96, που καταλήγει σε ένα κομμάτι περιττού υφάσματος, ουρά.

Lydia Edwards, *How to read a dress. A guide to changing fashion from the 16th to the 20th century*, Bloomsbury Academic, New York, 2017, σ. 121

Wedding dress,
1884, McCord Museum, Montreal

This tailored wedding dress is made in a popular wine-red shade, described in a contemporary fashion journal as "burgundy and claret reds... the colors that ladies' tailors appear to favor most."²⁴ It would have been worn over a petticoat composed of channels of cane or whalebone, shaped into the almost perpendicular outline that was now the accepted norm.

The overskirt, arranged in a tablier (apron) style, is focused up into three swags at the back. By this point, skirt draperies were composed of separate pieces arranged on a gird foundation skirt, which was usually gathered at center back. One newspaper fashion column from 1883 described the construction of a similar bodice and skirt: "The pointed bodice, cut short on the hips, with panther drapery worn above a tablier... is really a tailored mode."²⁵

Here, the draped section of the apron is sewn to the foundation skirt, and a long, diagonal point covers one side, just meeting the top row of trim.

Various types of bodices could be worn, but half-filled pads arranged in rectangular or crescent-shaped ribs were popular at this time. One American fashion column believed that they were "the most trustworthy, if lightly filled" in order to preserve "the contours... of the skirt" and to avoid the caricature of a "bulging effect." If a dress was made from a fabric too thin, or with insufficient weight at the bottom of a foundation skirt, the bodice was in danger of carrying an uneven distribution of weight and interrupting the line of the dress.²⁶

Bows of buttons down the front of a bodice were a common sight on dresses of this era. These elegant metal examples add a dash of sparkle in a sea of burgundy, imparted with a house motif.

The deeply pointed bodice waistline is typical of the early 1880s, fitting snugly over the hips but not extending past them as far as the corset did. At the back, it extends into a neat bow-like shell, tucking out solidly and incorporating a bow-pleated petticoat.

The front and sides of the skirt sit close to the legs, with waist width shifting to the back and the new perpendicular bodice.

Three rows of laced tulle are fastened by a line of stylized, bow-tied sections of trim, their deep points mirroring the arrangement of the skirt drapery at both the back and front of the dress.

The skirt has no train at all—except for evening wear, they were rarely seen during the decade.

Φωτογραφία 24

Γυναικείο φόρεμα του 1884, με στρώσεις αναδιπλούμενου υφάσματος.

Lydia Edwards, *How to read a dress. A guide to changing fashion from the 16th to the 20th century*, Bloomsbury Academic, New York, 2017, σ. 105

Φωτογραφία 25

Νεαρή γυναίκα, τέλη 19^{ου} αιώνα

Το ένδυμα αποτελείται από μακριά ζακέτα και φούστα.

Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Πετρούλα Χατζητοφή, Ιωσήφ Χατζηκυριάκος, *Παλιές φωτογραφίες, νέες προσεγγίσεις: Η αστική ενδυμασία της Λάρνακας (1870-1920)* μέσα από το Αρχείο του Ιδρύματος Φοίβου Σταυρίδη, Λάρνακα 2016, σ.89

Φωτογραφία 26

Νεαρή κοπέλα (Βαλδασερίδου), δεκαετία 1900

Κομπό, λευκό φόρεμα στο οποίο κυριαρχεί η δαντέλα.

Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Πετρούλα Χατζητοφή, Ιωσήφ Χατζηκυριάκος, *Παλιές φωτογραφίες, νέες προσεγγίσεις: Η αστική ενδυμασία της Λάρνακας (1870-1920)* μέσα από το Αρχείο του Ιδρύματος Φοίβου Σταυρίδη, Λάρνακα 2016, σ.97

Φωτογραφία 27

Γυναικείο καλοκαιρινό φόρεμα του 1904-1907

Lydia Edwards, *How to read a dress. A guide to changing fashion from the 16th to the 20th century*, Bloomsbury Academic, New York, 2017, σ. 127

Φωτογραφία 28

Γυναίκα (Βαλσαμάκη Βαλδασερίδη) με επίσημο ένδυμα, δεκαετία 1900

Σκουρόχρωμο επίσημο ένδυμα με εντυπωσιακό καπέλο με φτερά

Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Πετρούλα Χατζηττοφή, Ιωσήφ Χατζηκυριάκος, Παλιές φωτογραφίες, νέες προσεγγίσεις: Η αστική ενδυμασία της Λάρνακας (1870-1920) μέσα από το Αρχείο του Ιδρύματος Φοίβου Σταυρίδη, Λάρνακα 2016, σ.96

Φωτογραφία 29

Νέα με ένδυμα περιπάτου το 1910

Ανάλαφρο φόρεμα γαρνιρισμένο με δαντέλα, το οποίο αφήνει ακάλυπτα τα χέρια.

Αγνή Μιχαηλίδη, Λάρνακα, η παλιά Σκάλα, Λευκωσία ²1983, σ. 145

Νέα με ένδυμα περιπάτου το 1910.

Φωτογραφία 30

Νεαρή γυναίκα το 1910

Η φούστα είναι ψηλόμεση και διακοσμείται με κουμπιά. Η μπλούζα είναι λευκή και κλειστή στον λαιμό.

Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Πετρούλα Χατζηττοφή, Ιωσήφ Χατζηκυριάκος, *Παλιές φωτογραφίες, νέες προσεγγίσεις: Η αστική ενδυμασία της Λάρνακας (1870-1920)* μέσα από το Αρχείο του Ιδρύματος Φοίβου Σταυρίδη, Λάρνακα 2016, σ.105

Φωτογραφία 31

Οικογένειες σε εξοχική κατοικία, δεκαετία 1910

Οι γυναίκες συνδυάζουν στο ντύσιμό τους φούστα με μπλούζα διαφορετικού χρώματος.

Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Πετρούλα Χατζηττοφή, Ιωσήφ Χατζηκυριάκος, *Παλιές φωτογραφίες, νέες προσεγγίσεις: Η αστική ενδυμασία της Λάρνακας (1870-1920)* μέσα από το Αρχείο του Ιδρύματος Φοίβου Σταυρίδη, Λάρνακα 2016, σ.184

Φωτογραφία 32

Γυναίκα (Μαυροΐδη) με ένδυμα χορού, δεκαετία 1900

Το φόρεμα αποτελείτο από άφθονα υφάσματα και ήταν γαρνιρισμένο με δαντέλα.

Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Πετρούλα Χατζηττοφή, Ιωσήφ Χατζηκυριάκος, *Παλιές φωτογραφίες, νέες προσεγγίσεις: Η αστική ενδυμασία της Λάρνακας (1870-1920)* μέσα από το Αρχείο του Ιδρύματος Φοίβου Σταυρίδη, Λάρνακα 2016, σ. 95

ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Αλήθεια, Λεμεσός
Ελευθερία, Λευκωσία
Ένωσις, Λάρνακα
Κύπρος, Λευκωσία
Manchester Times, 29 Απριλίου 1854
Νέον Έθνος, Λάρνακα
Νέον Κίτιον, Λάρνακα
Σάλπιγξ, Λεμεσός
Στασίνος, Λάρνακα
Φωνή της Κύπρου, Λευκωσία

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρβανιτίδου Ζωή, *Λαογραφικές προσεγγίσεις της μόδας: φύλο, θηλυκό σώμα, ένδυμα και πολιτισμός*, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, Ελλάδα 2016

Γεωργής Γιώργος, *Η Λάρνακα των Μαυροϊδηδων και του Εμπορίου, 1878-1937, Σπουδές και προσεγγίσεις στη μικροϊστορία μιας πόλης*, Λάρνακα 2009

Δαββέτας Δημοσθένης, *Μικρή ιστορία της μόδας*, Διόπτρα, Αθήνα 2021

«Ενθύμιον. Μόδα και μοδίστρες», στο: Αναστασία Σιακαλλή (επιμ.), *Η ιστορία της πόλης μας*, τμ. 3, Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2011

Επί Ανάσσης Βικτωρίας, Δεκατέσσερα κείμενα για την Κύπρο 1878 – 1891, στο: Κυριάκος Δημητρίου (επιμ.), εκδ. Μεσόγειος, Αθήνα 2009

Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου από της Αγγλικής Κατοχής μέχρι σήμερον*, τμ. Β', Λάρνακα 1911

Κυριαζής Γ. Νεοκλής, «Εμπόριον και Ναυτιλία Κύπρου», στο: *Κυπριακά Χρονικά*, έτος Θ', τεύχος Γ', Λάρνακα 1933

«Λάρνακα. Ευωδιάς αναπολήσεις», στο: Αναστασία Σιακαλλή (επιμ.), *Η ιστορία της πόλης μου*, Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2009

«Λάρνακα. Ήχοι και θεάματα: χορός, τραγούδι, θέατρο, μουσική», στο: Χρύσανθος Χρυσάνθου (επιμ.), *Η ιστορία της πόλης μου*, τμ. 1, Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2011

Λούβη Ευαγγελία, Ξιφαράς Χρ. Δημήτριος, *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία*, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα 2007

Μιχαηλίδη Αγνή, *Λάρνακα, η παλιά Σκάλα*, Λευκωσία ²1983

Οικονομίδης Χριστοφής, «Η ιστορία του χρήματος στην Κύπρο (1571-1960)», στο: Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, *Πρακτικά του δεύτερου διεθνούς κυπριολογικού συνεδρίου*, τμ. Γ', Λευκωσία 1987

Παναγιώτου Μαρία, *Λιμάνια, λιμενικά έργα και εξωτερικό εμπόριο στην Κύπρο, 1878-1927*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Κύπρου, 2016

Παντελίδου Αγγελική, Χατζηκωστή Κωνσταντία, Σαββίδου Χαραλαμπία, Κατσώνης Κώστας, *Ιστορία της Κύπρου. Μεσαιωνική Νεότερη (1192 – 1974)*, Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων, Λευκωσία ⁴1999

Παυλίδης Άντρος, «Μπάζιλ Στιούρτ (1904-6)», *Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της. Από τον 1^ο αιώνα μέχρι τον 20^ο*, τμ. 3, εκδ. Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1995

Πετρίδης Ίκαρος, *Κίτιον-Λάρνακα-Σκάλα: Πόλις η πρώτη*, Δήμος Λάρνακας, Λάρνακα 2013

Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου Ευφροσύνη, *Η αστική ενδυμασία της Κύπρου κατά τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζίης Κύπρου, Λευκωσία 1996

Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου Ευφροσύνη, Χατζηττοφή Πετρούλα, Χατζηκυριάκος Ιωσήφ, *Παλαιές φωτογραφίες, νέες προσεγγίσεις: Η αστική ενδυμασία της Λάρνακας (1870-1920) μέσα από το Αρχείο του Ιδρύματος Φοίβου Σταυρίδη*, Λάρνακα 2016

Σιακαλλή Αναστασία, «Μοδίστρες και μοδάτες της Λάρνακας. Μικρές ενδυματολογικές ιστορίες», στο: Ίκαρος Πετρίδης (επιμ.), *Λάρνακα: Αναβιώνοντας τις Αναμνήσεις. Η Ιστορία της πόλης μου*, Δήμος Λάρνακας, Λάρνακα 2009

Σταυρίδης Φοίβος, «Αγγλοκρατία και δεκαετία 1960, Λάρνακα», στο: Χριστίνα Χριστοδούλου (επιμ.), *Εν χορδαίς και οργάνοις. Διασκέδαση και ψυχαγωγία στην Κύπρο από την αρχαιότητα μέχρι την ανεξαρτησία*, Πολιτιστικό Κέντρο Τράπεζας Marfin Laiki, Λευκωσία 2008

Brassey Anna, *Sunshine and Storm in the East, or Cruises to Cyprus and Constantinople*, London 1880

Becket Sven, *Η αυτοκρατορία του Βαμβακιού. Μια παγκόσμια ιστορία*, μετάφραση: Πελαγία Μαρκέτου, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Κρήτη 2022

Davis Peter, «Οι Βρετανοί εφοπλιστές τον 17^ο και 18^ο αιώνα», στο: Τζελίνα Χαρλαύτη (επιμ.), *Ιστορία και Ναυτιλία*, εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα 2001

- Edwards Lydia, *How to read a dress. A guide to changing fashion from the 16th to the 20th century*, Bloomsbury Academic, New York 2017
- Fukai Akiko, *Fashion, From the 18th to 20th century*, Taschen, London 2004
- Fontana Giovanni Luigi , Miranda José Antonio, «The business of fashion in the nineteenth and twentieth centuries», στο: *Investigaciones de Historia Económica - Economic History Research*, Elsevier España, Ισπανία 2016
- Grivaud Gilles, «Δίκαιον-Οικονομία», στο: Θεόδωρος Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τόμος στ΄, Λευκωσία 2011
- Inalcik Halil and Quataert Donald (eds), *An economic and Social History of the Ottoman Empire*, vol. 2:1600-1914, Cambridge 1994
- Issawi Charles (ed), *The economic History of the Middle East 1800-1914. A book of readings*, Chicago 1966
- Kate Phylaktis, *The banking System of Cyprus, Past, Present and Future*, London 1995
- Katsiaounis Rolandos, *Labour, Society and Politics in Cyprus during the second half of the nineteenth century*, Nicosia 1996
- Kawamura Yuniya, *Fashion-ology: an introduction to fashion studies*, Berg, Oxford, New York 2005
- Liu M. & Kronbak J., *The potential economic viability of using the Northern Sea Route (NSR) as an alternative route between Asia and Europe*, Journal of Transport Geography 2010, τχ. 18
- Macha Nadia, «Amalia Dress: The Invention of a New Costume Tradition in the Service of Greek National Identity», στο: *Catwalk: The Journal of Fashion, Beauty and Style*, volume 1, no. 1, pp. 65-90 (2012) Inter-Disciplinary Press
- Moyssi Noly, Patsalosavvi Maria, «The Metamorphosis of Dress in Cyprus during the British Period», στο: Carlotta Feterica, McCreesh Natalie (επιμ.), *At the Interface/Probing the Boundaries*, Koninklijke Brill NV, Leiden 2019
- O'Rourke H. Kevin, Rahman S. Ahmed, and Taylor M. Alan, *Trade, Knowledge, and the Industrial Revolution*, National Bureau of Economic Research, Cambridge 2007
- Panayiotou Maria, «Harbours, harbour works and commerce in Cyprus, 1878-1910», στο: *Proceedings of the Biennial International Conference of Greek Studies*, Adelaide 2012
- Peto Gladys, *Malta and Cyprus*, London and Toronto 1927
- Rizopoulou-Egoumenidou Euphrosyne, «Cypriot costumes as seen by women travellers during the first decades of British rule: Impressions and reality», στο: *Folk Life: Journal of Ethnological Studies*, τμ.44, τχ.1, Taylor and Francis online, 2005
- Roupa Euphrosyne, *An Attempt to Reform Greek Bourgeois Dress in the Turn from the Nineteenth to the Twentieth Century*, Thessalonikeon Polis, vol. 9, December 2002

Scott-Stevenson Esme, *Our home in Cyprus. Cyprus the blest, the happy and the beautiful*, Chapman and Hall, London 1880

Smith Agnes, *Through Cyprus*, Hurst and Blackett, Puplishers, London 1887

Steele Philip, *A history of fashion and costume. The nineteenth century*, Bailey Publishing Associates Ltd, Hong Kong 2005

Zhang, Y., Meng Q., Ng S., *Shipping efficiency comparison between Northern Sea Route and the conventional Asia-Europe shipping route via Suez Canal*, Journal of Transport Geography 2016, τχ. 57

Διαδικτυακές πηγές:

«Agnes Smith Lewis, «Through Cyprus, Hurst and Blackett», 10 Ιουνίου 2021, <https://cvar.severis.org/en/explore/our-blog/book-month/agnes-smith-lewis-through-cyprus-hurst-and-blackett-london-1887/>, (ημερομηνία πρόσβασης: 19 Δεκεμβρίου 2022)

«Esme Scott-Stevenson», <https://www.britishmuseum.org/collection/term/AUTH233762>, (ημερομηνία πρόσβασης: 21 Δεκεμβρίου 2022)

Laura Roberts, «History of the Bowler Hat», 6 Οκτωβρίου 2010, <https://www.telegraph.co.uk/news/uknews/8045026/History-of-the-Bowler-Hat.html>, (ημερομηνία πρόσβασης: 2 Ιανουαρίου 2023)

«Stevenson», <https://www.britishmuseum.org/collection/term/AUTH233762>, (ημερομηνία πρόσβασης: 21 Δεκεμβρίου 2022)

Sven Raphael Schneider, «Tweed Guide – The Curiously Compelling Story of Tweed», <https://www.gentlemansgazette.com/tweed-guide-harris-history-styles-patterns/>, (ημερομηνία πρόσβασης: 17 Δεκεμβρίου 2022)

<http://www.polignosi.com/cgibin/hweb?-A=11169&-V=limmata>, (ημερομηνία πρόσβασης: 27 Δεκεμβρίου 2022)

<https://www.lexigram.gr/lex/enni/%CE%B6%CE%B1%CF%80%CF%84%CE%B9%CE%AD%CE%B4%CE%B5%CF%82#Hist0>

<https://www.greek-language.gr>, (ημερομηνία πρόσβασης: 2 Ιανουαρίου 2023)